UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA HISTORIE

Československé ženy v exilu v USA a v Kanadě v druhé polovině 20. století

Rigorózní práce

Mgr. Jitka Králová

Olomouc 2024

Čestné prohlášení:

Prohlašuji, že jsem rigorózní práci napsala samostatně, pouze na základě uvedených pramenů a literatury.

V Olomouci dne

Jitka Králová

OBSAH

Úvod 4

1. Terminologie a metody výzkumu 6

Terminologie 6

Metody výzkumu 8

2. Prameny a literatura 13

Prameny 13

Literatura 17

3. Imigrace do USA a Kanady v druhé polovině 20. století 23

3.1 Imigrační politika USA 23

3.2 Vystěhovalectví z českých zemí do USA v druhé polovině 20. století 25

3.3 Imigrační politika Kanady a vystěhovalectví z českých zemí do Kanady v druhé polovině 20. století 31

4. Vývoj v Československu v druhé polovině 20. století očima exulantek a jejich odchody do zahraničí 34

4.1 Poúnorový exil 34

4.1.1 Únorový státní převrat 34

4.1.2 Padesátá léta v Československu 36

4.1.3 Útěky přes hranice 42

4.1.4 Uprchlické tábory a cesta za oceán 52

4.1.5 Organizace československého poúnorového exilu 59

4.2 Posrpnový exil 62

4.2.1 Šedesátá léta v Československu 62

4.2.2 Srpen 1968 65

4.2.3 Sedmdesátá a osmdesátá léta v Československu 67

4.2.4 Odchody z Československa mezi lety 1968–1989 71

Odejít, či zůstat? 75

Vstřícná Kanada 79

Zahraniční kontakty jako cesta ke svobodě 81

Dovolené bez návratu 84

5. Nový domov.....88
5.1 První dojmy 90
5.2 Adaptace 93
Osvojení jazyka 93
Hledání zaměstnání.....95
5.3 Asimilace 100
5.4 Krajanské spolky 103
5.5 Kontakt s vlastí před rokem 1989 a reemigrace 114
Kontakt s vlastí před rokem 1989.....114
Reemigrace 116
Závěr 122
Seznam pramenů a literatury 125
Seznam zkratek.....144
Summary..... 145

ÚVOD

Československý exil je téma, kterému se čeští historikové začali výrazněji věnovat s počátkem devadesátých let 20. století. Změna společenskopolitických poměrů s pádem komunistického režimu v Československu na konci roku 1989 otevřela historikům možnost svobodně bádat a zabývat se tématy do té doby zapovězenými. Zmapovány byly osudy uprchlíků a krajanského hnutí nejen v Evropě, ale i v Severní a Jižní Americe či v Austrálii. V rámci Evropy se historikové zaměřili například na exil rakouský, švýcarský, německý, švédský či italský. Články a dílčí studie byly věnovány rovněž dalším zemím. Některá díla analyzovala situaci a životní podmínky uprchlíků v hostitelské zemi, jiná se zaměřila na vznik spolků a činnost krajanů, u dalších se jednalo o literární zpracování příběhů exulantů. Ženy byly v pracích týkajících se této problematiky sice zahrnuty, nicméně ve většině publikací jim nebyl věnován samostatný prostor. Výjimku tvoří publikace Pavly Frýdlové *Ženy mezi dvěma světy*.[1]

Předkládaná práce je zaměřena na československé ženy, které odešly do USA a Kanady mezi lety 1948–1989. Tématu se v současné české historiografii dosud nikdo soustavně nevěnoval. Metodologicky je opřena o obsahovou analýzu archivních pramenů, metodu orální historie a historické mikrosondy s přihlédnutím k poznatkům českého a zahraničního exilového bádání. Práce si klade za cíl doplnit poznatky o československém exilu po roce 1948 a 1968 o zkušenosti žen a současně přinést nový pohled na dění v Československu v tomto období. Pomocí analýzy dostupných pramenů, jejich komparace a interpretace přispěje k rozšíření, prohloubení a zkonkrétnění dosavadních poznatků o československém exilu v druhé polovině 20. století. Předkládaná práce není primárně zaměřena na politické dějiny a jejím cílem není postihnout veškeré aspekty života žen v Československu a v exilu. Je příspěvkem k danému tématu, věnuje se vybraným aspektům života žen a doplňuje poznatky o dané problematice v souladu s trendem výzkumu pramenů osobní povahy.

Struktura práce je zvolena od teoretických pasáží k těžišti práce, spočívajícímu v obsahové analýze a komparaci zkušeností československých exulantek, které odešly na severoamerický kontinent. Po kapitolách věnovaných terminologii,

[1] Rozbor literatury viz dále.

metodologii a rozboru pramenů a literatury následují kapitoly, které se týkají imigrační politiky USA a Kanady. Dále se práce zabývá vztahem českých zemí, USA a Kanady. Těžiště práce tvoří rozbor archivních a orálně-historických pramenů, ve kterém jsem se zaměřila na vybrané aspekty života žen v socialistickém Československu a na motivy, které vedly ženy k rozhodnutí odejít do exilu. Dále jsem sledovala odchody exulantek ze země, jejich pobyt v uprchlických táborech a náročný proces přesídlení do zámoří. Další kapitola je věnována začlenění žen do nové společnosti z hlediska profesního i osobního. Rigorózní práce se zabývá rovněž krajanskými spolky a organizacemi, do kterých se ženy zapojily, a v neposlední řadě otázkou reemigrace po roce 1989.

1. TERMINOLOGIE A METODY VÝZKUMU

Terminologie

Pro odchody obyvatel z jejich vlasti do zahraničí existuje specifická terminologie, která se v souvislosti s probíhajícími výzkumy specifikovala a upřesňovala. Tuto teoretickou otázku řešily odborné diskuze mezi historiky a byly přijaty a od sebe odlišeny následující pojmy: vystěhovalec, uprchlík, emigrant, exulant. Souvisely s okolnostmi, důvody a cíli odcházejících do ciziny.[2]

Pojmem emigrace označuje řada autorů migraci, jejímž primárním cílem bylo hledání a zajištění lepších životních podmínek v nové zemi. Důvody odchodů za hranice byly v případě emigrace ekonomického rázu. V souvislosti s emigrací z českých zemí v 19. a na počátku 20. století se setkáváme rovněž s pojmem vystěhovalectví. Termín exil znamenal různými vnějšími vlivy vynucený odchod za hranice. Většina těch, kteří se rozhodli opustit Československo po únorových událostech roku 1948, tak učinila z oprávněné obavy před pronásledováním, či z důvodu nesouhlasu s komunistickým režimem. Proto v tomto období hovoříme o exilu a o těch, kteří odešli, jako o exulantech, či exulantkách.

Situace po 21. srpnu 1968 byla složitější. Možnosti a podmínky odchodu do zahraničí se lišily. Proto v tomto období někteří historikové rozlišují mezi emigrací politickou (exil) a hospodářskou.[3] Mezi politické emigranty patřili odpůrci režimu, kteří se obávali perzekuce z důvodu svého zapojení do reformního hnutí. Dále se pak jednalo o ty, kteří odešli, aby nemuseli znovu žít v politickém ovzduší diktatury a útlaku. Další exulanti byli k odchodu donuceni režimem, nebo jim byl znemožněn návrat do vlasti.[4] Hlavním motivem odchodů žen zahrnutých v rigorózní práci byl neuspokojivý politický vývoj v Československu a jeho dopad na všechny oblasti

---

[2] K diskuzi o terminologii např.: TRAPL, M.: *Terminologie pojmů o české, respektive československé (v letech 1918–1989) emigraci či exilu*. In: Česko-slovenská historická ročenka 2005. Brno 2005; HAVÁČ, O.: *Exil a identita: posrpnový exil v Rakousku a Švýcarsku*. Brno 2022; TIGRID, P: *Politická emigrace v atomovém věku*. Praha 1990; BROUČEK, S. – HRUBÝ, K. (eds.): *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století*. Praha 2000.

[3] Oba termíny vymezil Ferdinand Peroutka v norimberském časopise Čechoslovák v roce 1948: „*Kdo opustí vlast, aby se měl jinde lépe, je emigrantem. Kdo odejde z domova, poněvadž mu byla vzata možnost žít svobodně a podle své víry, je exulantem. My jsme exulanti*." ŠTRBÁŇOVÁ, S. – KOSTLÁN, A. (eds.): *Sto českých vědců v exilu*, s. 23.

[4] TRAPL, M.: *Terminologie pojmů o české, respektive československé (v letech 1918–1989) emigraci či exilu,* s. 74–75.

života společnosti. Svou úlohu sehrála touha po svobodě projevu, po možnosti studovat a vykonávat vybrané povolání, touha vychovávat děti ve svobodném světě. Proto jsem primárně pracovala s termínem exulantky.

Dále jsem pak používala výraz uprchlíci. Status uprchlíků byl definován v Úmluvě o právním postavení uprchlíků přijaté v roce 1951 Valným shromážděním OSN v Ženevě.[5] Tento pojem byl důležitý z hlediska organizací pečujících o uprchlíky. International Refugee Organization označovala uprchlíky nejprve jako vysídlené osoby (displaced persons), později jako uprchlíky (refugees).[6] Termíny imigrace/imigrantky byly relevantní zejména pro kapitoly, které se věnují politice přijímání uprchlíků do USA a Kanady.

[5] Podle této úmluvy je uprchlík osoba, která se nachází mimo svou vlast a má oprávněné obavy z pronásledování z důvodů rasových, náboženských či národnostních nebo z důvodu příslušnosti k určitým společenským vrstvám nebo i zastávání určitých politických názorů. ŠTRBÁŇOVÁ, S. – KOSTLÁN, A. (eds.): *Sto českých vědců v exilu*, s. 23.

[6] Získání statutu uprchlíka bylo podmíněno tzv. pohovorem (screeningem), který vykonávali pracovníci International Refugee Organization. Pohovor měl ukázat, že uprchlík odešel ze země z politických důvodů v určitém časovém období (u ČSR to bylo od 1. 2. 1948 do 15. 10. 1948, později posunuto do 1. 10. 1950). TRAPL, M.: *Terminologie pojmů o české, respektive československé (v letech 1918–1989) emigraci či exilu,* s. 75.

Metody výzkumu

Práce je založena na obsahové analýze archivních pramenů, metodě orální historie a metodě historické mikrosondy.

Obsahová analýza zahrnuje rozbor archivních pramenů uložených v českých i zahraničních archivech. Směr bádání v oblasti exilu 20. století udávají zejména Československé dokumentační středisko, Libri prohibiti, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR či Centrum pro československá exilová studia na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. Výzkumy byly často vedeny z pohledu politických dějin. Má práce z tohoto proudu vychází, nicméně bere v potaz i psychologizující vysvětlení motivací emigračního jednání. Stejně tak zohledňuje etnologicky zaměřené bádání, které se věnuje krajanskému hnutí.

Další použitou metodou se stala orální historie. Jedná se o metodu kvalitativního výzkumu, která pojímá sdělení jako svébytnou poznávací hodnotu.[7] Nezobecňuje jej, ani se jej nesnaží statisticky zpracovat. Sleduje individuální odlišnosti a poukazuje na shodu či neshodu s jinými prameny. V rámci analýzy je narátor vnímán jako nezastupitelný jedinec s individuálními rysy, názory a zkušenostmi. Mezi výpověďmi lze hledat paralely a podobnosti, ale je jen těžko možné určit jednoznačné, generalizující a definitivní rysy. Cílem analýzy a interpretace rozhovorů je porozumění sdělení obsaženého buď v rozhovorech osobně realizovaných nebo v nahrávkách, které již byly pořízeny dříve a jsou uloženy v některém z archivů.[8] Nejde o pouhou ilustraci historických faktů, nýbrž každý z rozhovorů přispívá k poznání minulosti. Čím více rozhovorů – zdrojů informací mají historikové k dispozici, tím ucelenější obraz minulosti mohou vytvořit. Samotná mozaika individuálních lidských osudů a postojů by mohla vnést do chápání historických dějů nepřehlednost. Je proto nutné ji nahlížet na pozadí obecných historických faktů.[9]

Orální historie jako metoda vědeckého výzkumu se sice dostala do popředí zájmu až v průběhu 20. století, nicméně již od dob starověku bylo ústního sdělení využíváno jako jednoho ze zdrojů historického poznání.[10] V období středověku byla ústní svědectví zdrojem poznání pro kronikáře. Vynález knihtisku pak na dlouhou

[7] VANĚK, M. a kol.: *Orální historie. Metodické a „technické" postupy*, s. 6.
[8] VANĚK, M. – MÜCKE, P.: *Třetí strana trojúhelníku*, s. 91.
[9] VANĚK, M. a kol.: *Orální historie. Metodické a „technické" postupy*, s. 6.
[10] Tamtéž, s. 9.

dobu obrátil pozornost k písemným pramenům. Teprve 19. století přineslo změnu, když francouzský historik Jules Michellett napsal v úvodu ke své *Historii francouzské revoluce (1847–1853)*, že se neopíral jen o písemné prameny, nýbrž rovněž o mluvená svědectví.[11] Dvě světové války a vznik a fungování totalitních režimů přispěly k uznání svědectví přímých účastníků událostí za důležitý a adekvátní zdroj poznání.

Právě totalitní režimy ukázaly, že spoléhat se na písemné prameny úřední provenience není vždy možné. Písemné materiály poplatné době přináší důležitá svědectví o fungování mocenských struktur a o vlivu diktátorské/totalitní ideologie na život společnosti. Ale právě zde má orální historie svou nezastupitelnou roli, své opodstatnění. Pomocí životních příběhů pamětníků koriguje obraz společnosti vytvořený na základě oficiálních dokumentů. Její důležitost se od přelomu 20. a 21. století ukazuje velmi naléhavě. Nové tisíciletí se rozběhlo vstříc novým politickým a společenským událostem, které budou v budoucnu podrobeny kvantitativnímu i kvalitativnímu výzkumu, ať už historickému, politologickému či sociologickému. V současné době je důležité (a již delší dobu se tak děje) získat orálně-historická data pamětníků událostí 20. století, neboť za pár let již nebudou k dispozici.

Italský literární kritik Alessandro Portelli ve své studii, *Co dělá orální historii jinou?* z roku 1991 konstatoval, že subjektivita mluvčího je to, co je na orální historii cenné.[12] Britský sociolog a historik Paul Thompson, který patří k průkopníkům orální historie, na ní oceňuje, že vrací historii zpátky „mezi lidi". Orální historie mění obsah i účel historického zkoumání. Poukazuje na opomíjené oblasti, boří bariéry mezi profesory a studenty, mezi generacemi, mezi vědeckými institucemi a okolním světem. A především vrací člověku jeho hlavní roli. Člověk se stává centrem, od nějž se vše odvíjí, z jehož úhlu pohledu se dějiny měří.[13]

V USA byla metoda orální historie poprvé využita při zkoumání tzv. velké hospodářské krize třicátých let 20. století. V Evropě se pak historici zaměřili na vojáky druhé světové války, na přeživší holocaustu, později na příslušníky národnostních a etnických menšin nebo různých náboženských vyznání.[14] V České republice se orální historie mohla svobodně rozvíjet až po pádu komunistického

[11] Tamtéž, s. 10.
[12] PORTELLI, A.: *What Makes Oral History Different?* In: PERKS, R. – THOMSON, A.: The Oral History Reader, s. 67.
[13] THOMPSON, P.: *Voice of the Past: Oral History*, s. 3.
[14] VANĚK, M. a kol.: *Orální historie. Metodické a „technické" postupy*, s. 12.

režimu s počátkem devadesátých let. Nicméně již od počátku šedesátých let probíhaly snahy o začlenění výpovědí pamětníků do československé historiografie. V devadesátých letech vzniklo několik zajímavých projektů založených na metodách orální historie. Například výzkum Ilony Christl a Květy Jechové *Souvislosti životních příběhů a občanského hnutí Charty 77 se zřetelem na jeho přínos k rozvoji občanské společnosti*.[15] Rozsáhlá publikace Milana Otáhala a Miroslava Vaňka *Sto studentských revolucí. Studenti v období pádu komunismu. Životopisná vyprávění* přinesla kromě šedesáti publikovaných životopisných vyprávění i teoretický přehled a výklad orálně-historické metody.[16] U příležitosti 40. výročí Charty 77 se rozběhl další zajímavý orálně-historický projekt *Ženy v disentu*. Jeho cílem bylo představit signatářky Charty a jejich zapojení do činnosti disentu. Výsledkem byla kniha rozhovorů *Bytová revolta: Jak ženy dělaly disent* představující 21 žen, které se zapojily do boje proti totalitě. Rozhovory jsou přístupné rovněž online.[17]

Potřeba systematizovat metody orální historie vedla v roce 2002 k založení Centra orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Další (neziskovou) organizací, která od roku 2001 vyhledává a nahrává vzpomínky pamětníků klíčových momentů 20. století je organizace Post Bellum. Stěžejním projektem Post Bellum se stala Paměť národa, sbírka vzpomínek osobností, fotografií, deníků a archiválií z období totalit 20. století. Sbírka čítá tisíce zpracovaných pamětí a jako internetový archiv je přístupná široké veřejnosti.[18] Mezi výpověďmi pamětníků nalezneme například příběh Markéty Goetz-Stankiewicz, která v roce 1948 odešla s rodiči do Kanady a stala se uznávanou literární vědkyní a germanistkou.[19]

Přiblížit veřejnosti jiný z aspektů československých dějin si klade za cíl Paměť žen. Jedná se o dlouhodobý mezinárodní projekt, iniciovaný a koordinovaný Gender Studies, o.p.s. v Praze. Jeho idea se rodila už v první polovině devadesátých let jako reakce na západoevropské a americké feministické teorie neaplikovatelné na žitou

---

[15] Tamtéž, s. 14.
[16] OTÁHAL, M. – VANĚK, M.: *Sto studentských revolucí. Studenti v období pádu komunismu. Životopisná vyprávění*. Praha 1999.
[17] LINKOVÁ, M. – STRAKOVÁ, N. (eds.): *Bytová revolta: Jak ženy dělaly disent*. Praha 2017. http://zenyvdisentu.soc.cas.cz, 19. 2. 2024.
[18] https://www.postbellum.cz/o-nas/, 29. 1. 2024.
[19] M. Goetz-Stankiewicz začala po roce 1973 pravidelně navštěvovat Československo, kde se seznámila s představiteli tzv. zakázané literatury. Překládala jejich díla do anglického jazyka a uvedla je do povědomí severoamerické společnosti. V roce 2000 jí prezident V. Havel udělil Medaili II. stupně za zásluhy, www.pametnaroda.cz/cs/goetz-stankiewicz-marketa-1927, 3. 2. 2024.

realitu žen bývalých socialistických zemí. Těžiště projektu leží v zachycení životních zkušeností a názorů žen tří generací narozených v letech 1920–1960.[20]

Do procesu hledání narátorek jsem zapojila zahraniční organizace v USA a Kanadě – Sokol, The Czech Community v Texasu, The Czech Centre v New Yorku, The Czech Club in USA na Floridě a Honorární konzulát v Montréalu. Pomocí uveřejnění výzvy ke spolupráci v oběžnících těchto organizací jsem obdržela první kontakty. Další následovaly na kongrese Společnosti pro vědy a umění v Táboře v roce 2010, kde jsem prezentovala záměry a cíle rigorózní práce. Účastníci z řad krajanů mi poskytli kontakty na exulantky, které bych do výzkumu mohla zahrnout. Výběr narátorek jsem si vymezila časově (odchody mezi lety 1948–1989) a místně (cílové země – USA a Kanada). Se spoluprací souhlasilo dvacet exulantek z let 1967–1988 – deset ze Spojených států a deset z Kanady. S patnácti jsem vedla rozhovor, pět exulantek preferovalo zaslání otázek v písemné podobě. S těmito výpověďmi jsem pracovala jako s písemnými prameny osobní povahy, nikoli jako s prameny orálně-historickými.

Rozhovory jsem vedla buď osobně nebo přes program Skype. Tento typ výzkumu byl realizován v letech 2009–2010 (s výjimkou rozhovoru s H. Matouškovou, který se uskutečnil v roce 2012). Opírala jsem se o předem připravené otázky. Ty byly uspořádány do tří nosných rámcových témat (život v Československu před odchodem do exilu, odchod za hranice, nový domov), která byla dále konkretizována. Pamětnice začaly svůj životní příběh dětstvím stráveným v Československu, hovořily o svém vzdělání, o volbě povolání, rodinných poměrech, důvodech k odchodu z vlasti, o odchodu samotném nebo útěku za hranice, o pobytu v uprchlickém táboře, o procesu usazování v cizí zemi, o učení se cizímu jazyku, o hledání zaměstnání, o setkávání s krajany a zapojení do krajanských organizací, o stesku po domově a zamýšlely se nad otázkou reemigrace. Do souboru jsem nejprve zařadila rozhovory, v nichž jsem hrála roli tazatelky, a interpretační soubor jsem poté doplnila o interview s dalšími vypravěčkami. Při práci s původními nahrávkami a přepisy uloženými v amerických a kanadských archivech jsem se zaměřila na stejná rámcová témata. V interpretačním souboru figurují ženy z různých regionů Československa, zastávající rozličné profese, zastoupeny jsou stejným dílem exulantky poúnorové a posrpnové vlny. Takto zpracované rozhovory byly

[20] http://www.womensmemory.net/cesky/, 3. 2. 2024.

podkladem pro komparaci jednotlivých životních příběhů, komparaci s archivními prameny a byly zasazeny do širšího historického rámce.

V práci jsem uvedla jména mých narátorek, stejně jako jména narátorek, které se zúčastnily projektů v National Czech and Slovak Museum and Library a v Canadian Museum of Immigration at Pier. Kvůli ochraně osobních údajů jsem ponechala exulantky uvedené ve fondech Immigration History Research Center anonymní. Při volbě české či anglické verze jména jsem se přidržela jeho použití v pramenech a rozhovorech.

Pluralita dějin, či lépe řečeno jednotlivých příběhů, se stala východiskem dějepisectví druhé poloviny 20. století. Mikrohistorie přitom nebyla chápána jako alternativa k analýze makrosociálních a makropolitických procesů, nýbrž jako její nezbytný doplněk. Ve středu mikrohistorického bádání stály nově také ženy, které tradiční historické prameny přehlížely.[21] Skrze mikrohistorický pohled, který osvětluje dílčí aspekty života exulantek, přispěje práce k rozšíření znalostí o významném fenoménu 20. století, kterým exil je.

[21] IGGERS, G. G.: *Dějepisectví ve 20. století*. Praha 2002, s. 107.

2. PRAMENY A LITERATURA

Prameny

Stěžejní prameny pro rigorózní práci jsou uloženy v Immigration History Research Center (IHRC) na Minnesotské univerzitě v Minneapolis. Institut byl založený v roce 1965. Zabývá se mezinárodní migrací, zejména imigrací do USA. Jeho sbírky patří k největším svého druhu na světě. Dokumentují problematiku přistěhovalectví z různých úhlů pohledu a životní osudy imigrantů, kteří do USA přicházeli v průběhu 20. století. Hojně zastoupena je zejména imigrace ze Střední Ameriky, Evropy a Afriky.

V IHCR se nachází několik fondů, které obsahují informace o Československu. Jedná se o fondy organizací, které exulantům pomáhaly, dále o fondy československých spolků a v neposlední řadě zde nalezneme i několik fondů osobních. Osobní fondy uchovávají informace o uprchlících (mužích), tudíž jsem je pro svůj výzkum nevyužila. Pro svou práci jsem zvolila dva fondy – American Fund for Czechoslovak Refugees (AFCR) a American Council for the Emigrés in the Professions (ACEP). V prvním fondu se nachází záznamy o činnosti organizace American Fund for Czechoslovak Refugees v rozmezí let 1948 až 1990. Jedná se zejména o zápisy z porad, výroční zprávy a také složky věnované jednotlivým uprchlíkům. Složky jsou v kartonech uspořádány abecedně a týkají se buď exulantů a jejich manželek nebo exulantek samotných. V každé složce je popsán příběh uprchlíka – jeho odchod z Československa, pobyt v některé evropské zemi a přípravy na přesídlení do USA. Následují informace o pracovním zařazení a zakotvení v novém domově. Složky, které se týkaly přímo žen, pro mě byly nejpřínosnější, protože mi poskytly podrobný životní příběh exulantek. Sledovala jsem, jak se ženy začlenily do nové společnosti, co se jazyka, zaměstnání a kultury týče. Ve složkách mužů byl většinou uveden jen manželčin věk a profese, popřípadě počet dětí.

Druhý fond American Council for the Emigrés in the Professions se netýká pouze uprchlíků z Československa, nýbrž všech exulantů, kteří do USA přišli a snažili se najít zaměstnání. Obsahuje přes 200 kartonů, které se věnují jednak židovským uprchlíkům v období druhé světové války, jednak exulantům z padesátých let. Zaměřila jsem se na roky 1960 až 1980. V tomto období

převažovali uprchlíci z Kuby, Polska, Jugoslávie, Maďarska a SSSR. Složky jsou rovněž řazeny abecedně. Jelikož se jedná o fond, který se zabývá zařazením již usazených uprchlíků do pracovního poměru, obsahuje především informace o jejich dosaženém vzdělání, jazykových schopnostech, o tom, jaké povolání preferovali či o rekvalifikačních kurzech. Jednalo se převážně o vysokoškolsky či středoškolsky vzdělané lidi. Složky obsahují kopie diplomů, maturitních vysvědčení, absolutorií, kopie indexů, které byly předkládány potencionálním zaměstnavatelům, pak také umístěnky do zaměstnání s uvedením pozice a platu, popisy exulantů včetně jejich vzhledu a charakteru.

Prameny vztahující se k imigraci do Kanady jsem v digitální podobě nalezla v Canadian Museum of Immigration at Pier 21 (Halifax). Instituce byla založena na místě bývalého přístavu Pier 21, přes který přišel do Kanady téměř milion imigrantů z celého světa. V digitální podobě jsou zde uloženy rozhovory s příchozími, mezi nimiž figurují i československé ženy. Muzeum rovněž pořádá výstavy přibližující problematiku imigrace. Mezi stálé výstavy patří *The Canadian Immigration Story* a *The Pier 21 Story*. Multicultural History Society of Ontario v Torontu sbírá a uchovává prameny k dějinám imigrantů a původních obyvatel. Používá metodu natáčení rozhovorů s pamětníky (přes 6 000 rozhovorů) a sbírání dobových fotografií a dalších dokumentů. Jedná se o jednu z největších orálně-historických sbírek v Severní Americe. Z kanadských archivů je dále nutno zmínit Library and Archives Canada v Ottawě, kde je uložen fond Czechoslovak Association of Canada. Obsahuje záznamy o činnosti tohoto sdružení, které se od druhé světové války podílelo na pomoci československým uprchlíkům. Fond není digitalizován.

Další prameny jsou uloženy v Centru pro československá exilová studia (CČES) na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci – fondy Československý zahraniční ústav v exilu (1949–1969), Rada svobodného Československa (1949–1983) a Rada svobodného Československa, 2. část (1983–1993). Jedná se převážně o osobní korespondenci zejména z období po roce 1948. Rada svobodného Československa obsahuje relevantní informace k letům osmdesátým. Fond USA a Fond Kanada obsahují výstřižky z novin, pozvánky na krajanské kulturní akce, bulletiny či jednotlivé výtisky *Kanadských listů*, které redigoval Mirko Janeček (Fond Kanada).

Dalším archivem, který mi poskytl doplňující údaje, byl Národní archiv v Praze. Spisy fondu Československý ústav zahraniční II, uložené v 153 kartonech,

se věnují péči o zahraniční krajany, reemigračním a repatriačním úkolům, obsahují korespondenci ústavu s krajanskými spolky, školami i jednotlivci, zahrnují situační zprávy a informace o hospodářských a sociálních poměrech krajanů a reflektují spolkovou činnost a krajanský tisk.

Po relevantních datech jsem pátrala rovněž v Archivu bezpečnostních složek v Praze, který spravuje archivní fondy a sbírky vzniklé z činnosti bezpečnostních složek, Komunistické strany Československa a organizací Národní fronty působících v těchto složkách. Požadované informace se zde dohledávají podle jmenných evidencí. Žádná z mých narátorek se ve spisech nenacházela.

V Archivu Ministerstva zahraničních věcí se archiválie skládají z úředních dokumentů vztahujících se k tvorbě a provádění zahraniční politiky státu. Zmínky o exulantech se zde nachází pouze tehdy, pokud se dotýkaly (resp. pokud se střetly) se zájmy tehdejší československé zahraniční politiky v určitém teritoriu. Záležitostem, které jsou předmětem mého výzkumu, českoslovenští diplomaté nevěnovali pozornost, a tudíž je nemohly podchytit ani úřední dokumenty, ze kterých se později staly archiválie Archivu Ministerstva zahraničních věcí.

Jako další pramen jsem použila výsledky projektu orální historie, který se uskutečnil v National Czech and Slovak Museum and Library v Cedar Rapids, Iowa, USA. Projekt *Recording Voices & Documenting Memories of Czech & Slovak Americans* probíhal v letech 2009–2013. Jeho cílem bylo získat a uchovat příběhy Čechů a Slováků, kteří opustili svou vlast během studené války a usadili se v New York City, Washingtonu, D.C., Clevelandu, Chicagu a San Franciscu. Druhá fáze projektu se věnovala imigrantům, kteří přišli do USA po roce 1989. Celkově bylo natočeno víc než 300 rozhovorů. Životopisy imigrantů, úryvky z video rozhovorů, fotky a další materiály jsou přístupné na webových stránkách projektu.[22]

V českém prostředí rovněž probíhá projekt zachycující životní příběhy Čechů a Slováků v zahraničí, který mi posloužil jako další zdroj informací. Vznikl v roce 2016 pod názvem *The Czechoslovak Talks* pod hlavičkou nadačního fondu Dotek. Ten od roku 2008 podporuje rozvoj vztahů mezi Čechy a Slováky žijícími v zahraničí a institucemi v České a Slovenské republice. Projekt si klade za cíl zaznamenat příběhy československých krajanů a zpřístupnit je na svých webových stránkách.[23] Mezi zdokumentovanými příběhy jsem nalezla vyprávění Aleny

[22] https://ncsml.omeka.net/oralhistories
[23] www.czechoslovaktalks.com

Heitlinger, jedné z mých narátorek. Rozhovory pro *Czechoslovak Talks* poskytly i narátorky, které už se předtím zapojily do projektu *Recording Voices & Documenting Memories of Czech & Slovak Americans*, například Barbara Skypala.

Dalším typem pramene, který jsem zkoumala, byl dobový tisk. Dobová periodika vztahující se k československému exilu jsem nalezla v Libri prohibiti a v Immigration History Research Center. Jednalo se například o časopisy *American Sokol*, *Czechoslovak Woman, Čas* či *Denní hlasatel*. Čtvrtletník *Czechoslovak Women* přinášel informace o významných československých ženách, o možnostech studia českého a slovenského jazyka či o problematice zaměstnanosti žen.

Doplňujícím pramenem pro mou práci byly paměti exulantek. Estera Bilková-Brestovská, která odešla v roce 1987 na Floridu, své zkušenosti sepsala do knihy *Aj slnko kráča na západ…*, kterou v roce 2005 vydala.[24] Eva Žídková, která zpracovala svůj příběh pod názvem *Naším snem byla Kanada – útěk z Československa se dvěma kufry, dětmi a psem*, odešla v roce 1982 do provincie Alberta v Kanadě.[25] K dalším exulantkám, které sepsaly své paměti, patřila například Věra Rollerová.[26]

[24] BRESTOWSKÁ, E.: *Aj slnko kráča na západ…* Nitra 2005.
[25] ŽÍDKOVÁ, E.: *Naším snem byla Kanada. Útěk z Československa se dvěma kufry, dětmi a psem*. Brno 2018.
[26] ROLLEROVÁ, V.: *Každá česká ženská může přežít, pokud jí nevadí vysavače, aneb How to be a homemaker*. Zlín 2001.

Literatura

Vystěhovalectví z českých zemí před rokem 1948 se věnovaly monografie a články významných historiků a etnografů. Zmapovaly exilové vlny od třicetileté války až po odchody do exilu vynucené událostmi druhé světové války.[27] V rigorózní práci jsem se opřela o publikace zaměřené na československý exil mezi lety 1948 a 1989. Monografie *Exil po únoru 1948* Miloše Trapla přinesla přehled o složení československého exilu a jeho názorovém rozvrstvení a zabývala se snahami o jeho sjednocení, zejména vytvořením Rady svobodného Československa.[28] Počátkům Rady svobodného Československa se věnoval rovněž Bořivoj Čelovský ve své monografii *Politici bez moci: První léta exilové Rady svobodného Československa*.[29] Exilem po roce 1948 se zabývaly rovněž monografie *Exilová politika v letech 1948–1956* Miloše Trapla a Zdeňka Jiráska a *Poúnorový exil 1948–49* Karla Kaplana.[30] Na činnost exilu po roce 1968 se soustředila monografie Francise D. Rašky *Dlouhá cesta k vítězství – Československá exilová hnutí po roce 1968* z roku 2015.[31] Stěžejní monografií k dějinám československého exilu je dílo Vojtěcha Jeřábka *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce – Dějiny American Fund for Czechoslovak Refugees*.[32] K dalším monografiím s exilovou tématikou patří dvě publikace z let 2002 a 2003 s názvem *Český a slovenský exil 20. století* editované Janem Kratochvilem.[33]

---

[27] ČERNÝ, B.: *Emigrace Židů z Českých zemí v letech 1938–1941*. In: KÁRNÝ, M. – KÁRNÁ, M. (eds.): *Terezínské studie a dokumenty*. Praha 1997, s. 55–71; *Historie emigrace z českých zemí: sborník referátů ze semináře, který se konal při příležitosti Setkání krajanů v Mladé Boleslavi 22.–25.6.2000*. Mladá Boleslav 2001; KOŘALKA, J. – KOŘALKOVÁ, K.: *Základní tendence českého vystěhovalectví a české reemigrace do počátku dvacátých let 20. století*. In: Češi v cizině 7. Praha 1993, s. 30–47; POLIŠENSKÝ, J.: *Úvod do studia vystěhovalectví do Ameriky 1848–1914*. Praha 1992; VACULÍK, J.: *Češi v cizině 1850–1938*. Brno 2009.

[28] TRAPL, M.: *Exil po únoru 1948. Počátky politické organizovanosti a činnosti poúnorové emigrace a vznik Rady svobodného Československa*. Olomouc 1996.

[29] ČELOVSKÝ, B.: *Politici bez moci. První léta exilové Rady svobodného Československa*. Šenov u Ostravy 2000.

[30] TRAPL, M. – JIRÁSEK, Z.: *Exilová politika v letech 1948–1956*. Olomouc 1996; KAPLAN, K.: *Poúnorový exil 1948–49*. Liberec 2007.

[31] RAŠKA, F. D.: *Dlouhá cesta k vítězství – Československá exilová hnutí po roce 1968*. Praha 2015.

[32] JEŘÁBEK, V.: *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce. Dějiny American Fund for Czechoslovak Refugees*. Brno 2005.

[33] Tyto publikace byly výstupem projektu, který si kladl za cíl zaznamenat odkaz osobností kulturního a společenského života, jež byly přinuceny k odchodu do exilu. Součástí projektu byly přednášky, dokumentární filmy, rozhlasové pořady a výstava. KRATOCHVIL, J. a kol: *Český a slovenský exil 20. století*. Praha 2002; Týž: *Český a slovenský exil 20. století*. Praha 2003.

Do popředí zájmu historiků se na počátku třetího tisíciletí dostal exil německý, či italský.[34] Československému exilu ve Švédsku v druhé polovině 20. století se věnoval Jiří Štěpán.[35] Studiem emigrace a exilu do Rakouska a Švýcarska se zabývali Miloš Trapl, Miloš Kouřil, Arnošt Skoupý a Ondřej Haváč.[36] Studiu vystěhovalectví do USA se věnovali Karel Konečný a Monika Mandelíčková.[37] K dějinám exilu na severoamerickém kontinentu přispěl rovněž Francis D. Raška a Josef Čermák.[38] Na Latinskou Ameriku se zaměřil Ivo Barteček.[39] Jana Burešová, Jaroslav Miller a Miloš Trapl přinesli poznatky o exilu australském. J. Burešová a M. Trapl se zabývali rovněž osudy sociálně demokratického politika Bohumila Laušmana a jeho útěkem do exilu.[40] Články a dílčí studie byly věnovány také dalším zemím.[41]

Spolkům a celkově kulturnímu a společenskému životu Čechů a Slováků v USA se podrobně věnovalo několik monografií, např. kniha *Češi v Americe a česko-americké vztahy v průběhu pěti staletí* Ivana Dubovického nebo monografie Renáty Fučíkové *Historie Čechů v USA*.[42] V otázce kanadské imigrace jsem se opřela o práci Jana Rašky *Freedom´s Voices: Czech and Slovak Immigration to Canada during the Cold War*.[43]

---

[34] BRANDES, D. – IVANIČKOVÁ, E. – PEŠEK, J. (eds.): *Uprchlíci a azylanti v zemi sousedů. Československo a Německo v letech 1933 až 1989*. Praha 2019; CARIOTI, A. – PELIKÁN, J.: *Jiří Pelikán – nepohodlný exulant. Rozhovor s Antoniem Cariotim*. Praha 2015.

[35] ŠTĚPÁN, J.: *Československý exil ve Švédsku v letech 1945–1989*. České Budějovice 2011.

[36] TRAPL, M. – SKOUPÝ, A. – KOUŘIL, M.: *Československý exil a krajanské hnutí ve Švýcarsku v letech 1945–1989. I. Od května 1945 do srpna 1968*. Olomouc 2004; TRAPL, M.: *Krajanské spolky ve Švýcarsku po vzniku Československa*. In: Zpravodaj, časopis Čechů a Slováků ve Švýcarsku, 9/1998, s. 33–34; HAVÁČ, O.: *Exil a identita: posrpnový exil v Rakousku a Švýcarsku*. Brno 2022.

[37] KONEČNÝ, K.: *Český poúnorový exulant plukovník Adolf Kučera a několik poznámek k problematice českého vystěhovalectví a exilu v Minnesotě*. In: Sborník prací historických, XIX, Acta Universitatis Palackianea Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica 31/2002. Olomouc 2003, s. 357–361; MANDELÍČKOVÁ, M.: *Nebraska – česká emigrace – dosavadní poznatky a další možnosti výzkumu*. In: Tamtéž, s. 373–376. MANDELÍČKOVÁ, M.: *Historie v exilu. Československá exilová historiografie v letech 1948–1989*. Olomouc 2017.

[38] RAŠKA, F. D.: *Opuštění bojovníci. Historie Rady svobodného Československa 1949–1961*. Praha 2009; ČERMÁK, J.: *The Story of Czechs and Slovaks in Canada. It All Began with Prince Rupert.* Luhačovice 2018.

[39] BARTEČEK, I.: *Česká krajanská komunita v Latinské Americe*. In: Sborník prací historických, XVI, Acta Universitatis Palackianea Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica 28/1998. Olomouc 1999, s. 121–128; BARTEČEK, I.: *Vystěhovalectví do Latinské Ameriky*. In: Češi v cizině, 9, Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR. Praha 1996, s. 172–197.

[40] MILLER, J. – BUREŠOVÁ, J. – TRAPL, M.: *Český exil v Austrálii (1948–1989)*. Olomouc 2016; BUREŠOVÁ, J. – TRAPL, M.: *Bohumil Laušman – Proměny života sociálně demokratického politika s nástupem komunistické moci v Československu*. Olomouc 2009.

[41] POLÁCH, V. P.: *Československá emigrace do Norska po srpnu 1968: základní údaje*. In: Emigrace. Sborník historických prací Centra pro československá exilová studia. Olomouc 2006.

[42] DUBOVICKÝ, I.: *Češi v Americe a česko-americké vztahy v průběhu pěti staletí*. Praha 2018; FUČÍKOVÁ, R.: *Historie Čechů v USA*. Praha 2019.

[43] RAŠKA, J.: *Freedom´s Voices: Czech and Slovak Immigration to Canada during the Cold War*. Waterloo, Ontario 2013.

Za přínosnou považuji publikaci Jiřího Diamanta *Psychologické problémy emigrace*[44], která dovoluje porozumět problémům, kterým museli exulanti čelit při odchodu z Československa a při usazování v nové zemi. Jiří Diamant emigroval do Nizozemí v roce 1968 a jako lékař a psycholog se zabýval dopadem odchodu do exilu na psychiku člověka.

Z monografií, které se zabývaly únorovým převratem v roce 1948, uvádím knihu Karla Kaplana *Pět kapitol o únoru*, monografii Václava Vebera *Osudové únorové dny* a *Únor 1948 v Československu: nástup komunistické totality a proměny společnosti* Jiřího Kociana a Markéty Deváté.[45] Pražskému jaru se věnoval Jindřich Pecka (*Spontánní projevy Pražského jara 1968–1969*), František Emmert (*Rok 1968 v Československu*), či Miroslav Novák (*Pražské jaro 1968. Přerušená revoluce?*).[46] Na dějiny komunistického režimu v Československu se soustředila monografie Karla Kaplana *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy 1956–1968*, kniha Pavla Koláře a Michala Pullmanna *Co byla normalizace?* dále *Studie o pozdním socialismu*, *Fakta a lži o komunismu: Co byla normalizace* editovaná Ladislavem Kudrnou nebo *Normalizace 1969–1989* Milana Otáhala.[47]

Co se týče monografií vycházejících z principů orální historie, tak kromě publikací uvedených v metodologické části pro mě byla inspirací kniha Miroslava Vaňka a Pavla Urbáška *Vítězové? Poražení? Životopisná interview*.[48] Jedná se o dvoudílnou publikaci, která přináší nejzajímavější rozhovory vybrané z původně 120 zaznamenaných životopisných vyprávění někdejších disidentů a komunistických funkcionářů. První díl obsahuje 30 rozhovorů s bývalými československými disidenty, kteří se v různé míře a na různé úrovni účastnili opoziční činnosti, a navazující druhý díl zaznamenává 20 vyprávění předlistopadových funkcionářů

[44] DIAMANT, J.: *Psychologické problémy emigrace*. Olomouc 1995.
[45] KAPLAN, K.: *Pět kapitol o únoru*. Brno 1997; VEBER, V.: *Osudové únorové dny*. Praha 2008; KOCIAN, J. – DEVÁTÁ, M. (eds.): *Únor 1948 v Československu: nástup komunistické totality a proměny společnosti*. Praha 2011.
[46] PECKA, J.: *Spontánní projevy Pražského jara 1968–1969*. Brno 1993; EMMERT, F.: *Rok 1968 v Československu*. Praha 2007; NOVÁK, M.: *Pražské jaro 1968. Přerušená revoluce*? Praha 2021.
[47] KAPLAN, K.: *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy 1956–1968. Společnost a moc*. Brno 2008; KOLÁŘ, M. – PULLMANN, M.: *Co byla normalizace? Studie o pozdním socialismu*. Praha 2016; KUDRNA, L. (ed.): *Fakta a lži o komunismu: Co byla normalizace*. Praha 2022; OTÁHAL, M.: *Normalizace 1969–1989. Příspěvek ke stavu bádání*. Praha 2022.
[48] VANĚK, M. – URBÁŠEK, P. (eds.): *Vítězové? Poražení? Životopisná interview*. Praha 2005.

KSČ. Nelze rovněž opomenout publikaci *Rozchod 1948. Rozhovory s českými poúnorovými exulanty*.[49]

Publikací, která zkoumá otázku žen a exilu za pomocí orální historie, je kniha Pavly Frýdlové *Ženy mezi dvěma světy* s podtitulem *Deset životních příběhů žen, které odešly do ciziny a po letech se vrátily*.[50] Pavla Frýdlová nahrála rozhovory s deseti ženami, které spojila skutečnost, že se po mnoha letech strávených v cizině vrátily zpátky do České republiky. Většina respondentek se usadila v Evropě – Francii, Itálii, Německu. Jedna odešla do USA a jedna do Kanady.

Rozsáhlá monografie Jožky Pejskara *Poslední pocta*[51] obsahuje medailonky československých exulantů a exulantek. Ve čtyřech objemných svazcích mapujících exil mezi lety 1939–1994 lze dohledat informace o ženách, které dosáhly pracovních úspěchů v různých oborech, a které se zasadily o udržení a šíření československých tradic, jazyka a kultury v zahraničí. Osudy vědkyň lze nalézt v encyklopedii *Sto českých vědců v exilu*.[52]

Historikům a historičkám v exilu se věnovala Monika Mandelíčková.[53] Z jejích zjištění vyplývá, že po roce 1948 působilo ve světě osm historiček (Marta Konová-Mištinová, Alice Masaryková, Helen Epsteinová, Milada Blekastadová, Barbara Reinfeldová, Vilma Iggersová, Dagmar Horna Perman a Mary Hrabik-Šámalová). Mnohé z nich se v zahraničí nadále věnovaly historii jako své profesi, přednášely na univerzitách či pracovaly v archivech. Jiné k zájmu o historii přivedly právě exilové zkušenosti (např. Mary Hrabik-Šámalovou).[54] Všechny uvedené historičky se postupně usadily v USA, kde působily na prestižních univerzitách a v odborných historických organizacích. Také v exilové vlně po roce 1968 můžeme historičky nalézt. Jednalo se o Evu Hahnovou[55], Marii Neudorflovou, Marii Neumannovou, Larisu Silnickou, Janu Stárkovou a Alici Teichovou. Zabývaly se širokou škálou politických a společenských témat. Většina z nich zůstala v rámci exilu v Evropě,

---

[49] HRUBÝ, P. – KOSATÍK, P. – POUSTA, Z.: *Rozchod 1948. Rozhovor s českými poúnorovými exulanty*. Praha 2006.
[50] FRÝDLOVÁ. P.: *Ženy mezi dvěma světy. Deset životních příběhů žen, které odešly do ciziny a po letech se vrátily.*
[51] PEJSKAR, J.: *Poslední pocta: památník na zemřelé čs. exulanty v letech 1948–1989*. Praha 1989–1994.
[52] ŠTRBÁŇOVÁ, S. – KOSTLÁN, A. (eds.): *Sto českých vědců v exilu*. Praha 2011.
[53] MANDELÍČKOVÁ, M.: *Historie v exilu. Československá exilová historiografie v letech 1948–1989*. Olomouc 2017.
[54] Tamtéž, s. 63.
[55] Životní příběh Evy Hahnové je zpracován rovněž v monografii PACNER, K. – HOUDEK, F. – KOUBSKÁ, L.: *Čeští vědci v exilu*, s. 51–59.

dvě našly nový domov v zámoří (Larisa Silnická – USA, Marie Neudorflová – Kanada).[56]

Imigrací žen do USA se zabývala Donna R. Gabaccia. K jejím dílům patří *From the Other Side: Women, Gender, and Immigrant Life in the U.S.* a *Seeking Common Ground: Multidisciplinary Studies of Immigrant Women in the United States*.[57] Dále je autorkou obsáhlé bibliografie *Immigrant Women in the United States*, která v jednotlivých kapitolách věnovaných práci, rodině či kultuře imigrantek z různých zemí přehledně shrnula literaturu k tomuto tématu.[58] K dalším pracím k tématu imigrace žen do USA patří *Foreign and Female (Immigrant Women in America 1840–1930)*[59] od Doris Weatherford či kolektivní monografie *Women of Courage (Jewish and Italian Immigrant Women in New York),* která se soustředila na židovské a italské ženy.[60]

Významným pracovištěm, které se věnuje výzkumu exilu a jeho dokumentaci a kooperuje s dalšími odbornými pracovišti v České republice i v zahraničí, je Centrum pro československá exilová studia. Vzniklo v roce 1993 a do roku 2002 působilo při Katedře politologie a evropských studií. Poté přešlo pod Katedru historie FF UP. Jeho ředitelem byl jmenován prof. PhDr. Miloš Trapl, CSc. CČES se stalo řešitelem několika výzkumných projektů týkajících se studia českého exilu a emigrace po roce 1948.[61] V roce 2004 se CČES podílelo na organizaci 22. výročního světového kongresu Československé společnosti pro vědy a umění s názvem *Morava viděna z vnějšku*, který proběhl na půdě Filozofické fakulty Univerzity Palackého.

Institucí zaměřenou na literaturu, časopisy a další písemnosti k tématu exilu a emigrace je knihovna Libri prohibiti se sídlem v Praze, která byla otevřena v roce

---

[56] MANDELÍČKOVÁ, M.: *c. d.*, s. 66–67.

[57] GABACCIA, D. R.: *From the Other Side: Women, Gender, and Immigrant Life in the U.S., 1820–1990.* Bloomington 1994.; Táž (ed.): *Seeking Common Ground: Multidisciplinary Studies of Immigrant Women in the United States*. New York 1992.

[58] GABACCIA, D. R.: *Immigrant Women in the United States (A Selectively Annotated Multidisciplinary Bibliography.* Westport 1989.

[59] WEATHERFORD, D.: *Foreign and Female (Immigrant Women in America, 1840–1930).* New York 1995.

[60] COSER, R. L. – ANKER, L. S. – PERRIN, A. J.: *Women of Courage (Jewish and Italian Immigrant Women in New York).* Westport 1999.

[61] Vědeckovýzkumný projekt *Československá exilová politika po roce 1948* (1995–1997) se zaměřil na studium československých exilových organizací, spolků a jejich představitelů v kontextu novodobých dějin Československa. Problematice exilových organizací se věnoval také projekt *České krajanské komunity v zahraničí* (ve spolupráci s Ústavem pro etnografii a folkloristiku AV ČR – 1997–1998). Dalšími významnými projekty byly *Výzkum emigrace z českých zemí v novověku* (2001–2006), *Kapitoly z dějin československého exilu po druhé světové válce* (2006–2008) a *Československý exil v Austrálii a jeho kultura po roce 1948* (2012–2016).

1990. Vznikla z potřeby zpřístupnit veřejnosti produkci exilových a samizdatových vydavatelů. Jejím zakladatelem byl Jiří Gruntorád. Základem knihovny se staly exempláře samizdatové edice Popelnice, kterou J. Gruntorád před rokem 1989 vydával, a další publikace získané v době normalizace. Fondy Libri prohibiti obsahují monografie týkající se exilu, exilová periodika, české samizdatové monografie a časopisy, osobní fondy a archiválie vzniklé činností nezávislých iniciativ (Charty 77, Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných). Fond knihovny obsahuje rovněž polské dokumenty z let 1970–1989, a to v tištěné, zvukové a obrazové podobě. Součástí fondu jsou také dokumenty polského exilu a zahraniční informace o dění v Polsku. Badatelé mohou využít digitalizovanou knihovnu početných exilových periodik (např. časopisy *Západ* či *Zpravodaj*).[62]

Československé dokumentační středisko nezávislé literatury (ČSDS) je další institucí, která se věnuje sbírání pramenů, jejich výzkumu a publikování v oblasti domácí a exilové antitotalitní rezistence mezi lety 1948 a 1989. Bylo založeno v Hannoveru v roce 1986 skupinou českých exulantů. Propojovalo české a slovenské nezávislé intelektuály se západním světem. Po roce 1989 ČSDS nadále plnilo badatelskou a informační funkci a podílelo se na budování svobodné kultury v Československu. V roce 1992 byla z jeho iniciativy připravena výstava samizdatové a exilové literatury z let 1948–1989 v Památníku národního písemnictví v Praze. V roce 1994 bylo rozhodnuto o přenesení sbírek ČSDS do České republiky, což se uskutečnilo o šest let později. Mezi lety 1999 a 2001 se ČSDS podílelo na projektu *Československý politický a kulturní exil 1948–1989* ve spolupráci s Centrem pro československá exilová studia při FF UP v Olomouci a pražským Ústavem pro soudobé dějiny AV ČR. V roce 2003 byl Sbírkový fond ČSDS 1948–1989 uložen v Archivu Národního muzea a v roce 2016 byl zahájen projekt *Československý disent a exil, 1968–1989: Úsilí o otevřenou společnost – Sbírkový fond „Československé dokumentační středisko“*, jehož cílem bylo zdokumentování všech dílčích fondů.[63]

[62] Kanadský časopis *Západ* se kromě domácí i mezinárodní politiky věnoval literatuře, filmu, divadlu či výtvarnému umění, americký *Zpravodaj* (Chicago) přinášel kromě politických zpráv podrobné zpravodajství z krajanského a exilového prostředí.
[63] www.csds.cz/cs/index.html

3. IMIGRACE DO USA A KANADY V DRUHÉ POLOVINĚ 20. STOLETÍ

3.1 Imigrační politika USA

Období imigračních politik USA lze rozdělit do pěti období. Zaprvé hovoříme o období vysokého přistěhovalectví a začínajících restrikcí (1882–1924), zadruhé období nízkého a klesajícího přistěhovalectví a tuhých restrikcí (1924–1934), zatřetí období nízkého, ale rostoucího přistěhovalectví a postupného uvolňování restrikcí (1934–1965), začtvrté období vysokého a rostoucího přistěhovalectví a relativně nízkých restrikcí (1965–1980) a zapáté období vysokého a rostoucího přistěhovalectví a rostoucích, ale neúčinných restrikcí (od 1980 do současnosti).[64] Pro druhou polovinu 20. století tedy byly charakteristické dva rysy – postupné uvolňování restrikcí, které byly nastoleny v předchozím období, a vzrůst přistěhovalectví.[65]

Azylová politika USA se po roce 1948 řídila zákonem o přemístěných osobách z roku 1948 (*Displaced Persons Act*). Mezi lety 1948–1952 přišlo do USA 400 000 uprchlíků.[66] Imigrační předpisy založené na rasovém a etnickém základě byly zrušeny novým imigračním zákonem (*Immigration and Nationality Act*) z roku 1952. Ten zachovával systém kvót pro jednotlivé země. *Refugee Relief Act* z roku 1953 pak umožnil přijmout další uprchlíky z komunistických i dalších zemí Evropy.

Kvóty byly zrušeny až imigrační reformou v roce 1965 *(Immigration Reform Act*), která vedla k růstu imigrace ze zemí třetího světa – Asie a Latinské Ameriky. Podle tohoto zákona mohlo ročně přijít 170 000 přistěhovalců z východní polokoule a 120 000 ze západní polokoule. Důraz byl kladen především na rodinné vazby na úkor migrace pracovní. V roce 1976 byl odstraněn limit pro jednotlivé polokoule.

---

[64] BARŠOVÁ, A. – BARŠA, P.: *Přistěhovalectví a liberální stát*, s. 55.

[65] Zákon o usedlících (*Homestead Act*) z roku 1862 umožnil snadný zábor půdy v některých oblastech (Nebraska, Kansas) a zvýšil tak atraktivitu imigrace. Zákony a předpisy z tohoto období omezovaly přistěhovalectví na rasovém a etnickém základě. I přesto však byl pro konec 19. století a počátek století následujícího charakteristický velký přírůstek přistěhovalců. Do první světové války odešlo z českých zemí do USA 400 000 Čechů. Z hlediska evropského přistěhovalectví byl důležitý rok 1924, kdy Kongres schválil nový imigrační zákon, který stanovil roční kvótu 150 000 imigrantů (*Immigration Act*). To mělo dopad také na přistěhovalectví z Československa, kterému bylo přiděleno 3 073 osob ročně. Proto směřovala řada imigrantů do Kanady a Jižní Ameriky. Omezení imigrace podle země původu zůstalo zachováno až do roku 1965. BARŠOVÁ, A. – BARŠA, P.: *c. d.*, s. 58.

[66] Tamtéž, s. 59.

Každá země disponovala počtem 20 000 osob, kterým mohl být pobyt v USA povolen. V sedmdesátých letech přicházeli zejména imigranti z Kuby, Mexika, Koreje, Filipín a Vietnamu.

Kromě toho mohli o pobyt v USA žádat ještě nejbližší příbuzní občanů USA a uprchlíci. Počty imigrantů v rámci těchto dvou kategorií dokonce převyšovaly počty imigrantů, kteří přišli v rámci povoleného limitu. Vytvořil se tak model, který rozlišoval tři druhy imigrací – rodinnou, pracovní a uprchlickou. Tento liberální postoj byl v osmdesátých letech přeformulován. Charakteristickým se stal boj proti nelegálním pracovníkům deklarovaný roku 1986 (*Immigration Reform and Control Act).*[67]

V říjnu 1990 byl vydán imigrační zákon (*Legal Immigration Act*), který revidoval dosavadní imigrační politiku a přispěl ke zvýšení imigrace z 540 000 lidí ročně na 700 000 lidí ročně v letech bezprostředně následujících po vydání zákona. V tomto období převažovala imigrace hispánská, z Afriky a z Asie. Celkově přišlo mezi lety 1965 a 2000 do USA 23 miliónů lidí.[68]

[67] Tamtéž, s. 60–61.
[68] Tamtéž, s. 64.

3.2 Vystěhovalectví z českých zemí do USA v druhé polovině 20. století

Osvobození západní poloviny Československa americkou armádou v roce 1945, jakož i poválečná pomoc ze strany USA zejména prostřednictvím United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA) a Mezinárodního červeného kříže posílily vztahy obou států.[69] Na organizaci poválečné pomoci se podíleli jednotlivci z řad krajanů i některé firmy, například *Sokol and Company*, která ještě více než dva roky po válce zasílala do Československa potravinové balíčky ze své vlastní produkce.[70]

Únorový převrat 1948 přinesl ochlazení československo-amerických vztahů a mnohé krajany uvedl do zmatku a nejistoty. Stalinovi sympatizanti se zdráhali uvěřit, že by se tento osvoboditel Československa z nacistického područí snažil jejich zemi ovládnout. Z důvodu nedostatku zpráv někteří krajané váhali, jaký postoj k převzetí moci komunisty v Československu zaujmout. Jejich národní hrdost opřená o sdílení prvorepublikových demokratických ideálů byla náhle otřesena. A jejich kredit, který v americké společnosti měli, začal pomalu klesat. K ještě větší dezorientaci pak vedlo, když po roce 1948 začali do USA přicházet dřívější členové komunistické strany a sympatizanti tohoto režimu. Obavy vedly k nedůvěře a ostražitosti, zda se nově příchozí nesnaží infiltrovat krajanské spolky a působit zde proti protisocialistickým silám. Po století budovaná krajanská soudržnost založená na společné historii, jazyku, zvycích a tradicích dostala značné trhliny.

V prvních dvou letech po únoru 1948 odešlo do USA přes 8 000 československých občanů.[71] Další čekali na svou příležitost v uprchlických táborech. Chicago a New York zůstaly stále oblíbenými destinacemi, nově se příchozí usazovali také ve Washingtonu, D.C. a dalších městech, kde se jim podařilo získat zaměstnání. Ačkoliv byla situace zpočátku pro krajany nepřehledná, spolu s novými informacemi o dění ve vlasti se mnoho z nich utvrdilo v nutnosti podpory domoviny, která se ocitla za železnou oponou.

---

[69] K vystěhovalectví do USA v 19. století a v první polovině 20. století: ŠATAVA, L.: *Migrační procesy a české vystěhovalectví 19. století do USA*. Praha 1989; POLÁCH, V. P.: *Krajané v USA a druhá světová válka na pozadí krajanského tisku*. Olomouc 2017.
[70] DUBOVICKÝ, I.: *Češi v Americe a česko-americké vztahy v průběhu pěti staletí,* s. 140.
[71] Tamtéž, s 146.

Vláda USA se nacházela v obtížné situaci. Ačkoli totalitní režim neschvalovala, musela jednat diplomaticky z důvodu křehké rovnováhy sil v Evropě a možné hrozby jaderné války. Nemohla tudíž otevřeně podporovat protirežimní aktivity československých krajanů. I přes vstřícný postoj k přistěhovalcům jednaly úřady ostražitě ze strachu z agentů komunistického režimu, kteří by se mohli za uprchlíky vydávat s cílem získat důležité informace. Většina krajanských aktivit směřujících na podporu demokratických sil v Československu byla tedy kulturního rázu. Články v tisku, letáky, pořady v rádiu – krajané využívali každé příležitosti k vyjádření svého nesouhlasu s komunistickým režimem. Zajímavou akcí bylo vydání americké známky s portrétem T. G. Masaryka v rámci série „Champions of Liberty". Do prodeje byla dána symbolicky v den 110. Masarykových narozenin 7. března 1960. Krajané lepili tyto známky na dopisy směřující do Československa. Desítky tisíc dopisů poslaných přes oceán byly vráceny jako nedoručitelné.[72]

Pokus o reformu socialismu Alexandrem Dubčekem v roce 1968 vítali krajané s nadějí a sympatiemi. Vláda USA sledovala situaci zpovzdálí s taktikou nevměšování se do československo-sovětských vztahů. Invaze vojsk zemí Varšavské smlouvy pak znamenala pro krajany obrovské zklamání a zároveň nepřímo přispěla ke zvolení R. Nixona prezidentem v listopadu 1968. Nixon zastával tvrdší postoj vůči Sovětskému svazu, což po srpnu 1968 veřejnost vnímala pozitivně. V posrpnové exilové vlně přijaly USA přes 25 000 českých a slovenských uprchlíků.[73] Krajané z předchozích exilových vln byli již usazeni, adaptováni, někteří asimilováni a neváhali pomoci svým krajanům. Poskytovali jim ubytování, pomáhali s hledáním zaměstnání a s celkovou orientací v cizí společnosti. Jen občas se vyskytla nevstřícnost a nepochopení ze strany poúnorových exulantů, kteří se s nedůvěrou dívali na nově příchozí, kteří žili dvacet let v komunistickém režimu.

V Československu začalo na konci šedesátých let období normalizace. Prvotní velká vlna odchodů za hranice opadla a v následujícím období byla vystřídána odchody jednotlivců či menších skupin obyvatel. V osmdesátých letech odcházeli především lidé s vyšším vzděláním a kvalifikovaní pracovníci. Převažovali lidé z měst. Poměr mužů k ženám byl 2:1. Podle sčítání lidu, které proběhlo v USA

[72] Tamtéž, s. 156.
[73] Tamtéž, s. 148.

v roce 1980, se k českému původu přihlásilo 1 892 000 Američanů a 776 000 k původu slovenskému.[74]

Listopad 1989 přinesl krajanům nové možnosti. Řada z těch, kteří dosud neměli možnost navštívit vlast, tak nyní učinila a obnovila rodinná pouta i stará přátelství. Cestování v obou směrech přineslo obohacení jak krajanů, tak Čechů a Slováků ve vlasti. Zvlášť mladá generace Čechoameričanů možnosti cestovat využívala a značně opadl její zájem o spolkovou činnost. Spolky se proto přeorientovaly na organizaci studijních pobytů a prezentaci české kultury. V roce 2020 žilo v USA 1,9 milionu krajanů a tvořili tak největší českou zahraniční menšinu. Nejvíce obyvatel českého původu žilo v Texasu, Illinois, Ohiu a Nebrasce. Na 200 spolků, klubů a církevních sborů bylo aktivních a snažilo se udržovat a šířit české zvyky a tradice.[75]

Významnou roli v migračním procesu Čechoslováků z Evropy do USA hrál v druhé polovině 20. století American Fund for Czechoslovak Refugees – Americký fond pro československé uprchlíky. Byl založen 3. května 1948 v Albany ve státě New York díky úsilí mimořádného vyslance a stálého delegáta Československé republiky u OSN Jána Papánka.[76] Sponzorován byl mnoha významnými osobnostmi včetně Američanů československého původu.[77]

Papánek si uvědomoval, že v uprchlických táborech čekalo na utečence nelehké rozhodování, zda se natrvalo usadit v zemi, která jim poskytla azyl, nebo požádat o vycestování do jiného státu. Mezi určující faktory patřila jazyková vybavenost, profese, či podnebí v cílové zemi. Vyřízení formalit k přesídlení do cílového státu bylo časově náročné. Trvalo několik měsíců, mnohdy i let. Kromě pomoci s vyřizováním dokumentů potřebovali uprchlíci rovněž pomoc materiální. Papánek se zasadil o to, aby do táborů putovaly krabice s oblečením, potravinami, hygienickými potřebami a léky. Pomáhal uprchlíkům najít jejich

---

[74] ULČ, O. – KROPÁČKOVÁ, A.: *Profil a motivace československých emigrantů v osmdesátých letech našeho století / Profile and Motivation of Czechoslovak Refugees in the 1980's*. In: Sociologický Časopis / Czech Sociological Review, vol. 31, 4/1995, s. 473, www.jstor.org, 10. 12. 2023.

[75] DUBOVICKÝ, I.: *c. d.*, s. 182.

[76] K životu a dílu Jána Papánka: BŘEŇOVÁ, H.: *Život pro jiné: Ján Papánek 1896–1991*. Praha 1995; MICHÁLEK, S.: *Ján Papánek: politik, diplomat, humanista: 1896–1991*. Bratislava 1996; TÝŽ: *The American Fund for Czechoslovak Refugees and Its Leader Ján Papánek.* In: MAZURKIEWISZ, A. (ed.): East Central Europe in Exile Volume I: Transatlantic migrations. Newcastle upon Tyne 2013, s. 49–64.

[77] Inventář American Fund for Czechoslovak Refugees 1948–1968, s. 3.

příbuzné a přátele v USA, kteří jim mohli v přesídlovacím procesu pomoci. Odpovídal na stovky žádostí, poskytoval nejen rady, ale i naději.[78]

AFCR navázal spolupráci s IRO a s vládou USA. Spolupracoval také se zástupci vlád zemí, kam uprchlíci přicházeli bezprostředně po svém útěku, a s dalšími dobrovolnickými organizacemi, např. Young Men´s Christian Association (YMCA).[79] V této době si AFCR nemohl dovolit mnoho placených zaměstnanců. Působili zde dva až čtyři zaměstnanci, které doplňoval větší počet neplacených dobrovolníků. Sám Papánek pracoval za symbolický jeden dolar ročně a většinu cestovních výdajů spojených s činností fondu si platil ze svých prostředků. V komunistickém Československu bylo proti němu zahájeno soudní řízení, podle kterého mělo být zabaveno 100 000 dolarů, jež Papánek získal (údajně nelegálně) na pomoc uprchlíkům od jednotlivých dárců. Peníze byly prozatím uloženy u americké vlády. Po pěti letech rozhodl vrchní soud státu New York v Papánkův prospěch a uvolnil peníze pro účely AFCR.[80]

V Evropě byla hlavní kancelář otevřena v Mnichově. Následovaly pobočky v Ludwigsburgu a v táboře Valka poblíž Norimberku, které se staraly o distribuci materiální pomoci. V Rakousku sídlily kanceláře AFCR v Innsbrucku a Salzburgu. Od roku 1951 se zaměřily výhradně na přesídlování uprchlíků. O rok později byl v USA zřízen program pro uprchlíky – United States Escapee Program. Poskytoval materiální pomoc skrze organizace zaměřené na jednotlivé státy, což byl v případě Československa AFCR.[81]

Do roku 1957 se počet poboček AFCR rozrostl o Paříž, Terst, Oslo, Londýn, Rio de Janeiro, Montréal, Toronto a další. Fond se zasloužil o získání stipendií pro studium uprchlíků v Rakousku a Švýcarsku a rovněž na některých amerických univerzitách. Podporoval školy pro děti, které žily v táborech. Tyto děti mohly díky AFCR trávit prázdniny v Norsku, kde byly pořádány letní tábory. Na AFCR se ale mohli obracet se svými problémy i již usazení krajané. Fond poskytoval rady ohledně podnikání, vydávání knih či hledání příbuzných.[82]

---

[78] Tamtéž, s. 4.
[79] Young Men´s Christian Association – největší mládežnická organizace na světě založená na křesťanských principech. Poskytuje humanitární pomoc bez ohledu na rasu, pohlaví, náboženské vyznání či sociální postavení. Organizuje volnočasové aktivity pro mládež. KONEČNÝ, J.: *YMCA: její vznik, dějiny a význam*. Praha 1929.
[80] Inventář American Fund for Czechoslovak Refugees 1948–1968, s. 5, 10.
[81] Tamtéž, s. 6.
[82] Tamtéž, s. 8.

Nejdůležitější činností AFCR v padesátých a šedesátých letech 20. století však zůstalo usazování příchozích. Přes 7 000 imigrantům bylo zajištěno ubytování a práce v USA. Dalším 15 000 pomohl fond přesídlit do Austrálie, Kanady, Velké Británie, Norska, Francie, Švédska, na Nový Zéland a do dalších zemí. AFCR se zasloužil rovněž o usídlení znevýhodněných skupin uprchlíků, jako byli staří, handicapovaní nebo nemocní lidé. Ty, které nebylo možno přesídlit, podporoval finančně na území Německa či Rakouska. Další aktivitou, kterou se fond snažil příchozím pomoci začlenit se do života v nové společnosti, byly peněžní půjčky. Finance poskytla americká vláda a musely být splaceny ve stanovených lhůtách.[83]

Srpen 1968 znamenal pro AFCR náročné období. Na konci října téhož roku přiletělo do USA 152 Čechoslováků, na které čekali příbuzní z řad poúnorových exulantů i dobrovolníků z AFCR.[84] Velká publicita, která s tím byla spojena, vedla k zisku příspěvků od nových dárců. Kanceláře AFCR v Evropě registrovaly jak uprchlíky do USA, tak do Kanady, která zavedla mimořádný imigrační program se zkráceným režimem udělování víz. Počet žadatelů o vycestování do USA a Kanady během následujících let kolísal. Několikanásobný nárůst byl zaznamenán v roce 1980 a během osmdesátých let dále pokračoval. Zároveň však AFCR shromáždil v tomto roce nejvíce finančních prostředků ve své historii a zaměstnával třicet zaměstnanců.[85]

Náročné období zažil AFCR rovněž po pádu komunistického režimu. V Evropě setrvávaly čtyři až pět tisíc československých uprchlíků, kteří odešli již dříve a čekali na přesun do dalších zemí. Situace byla nepřehledná, protože nebylo zřejmé, jaké stanovisko nová československá vláda vůči těmto lidem zaujme. AFCR usiloval o to, aby vláda podpořila uprchlíky v návratu. Mezi uprchlíky samotnými však tato situace nevyvolala velké nadšení a většina z nich dále usilovala o odchod do USA a dalších zemí. Vyřizování žádostí o přesídlení bylo ukončeno 6. dubna 1990.[86]

Na konci června 1990 ukončil AFCR svou činnost v podobě pomoci uprchlíkům a změnil svůj název na American Fund for Czechoslovak Relief, Inc. (Americký fond pro pomoc Československu). Za dobu své existence usídlil 25 300 československých, středo a východoevropských politických uprchlíků v USA, 95 000

[83] Tamtéž, s. 9.
[84] JEŘÁBEK, V.: *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce*, s. 151.
[85] Tamtéž, s. 169–170.
[86] Tamtéž, s. 227.

v západoevropských zemích, Kanadě, Austrálii, Novém Zélandu, Africe a Jižní Americe a také pomohl 21 400 indočínským uprchlíkům najít v USA nový domov.[87]

[87] Tamtéž, s. 231.

3.3 Imigrační politika Kanady a vystěhovalectví z českých zemí do Kanady v druhé polovině 20. století

Klíčovým faktorem pro přijímání uprchlíků do Kanady po druhé světové válce bylo jejich profesní zaměření.[88] Kanadská ekonomika zaznamenala růst a s tím souvisela poptávka po nových pracovních silách. Příchozí často nacházeli zaměstnání v dolech, při těžbě dřeva a v dalších manuálních a dělnických profesích. Stejně jako v předešlých obdobích byl proto při přijímání uprchlíků kladen důraz na jejich dobrý fyzický stav. Každý zájemce o usídlení v Kanadě byl podroben lékařské prohlídce, která měla zaručit zdatnost a zdravotní způsobilost exulantů. Na výsledku prohlídky záviselo udělení povolení vycestovat. Vláda rovněž omezovala vstup do země těm, jejichž povolání by je vedlo k usazení v městských centrech, kde by se stali konkurencí pro místní obyvatele, což by způsobilo snížení životního standardu kanadských občanů.[89]

Mezi lety 1945 a 1963 hrál hlavní roli v kanadské imigrační politice antikomunismus z důvodu zajištění bezpečnosti země. Antikomunističtí žadatelé o vstup do země měli přednost před levicově smýšlejícími, na které bylo pohlíženo s nedůvěrou, a ve většině případů došlo k jejich odmítnutí. Tento postoj vedl k zajímavému důsledku. Přívrženci fašismu měli mnohdy větší šanci dostat se do země než jejich levicově orientované oběti. Strach z komunismu způsobil, že několik válečných zločinců uteklo právě do Kanady.[90]

---

[88] K dějinám vystěhovalectví do Kanady před druhou světovou válkou: ČERMÁK, J.: *The Story of Czechs and Slovaks in Canada. It All Began with Prince Rupert*. Luhačovice 2018; TÝŽ: *Fragmenty ze života Čechů a Slováků v Kanadě*. Zlín 2000; TROPER, H.: *Immigration to Canada*, The Canadian Encyclopedia, publikováno online 22. 4. 2013, www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/immigration. Přistěhovalci přicházeli do Kanady od 18. století. První vlnu z přelomu 18. a 19. století sestávající převážně z Francouzů, kteří se usadili na území Quebecku a Akádie, vystřídalo období tzv. velké migrace. Mezi lety 1815 až 1850 do Kanady přicházeli především lidé z Velké Británie a Irska. Ke konci 19. století odešel velký počet Kanaďanů do USA za prací v průmyslových odvětvích. V tomto období zastávala Kanada v otázce imigrace politiku „otevřených dveří". Přijímala zejména farmáře, kteří byli ochotni odejít na západ země a hospodařit na farmách v prériích. Dále byli vítáni dělníci, kteří byli schopni pracovat v dolech, pomáhat při stavbě železnice nebo těžit dřevo v lesích. Při přijímání imigrantů vláda sledovala, zda je daný člověk vhodný pro život ve zdejších podmínkách. Ideálem byl běloch anglo-saského původu a protestantského vyznání. Důležitá byla především fyzická kondice uchazeče. Imigrační zákon z roku 1910 umožňoval kanadské vládě zamítnout vstup osobě, která se jevila jako nevhodná pro přežití v kanadských klimatických podmínkách, což se týkalo zejména lidí pocházejících ze zemí s teplým klimatem. Například k přijímání černochů, Číňanů, Japonců a indiánů se autority v tomto období stavěly zdrženlivě. TROPER, H.: *c. d.*, 19. 6. 2024.

[89] Tamtéž.

[90] Tamtéž.

Dalším charakteristickým prvkem kanadské imigrace byla snaha o sjednocení rodin, jejichž členové již pobývali v Kanadě. V rámci tzv. sponzorství byli podporováni rodinní příslušníci za hranicemi, zejména v uprchlických táborech. Kanada také promptně reagovala na politické krize ve světě a bez váhání poskytla azyl nejen Čechoslovákům po roce 1968, ale také například Maďarům v letech 1956–1957 nebo uprchlíkům z jihovýchodní Asie v sedmdesátých letech 20. století.[91]

V druhé polovině 20. století upravovaly imigraci do země dva zákony. Zákon z roku 1952 zdůraznil, že důvodem k odmítnutí může být jak pravděpodobná neschopnost přizpůsobit se klimatickým podmínkám, tak odlišné zvyky či způsoby vlastnictví majetku, které by bránily začlenění do společnosti.[92] Zákon z roku 1976 naopak ustanovil, že žádost každé osoby, která stála o přijetí do Kanady, byla projednána bez diskriminace, ať už etnické, národnostní, náboženské či odvíjející se od pohlaví či barvy pleti, což byl velký posun oproti předchozím omezením.[93] Od sedmdesátých let do začátku 21. století docházelo k postupnému snižování počtu imigrantů.

Velká vlna odchodů z Československa do Kanady byla vyvolána státním převratem v únoru 1948. Tuto vlnu charakterizoval vysoký počet vzdělaných lidí (lékaři, právníci, vědci). Z počátku byli nuceni přijmout práci mimo svou kvalifikaci, v dělnických profesích, nicméně mnozí z nich se později uplatnili ve svém oboru. Některým se dostalo pomoci od českých firem, které nabízely nově příchozím práci (Bata Shoe, Hamilton Carhart, Opal Manufacturing, Staruba Industrial Corporation a Hesky Flax Products).[94]

Po roce 1968 následovala další vlna odchodů do exilu, která se od poúnorové lišila. Lepší jazyková vybavenost umožňovala uprchlíkům uplatnit se ve velkých městech (Vancouver, Toronto). Také podpora kanadské vlády byla větší. V letech 1968–1969 přijala 11 200 osob.[95] Po roce 1989 došlo k poklesu zájmu o přesídlení do Kanady s výjimkou roku 1997, kdy o status uprchlíka požádalo 1500 českých

[91] Tamtéž.
[92] Immigration Act 1952, Canadian Museum of Immigration at Pier 21, https://pier21.ca/research/immigration-history/immigration-act-1952, 6. 5. 2024.
[93] Immigration Act 1976, Canadian Museum of Immigration at Pier 21, https://pier21.ca/research/immigration-history/immigration-act-1976, 6. 5. 2024.
[94] RAŠKA, J.: *Freedom´s Voices: Czech and Slovak Immigration to Canada during the Cold War*. Waterloo 2013, s. 143.
[95] TÝŽ: *1968: Pier 21 and the Prague Spring Refugees*, www.pier21.ca/research/immigration-history/fifty-years-on-pier-21-and-the-prague-spring-refugees, 18. 2. 2024.

Romů. Většina krajanů žila v provinciích Ontario, Britská Kolumbie a Alberta (nejvíc v Torontu, Vancouveru, Edmontonu a Montréalu). V roce 2011 se k českému původu přihlásilo 98 000 osob, k československému 37 000 osob. Zajímavým zjištěním, které vyplynulo z kanadského censu, je, že pouze 23 500 osob se přihlásilo k češtině jako mateřskému jazyku.[96]

[96] KUNEŠOVÁ, K. – TAUCHMANOVÁ, V. a kol.: *Kanadská zkušenost. Češi v Kanadě. Emigrace a návrat*, s. 13.

4. VÝVOJ V ČESKOSLOVENSKU V DRUHÉ POLOVINĚ 20. STOLETÍ OČIMA EXULANTEK A JEJICH ODCHODY DO ZAHRANIČÍ

4.1 Poúnorový exil

4.1.1 Únorový státní převrat 1948

Únorovým událostem roku 1948 předcházelo zvyšování napětí uvnitř Československa i v mezinárodních vztazích. Trumanova doktrína z roku 1947 se snažila zabránit šíření komunistické ideologie. Svět se začal pomalu rozpadat na dvě části. První usilovala o demokracii, druhá se demokratickému uspořádání vzdalovala a spěla do sféry totalitní. Politická situace se promítla i do hospodářské oblasti. Neúroda v roce 1947 přivedla Československo k účasti na Marshallově plánu. Přijetí americké hospodářské pomoci a s tím spojené začlenění země do pomalu se formujícího demokratického bloku bylo zmařeno československou vládou, která pod Stalinovým tlakem plán i přes prvotní nadšení odmítla.

Posilování vlivu komunistů s nelibostí přihlíželi zástupci nekomunistických stran. Když došlo k výměně policejních velitelů za stoupence komunistické strany, rozhodli se ministři národně socialistické strany jednat. Apelovali na ministra vnitra, aby byl tento akt zrušen. Po jeho odmítnutí podali ministři národně socialistické, lidové a demokratické strany demisi, která měla vládu uvědomit o neudržitelnosti daného stavu. Situace se však vyvinula jinak, než jak demokraticky smýšlející ministři zamýšleli. Pod tlakem komunistů prezident Edvard Beneš demisi přijal a nahradil chybějící ministry členy komunistické strany. Sekretariáty opozičních stran obsadila policie a na všech úrovních státní správy začaly vznikat Akční výbory Národní fronty. Na parlamentní schůzi 10. března 1948 většina poslanců schválila program nové vlády. Tím došlo k ukončení převzetí moci, kterou komunisté v předchozích letech postupně získávali.[97]

[97] K únorovému převratu 1948: BOUČEK, M. – KLIMEŠ, M.: *Dramatické dny Února 1948*. Praha 1973; ČAPKA, F. – LUNEROVÁ, J.: 1948: *Vítězný únor. Cesta k převratu*. Brno 2012; GREBENÍČEK, M.: *Osmačtyřicátý*. Sborník studií. Praha 2009; HANZLÍK, F.: *Tajné služby na cestě KSČ k moci 1945–1948: Únor 1948 – výsledek nerovného zápasu*. Praha 2021; Týž: *Únor 1948 – výsledek nerovného zápasu*. Praha 1997; KAPLAN, K.: *Únor 1948. Komentované dokumenty*. Praha

Společnost musela čelit nenadálým změnám. Z vedoucích pozic byli postupně odvoláváni lidé nesympatizující s nově nastoleným režimem, ze státních a veřejných služeb muselo odejít 28 000 lidí. Armáda propustila 5 000 důstojníků, tedy asi třetinu celkového počtu. 7 000 vysokoškolských studentů a 500 profesorů opustilo univerzity. Z národních výborů bylo pomocí akčních výborů odstraněno na 40 000 nekomunistů.[98]

Vážnost situace ještě umocnil zákon na ochranu lidově demokratické republiky z října 1948. Podle § 40 měl být československý občan, který v úmyslu poškodit zájem republiky neoprávněně opustil její území nebo ve stejném úmyslu neuposlechl výzvy oprávněného úřadu, aby se v přiměřené lhůtě (určené úřadem) na území republiky vrátil, potrestán těžkým žalářem od jednoho roku do pěti let. Toto ustanovení přešlo v roce 1950 i do nového trestního zákona, ovšem s tím rozdílem, že trestné bylo opuštění republiky, respektive odmítnutí návratu, z jakéhokoliv důvodu, tedy bez ohledu na to, zda tak pachatel učinil s cílem poškodit lidově demokratické zřízení, či nikoliv. Odchozím hrozilo rovněž odejmutí státního občanství. Až do novelizace trestního zákona v roce 1957 nebylo možné podmíněné odsouzení u tohoto trestného činu.[99] Na kriminalizaci nedovoleného překročení hranic ve svých vzpomínkách ženy upozorňovaly. Mnohé z nich byly v nepřítomnosti odsouzeny k pobytu ve vězení.

Po únorovém převratu došlo prakticky k úplnému zastavení vydávání cestovních pasů, víz i propustek pro malý pohraniční styk. V dubnu 1949 vešel v platnost nový zákon o cestovních pasech. Ten stanovil, že „*na vydání, prodloužení a územní rozšíření platnosti československého cestovního pasu není právního nároku*“ (§2, odst. 5).[100] Žadatel byl povinen účel své zahraniční cesty vysvětlit a připojit doklad o důležitosti cesty. Pasy vydávalo ministerstvo vnitra, na Slovensku pak pověřenectvo vnitra, a to vždy na dobu určitou – nezbytně nutnou ke splnění účelu cesty, nejdéle však na pět let. Po skončení cesty musely být pasy odevzdány na pasovém oddělení ministerstva. Pro výpravy a zájezdy byly vydávány hromadné

2018; Týž: *Nekrvavá revoluce*. Praha 1993; Týž: *Pět kapitol o únoru*. Brno 1997; KOCIAN, J. – DEVÁTÁ, M. (eds.): *Únor 1948 v Československu: nástup komunistické totality a proměny společnosti*. Praha 2011; VEBER, V.: *Osudové únorové dny*. Praha 2008.

[98] TVRDÍKOVÁ, M.: *Proměny československé emigrace v letech 1948–1989*, s. 20–21.

[99] Zákon na ochranu lidově demokratické republiky č. 231/1948 Sb., § 40, https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1948–231, 21. 3. 2024.

[100] Zákon o cestovních pasech č. 53/1949 Sb., https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1949–53, 22. 3. 2024.

zájezdní soupisky. Stát je však omezil na minimum. Výjimku tvořily oficiální reprezentační výměnné akce.

Komunistická strana však stále nebyla spokojená s množstvím vydávaných pasů, a především pak s množstvím těch, které měli občané doma z dřívější doby. Proto se rozhodla pro jejich výměnu, při které však došlo jen k odevzdání starých pasů, aniž by většina občanů obdržela nové. Spolu s pasem si musel každý cestující obstarat také výjezdní vízum a na hranicích předložit potvrzení o tom, že odevzdal svůj občanský průkaz, muži pak i vojenský doklad. Jednalo se o zdlouhavý proces, který nekončil vždy povolením k vycestování. Zároveň bylo vyhověno jen malému množství žádostí o vstupní vízum. V důsledku toho počet cestujících v obou směrech výrazně poklesl. Od roku 1952 spadala vízová a pasová agenda pod ministerstvo zahraničních věcí.[101]

Možnost dostat se legálně za hranice byla tedy velmi malá. Jednou z mála cest, která k legálnímu vystěhování vedla, byl sňatek s cizincem. Až do roku 1958 nabývala žena takovýmto sňatkem manželovo státní občanství a jako cizí státní příslušnici jí československé úřady nemohly bránit v odchodu do jejího domovského státu. Pokud šlo o slučování rodin, muselo ministerstvo sociální péče odchod povolit. Například v roce 1948 vydalo 3572 takových souhlasů.[102] Československé úřady pohlížely na tuto praxi s nelibostí a snažily se počet těchto odchodů omezit.

4.1.2 Padesátá léta v Československu

V souvislosti s politickými a ekonomickými změnami došlo v padesátých letech v Československu k proměnám fungování státu a společnosti. Jedním z charakteristických rysů poválečné doby se stalo vyvlastnění a konfiskace majetku. Košický vládní program stanovil požadavek začlenit celý peněžní a úvěrový systém, velké průmyslové podniky, pojišťovnictví a přírodní a energetické zdroje pod všeobecné státní vedení, což bylo provedeno na základě dekretů prezidenta

[101] RYCHLÍK, J.: *Překračování hranic a emigrace v Československu a východní Evropě ve 20. století*. In: Securitas imperii 29, 2/2016, s. 38.
[102] Tamtéž, s. 25.

republiky.[103] K dalším zásahům do ekonomiky a majetkoprávních vztahů pak došlo po únorovém převratu v roce 1948, a to na základě série znárodňovacích zákonů. Docházelo ke konfiskaci zemědělského majetku i veškerého movitého a nemovitého majetku, který byl ve vlastnictví stanoveného okruhu subjektů.[104] Konfiskaci majetku reflektovala ve svých vzpomínkách Nataša Novotná, která vyrůstala v padesátých letech 20. století v Praze. Její dědeček pracoval před válkou jako ředitel banky v Mostě. Po válce byl funkce zbaven, rodina byla označena za buržoazii a prarodičům byl zkonfiskován dům. Prarodiče se se situací vyrovnávali těžce. Byli nuceni přesídlit do Prahy do dvojpokojového bytu, kde žily společně tři generace. N. Novotná poukázala na fakt, že ona sama tyto změny jako dítě nevnímala negativně (moderní dům, ústřední topení, levné zboží), nicméně si uvědomovala dopad, který konfiskace majetku na její rodinu měla: „*Babička s dědečkem stále plakali, jak o všechno přišli.*“[105] Rovněž rodina Kvety Eakin čelila snahám o konfiskaci jejich domu za účelem přestavby na obchod: „*Lidé často přicházeli do našeho domu a měřili ho* [...] *stačil jeden centimetr navíc a zabavili by nám ho. Ale oni ten jeden centimetr nenašli!*“[106]

V politické oblasti se utužování komunistického režimu projevovalo vykonstruovanými politickými procesy, které měly za úkol stabilizovat moc vládnoucí strany, ospravedlnit vládní opatření, podpořit stranickou ideologii a potlačit všechny formy odporu. Procesy byly následně využívány k propagandistickému boji a jako nástroj psychologické manipulace.[107] Obvinění z protistátní činnosti se netýkala jen politiků a církevních hodnostářů, ale často také

---

[103] Dekret prezidenta republiky ze dne 24. října 1945 o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků 100/1945 Sb., https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1945–100; Dekret prezidenta republiky ze dne 24. října 1945 o znárodnění některých podniků průmyslu potravinářského 101/1945 Sb., https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1945–101; Dekret prezidenta republiky ze dne 24. října 1945 o znárodnění akciových bank 102/1945 Sb., https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1945–102. K tématu KABÁTOVÁ, H.: *Benešovy dekrety: nejvýznamnější dokumenty v plném znění*. Pardubice 2002; KAPLAN, K. – JECH, K.: *Dekrety prezidenta republiky 1940-1945: dokumenty*. Brno 2002; KUKLÍK, J.: *Znárodněné Československo: od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě.* Praha 2010.

[104] KUKLÍK, J.: *Znárodněné Československo: od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*, s. 192.

[105] Rozhovor s Natašou Novotnou, Skype, 30. 4. 2010.

[106] National Czech & Slovak Museum & Library, “Kveta Eakin,” *NCSML Digital Library*, accessed February 19, 2024, https://ncsml.omeka.net/items/show/4116.

[107] K politickým procesům: BLÁHOVÁ, I. – BLAŽEK, L. – BOŠTÍK, M. – STARÁ, T.: *Jménem republiky! Osm případů zvůle komunistické justice*. Praha 2015; BENČÍK, A. – RICHTER, K.: *Vražda jménem republiky. Tragický osud generála Heliodora Píky*. Ostrov 2006; IVANOV, M.: *Justiční vražda aneb Smrt Milady Horákové.* Praha 2008; KAPLAN, K. – PALEČEK, P.: *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Brno 2001; PERNES, J.: *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“*. Praha 2005.

těch, kdo se účastnili odboje za druhé světové války. Zde viděl režim možné nebezpečí pro svou stabilitu. Otec Jany Švehlové působil jako pilot Royal Air Force. J. Švehlová se narodila v roce 1943 v Cardiffu. Po válce se rodina usadila v Praze. Otec byl zatčen v roce 1949 a odsouzen k deseti letům práce v dolech. Pracoval v uranových dolech v Jáchymově a Příbrami a vězněn byl na Borech a v Ilavě.[108] J. Švehlová s matkou jej navštěvovaly, což v ní zanechalo hluboké vzpomínky. V dětství vnímala tyto cesty jako dobrodružné výlety: *„Já jsem to brala jako školní výlet. Vajíčka natvrdo mi nikdy nechutnala tak moc jako ve vlaku do vězeňského tábora.“*[109] Nicméně s přibývajícím věkem si naléhavěji uvědomovala nebezpečí a atmosféru strachu, která při návštěvách panovala. Z Prahy do Jáchymova byly vypravovány speciální noční vlaky, ve kterých se tísnilo mnoho lidí. Návštěvy byly povoleny dvakrát ročně na 15 minut za přítomnosti dozorce. J. Švehlová vzpomínala, jak se vždy snažila otci nepozorovaně předat potraviny a pociťovala radost, když se jí to podařilo: *„Tak jsem vždycky musela čekat, až se dozorce nebude na chvíli dívat, a byla jsem na sebe hrdá, když se mi podařilo tatínkovi něco propašovat.“*[110]

Rovněž otec Kvety Gregor-Schlosberg, vojenský důstojník za války činný v odboji, byl za svou činnost zatčen a uvězněn, což mělo dopad na jeho dceru a manželku. K. Gregor-Schlosberg se po osvobození v roce 1945 provdala za amerického vojáka. Usadili se v Texasu. V prosinci roku 1947 přijela K. Gregor-Schlosberg navštívit rodiče a komunistický státní převrat ji zastihl v Československu. Následné zatčení otce znemožnilo její návrat do USA. K. Gregor-Schlosberg přijala nabídku pracovat na americké ambasádě a čekala, až jí situace dovolí vrátit se do USA. Vízum získala až o rok později. Ve svých vzpomínkách upozornila na výslechy s fyzickým násilím i na hlídání ze strany Státní bezpečnosti[111], kterým musela čelit: „*Maminku zamkli v kuchyni a mě v obývacím pokoji. Jeden vyslýchal*

[108] K tématu pracovních táborů: BÁRTÍK, F.: *Zemřelé nesvobodné pracovní síly v oblastech produkce uranové rudy 1946 až 1986*. Příbram 2011; BAUER, Z.*: Jáchymovské tábory – peklo, ve kterém mrzlo: trestanecké tábory na Jáchymovsku a exemplární pranýřovací tresty pro odpírače těžby uranové rudy*. Praha 2019; BURSÍK, T.: *Přišli jame na svět proto, aby nás pronásledovali: trestanecké pracovní tábory při uranových dolech v letech1949-1961*. Praha 2009.
[109] National Czech & Slovak Museum & Library, “Jana Svehlova,” *NCSML Digital Library*, accessed August 13, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4083.
[110] Tamtéž.
[111] Podrobně KAPLAN, K.: *Nebezpečná bezpečnost. Historie působení StB jako mocenského nástroje KSČ 1948–1956*. Praha 2021.

maminku a druhý mi dal facku. Bylo to hrozné, hrozné."[112] Atmosféra strachu a nejistoty ji utvrdila v přesvědčení usadit se natrvalo v USA.

Krutost režimu a bezohledné zneužívání moci doložilo svědectví Zdenky Novak, která se zapojila do odboje proti komunistickému režimu. Zdenka Novak pomáhala pašovat tajné dokumenty pro Counterintelligence Corps (Kontrarozvědku) do Západního Německa. V roce 1949 byla zatčena, vyslýchána a následně vězněna v pražských věznicích. V roce 1951 se jí podařilo utéct záchodovým oknem. Vlakem se vydala ke Karlovým Varům, kde přešla hranice do Bavorska. Byla poslána do tábora Valka. Později se přesunula do Oberurselu nedaleko Frankfurtu, kde pracovala pro americkou vládu. V roce 1953 se vdala a spolu s manželem se usadila v New Yorku. Ve svém svědectví o věznění na Pankráci a výsleších v sídle StB v Bartolomějské ulici hovořila o obávané místnosti číslo čtyři, kde výslechy probíhaly, o malých celách, ve kterých byli vězni drženi, o absolutní ztrátě soukromí, ale i o způsobech, jak se vězni snažili si situaci ulehčit (posílání dopisů na niti, dorozumívání skrze záchodovou mísu, sdílení cigaret). Část výpovědi týkající se pobytu ve vězení byla emotivní, hluboce zakořeněné negativní vzpomínky vystoupily na povrch. Narátorka situaci zvládla pomocí nadhledu. Poukázala na hodnotu humanity a přátelství, které přetrvaly i v podmínkách největší bídy a utrpení, a na nutnost boje proti teroru.[113]

Děti politických vězňů se potýkaly s mnoha vážnými důsledky, které s sebou odsouzení rodičů neslo. Kromě nepřítomnosti rodičů čelily nemožnosti studovat či vykonávat vybrané povolání.[114] Helze Gazdové, která vyrůstala v Olomouci, byla v roce 1957 odepřena možnost studovat vysokou školu. Pět let pracovala na jatkách jako úřednice v účtárně, teprve poté mohla studovat. Rovněž vysokoškolské studium jejího bratra bylo podmíněno roční prací v uhelných dolech v Ostravě. Druhému bratrovi nebylo studium umožněno a byl přinucen zastávat pozici nádeníka ve stavebnictví na Ostravsku.[115]

Otec Nadii Wyble byl odsouzen k sedmi letům práce v uranových dolech za ukrývání zbraní. Matka byla obviněna z napomáhání tomuto činu a ve vězení strávila

---

[112] National Czech & Slovak Museum & Library, "Kveta Gregor-Schlosberg," *NCSML Digital Library*, accessed August 13, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4117.
[113] National Czech & Slovak Museum & Library, "Zdenka Novak," *NCSML Digital Library*, accessed August 28, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4247.
[114] Podrobněji NOSKOVÁ, H.: *Proměny školství a jeho vliv na regiony v pohraničí. Padesátá léta: sovětské školství – náš vzor*. In: PETRÁŠ, J. – SVOBODA, L. (eds.): Československo v letech 1954–1962. České Budějovice 2015, s. 174–192.
[115] Rozhovor s Helgou Gazdovou, Olomouc, 27. 11. 2009.

jeden rok. N. Wyble a její sestra proto byly odeslány do domova pro děti vězňů. Po propuštění již otec nemohl zastávat své původní povolání a byla mu přidělena pozice řidiče automobilu sběrných surovin. Tyto zkušenosti jej přivedly v roce 1962 k odchodu do exilu. N. Wyble bylo následně znemožněno studovat a byla přinucena pracovat v tiskárně. Díky matce, která požádala prezidenta republiky o milost, se však později mohla ke studiu vrátit a vystudovala Vysokou školu ekonomickou. Restrikce režimu utvrdily N. Wyble v rozhodnutí odejít do exilu. Na žádost matky zůstala v Československu do roku 1982, kdy odešla s manželem a třemi syny do USA.[116] Podobné osudy bylo možné vysledovat v záznamech AFCR. Dělnický původ „scházel" exulantce, které ani přes členství v ROH a ČSM nebylo umožněno studovat Vysoké učení technické (VUT). Nejprve musela docházet na dopravní školu a teprve později získala svolení k přestupu na VUT.[117]

Dopad režimu pociťovaly ženy rovněž v zaměstnání. Často musely čelit výzvám ke vstupu do komunistické strany, což podmiňovalo i případné povýšení či vykonávání určité funkce. Eugenie Bocan pracovala jako zdravotní sestra. Její nadřízený, příznivec komunistické strany, jí nabídl povýšení na vedoucí pozici pod podmínkou, že do strany vstoupí. E. Bocan musela volit mezi lépe ohodnocenou pracovní pozicí a vlastním přesvědčením. Místo nepřijala. E. Bocan s manželem navštívila několikrát Západní Německo díky známým, kteří jim poskytli zvací dopisy. Na jaře 1968 se definitivně rozhodli Československo opustit. Strávili osm měsíců v uprchlickém táboře nedaleko Norimberku a poté získali víza do USA.[118] Ústrky ze strany státu musela snášet také stavební inženýrka, které bylo znemožněno vykonávat povolání a byla přinucena pracovat jako závoznice nákladního auta. Ani její studium se neobešlo bez problémů. Studovat mohla pouze dálkově a k tomu vykonávala manuální práci. Ve čtvrtém ročníku byla ze studia na rok vyloučena a dokončit jej mohla až po mnoha žádostech a urgencích.[119]

Dalším fenoménem doby a nástrojem kontroly nad životy občanů byla cenzura.[120] Týkala se všech médií – novin, rozhlasu i televize. Média měla za úkol sloužit vládnoucí straně k prosazování jejích zájmů. Nebylo možné stavět se kriticky

[116] Rozhovor s Nadiou Wyble, Praha – Vršovice, 16. 4. 2010.
[117] IHRC Minneapolis, AFCR, karton 36, složka 5.
[118] National Czech & Slovak Museum & Library, "Eugenie Bocan," *NCSML Digital Library*, accessed August 13, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4040.
[119] IHRC Minneapolis, AFCR, karton 49, složka 5.
[120] Podrobněji k tématu cenzury KAPLAN, K. – TOMÁŠEK, D.: *O cenzuře v Československu v letech 1945–1956*. Praha 1994.

k vývoji ve státě. Zrušeno bylo několik periodik, došlo k zestátnění vydavatelství a propouštění nepohodlných osob.[121] Zpočátku docházelo k drobným zásahům do textů, postupně cenzura nabývala na intenzitě a vypouštěny byly celé texty. Klara Sever žila s manželem na Slovensku a pracovala v rozhlase v oddělení pro děti. Tvořila reportáže pro undergroundové rádiové vysílání. S cenzurou přicházela do styku pravidelně. Často se setkávala s cenzurou vyhnanou ad absurdum, kdy byly upravovány názvy pohádek. Příkladem byla francouzská pohádka s názvem Červený balónek. Poradce z NKVD zamítl její vysílání z důvodu nevhodného vyústění děje (červený balónek, který dle poradce odkazoval ke komunistické straně, vyletěl příliš vysoko k nebi a praskl). Až změna barvy balónku umožnila odvysílání programu.[122]

Jednou z možností, jak se vyrovnat s utužováním režimu v padesátých letech, se stal společenský fenomén s názvem tramping. Jednalo se o svobodomyslné občanské hnutí s respektem ke svobodě druhého, přátelství a přírodě s historií sahající do období první Československé republiky. Státní bezpečnost se brzy na vyznavače trampingu zaměřila a jejich činnost jim znepříjemňovala (bourání osad, kontroly). Převážně mladé lidi – trampy však od životního stylu, který v sobě nesl prvky svobody, neodradila. Jarka Stepina ve vzpomínkách na své mládí hovořila o trampingu, country hudbě, pospolitosti, víkendech v přírodě a na chatách, které v té době mnozí vlastnili: „*Jezdili jsme do lesů, na chatu, dělali jsme táboráky, kluci hráli na kytaru, bavili jsme se. Byl to jiný život a jsem za něj ráda. Užila jsem si každou minutu*.“[123]

Padesátá léta znamenala pro mnohé vystřízlivění z poválečných optimistických představ. Utužování režimu pod vedením komunistické strany s sebou přineslo náročné situace, kterým musely ženy čelit. Z rozhovorů vyplynulo, že věznění rodičů signifikantně ovlivnilo dětství a dospívání narátorek a formovalo jejich politické přesvědčení. Výpovědi žen, které výslechy a věznění zažily, jsou svědectvím o nátlaku, manipulaci a násilí ze strany vládnoucí garnitury. Zkušenosti narátorek korespondují se sekundární literaturou. Výslechy a věznění se staly zásadním

[121] KONČELÍK, J. a kol: *Dějiny českých médií 20. století*. Praha 2010, s. 140.
[122] National Czech & Slovak Museum & Library, “Klara Sever,” *NCSML Digital Library*, accessed August 12, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4115.
[123] National Czech & Slovak Museum & Library, “Jaroslava Stephina,” *NCSML Digital Library*, accessed August 12, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4086.

impulsem k opuštění republiky. K dalším impulsům patřily ztráta majetku, zákaz studia, problémy v zaměstnání a cenzura.

Narátorky kladly velký důraz na omezení svobody v oblasti vzdělání, kdy byly nuceny kvůli svému politickému smýšlení zvolit jiný obor studia, než si přály, či jim bylo zcela znemožněno studovat. V některých případech bylo studium podmíněno dočasnou prací v dělnické profesi. Nesouhlas s touto praxí rezonoval mnoha výpověďmi. Výjimečná nebyla ani šikana ze strany učitelů z důvodu rodinného původu narátorky. Svědectví exulantek poukázalo na snahu režimu o absolutní kontrolu nad společností. Navzdory těžkostem, kterými ženy během dětství a dospívání procházely, hodnotila řada z nich toto období pozitivně (setkávání s přáteli, tramping, hudba). Kladné hodnocení bylo do určité míry ovlivněno „bezstarostností" mládí a dospívání.

4.1.3 Útěky přes hranice

Po státním převratu v únoru 1948 se již potřetí ve 20. století vytvořila v zahraničí početná česká a slovenská skupina exulantů. Zejména politicky angažovaní lidé, kteří s probíhajícími změnami nesouhlasili, odcházeli ze země z oprávněné obavy z komunistické perzekuce. Většina nekomunistických ministrů předúnorové doby odešla do exilu. Ti, co zůstali, byli vězněni.[124] Nutnost odchodu bez možnosti volby dokládají rozhovory v knize *Rozchod 1948*. Leopold Pospíšil uvedl, že pokud by neodešel, byl by uvězněn stejně jako jeho přátelé. Petr Hrubý nechtěl opět žít v totalitní diktatuře, naopak zamýšlel v exilu působit v neprospěch komunistického režimu. Nelíbil se mu postoj, který zaujali politici, kteří se smířili s porážkou. Byl si vědom toho, že svým kontroverzním chováním vzbuzoval nelibost vládní garnitury a hrozilo mu věznění. Zdeněk Ditrich se před únorovým převratem zapojil do studentského hnutí a v důsledku toho byl vyloučen ze studia. Radomír Luža se pro odchod rozhodl poté, co se jeho jméno objevilo na seznamu úhlavních nepřátel státu: „*Dne 29. února 1948 jsem večer poslouchal rozhlasové zprávy a před půl jedenáctou najednou slyším usnesení Ústředního akčního výboru Národní fronty.*

[124] TRAPL, M. – JIRÁSEK, Z.: *Exilová politika v letech 1948–1956*, s. 13.

Přečetli asi devatenáct jmen osob, které výbor považoval za úhlavní nepřátele lidově demokratického režimu. Mezi nimi i mě. Současně jsem byl vyloučen ze všech veřejných funkcí.“[125] Rozhodnutí odejít bylo u mnohých uspíšeno zkušeností s nedávno prožitou nacistickou diktaturou.

Podle dostupných údajů odešlo mezi lety 1946 a 1947 z Československa 1 731 osob, v období 1948 až 1951 se pak pokusilo uprchnout 20 450 občanů, z nichž 11 734 bylo úspěšných.[126] Celkový počet lidí, kteří postupně po únoru 1948 opustili svou vlast, byl odhadnut na 50 až 70 tisíc.[127] Nejvíce uprchlíků směřovalo do americké okupační zóny Německa. Další možností bylo Rakousko, zde ale bylo nutné překonat sovětskou okupační zónu. Existovaly i jiné cesty, například letecká cesta přes Polsko nebo přes sovětskou okupační zónu Německa do západního Berlína. Další pak vedla po Dunaji za pomoci bratislavské lodní společnosti.[128]

Po schválení zákona o ochraně státní hranice vzniklo na hranici s Německem a Rakouskem uzavřené pásmo. V literatuře se setkáváme s popisem občas kuriózních způsobů přechodu hranic, např. pod záminkou lyžování, v zavazadlovém prostoru aut, v kufru, ve člunu, pomocí potápěčské výstroje či dokonce v tanku.[129] Známým se stal případ únosu tří letadel Dakota v roce 1950, pomocí nichž se přes hranice dostalo 85 osob. 26 z nich se prohlásilo za politické uprchlíky a požádalo o azyl, zbylí pasažéři, kteří o plánovaném únosu nevěděli, požádali o návrat do Československa. Mezi pasažéry byla i Dagmar Russ. K její zajímavé výpovědi o této události se budu věnovat níže. Rovněž „Vlak svobody“, který v roce 1951 přejel československou státní hranici u Aše, vyvolal velký rozruch a utvrdil vládnoucí garnituru v přesvědčení, že je hlídání státní hranice potřeba zpřísnit.[130]

Nejčastěji se lidé dostávali přes hranice prostřednictvím členů ilegálních převaděčských skupin. V zahraničí pak někdy zůstali i převaděči samotní. Převádění přes hranice bylo velmi nebezpečnou činností. Některé pokusy překročit hranice

---

[125] HRUBÝ, P. – KOSATÍK, P. – POUSTA, Z.: *Rozhovory s českými poúnorovými exulanty,* s. 187, 143, 121, 209.
[126] RYCHLÍK, J.: *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu*, s. 48.
[127] TRAPL, M. – SKOUPÝ, A. – KOUŘIL, M.: *Československý exil a krajanské hnutí ve Švýcarsku v letech 1945–1989. I. Od května 1945 do srpna 1968*, s. 58.
[128] TRAPL, M. – JIRÁSEK, Z.: *c. d.*, s. 14.
[129] Podrobně se přechodům státní hranice věnoval Ivo Pejčoch ve svých monografiích *Hrdinové železné opony* (Cheb 2008), *Útěky za železnou oponu* (Cheb 2009) a *Přechody přes železnou oponu* (Cheb 2011). Dále se tématem zabývá publikace Libora Svobody a Martina Tichého: *Cesty za svobodou. Kurýři a převaděči v padesátých letech 20. století*. Praha 2014.
[130] MICHÁLEK, S.: *Úteky za slobodou, tri dakoty a vlak slobody*. In: BRANDES, D. – IVANIČKOVÁ, E. – PEŠEK, J. (eds.): Uprchlíci a azylanti v zemi sousedů. Československo a Německo v letech 1933 až 1989, s. 186, s. 197.

skončily neúspěchem a uprchlíci i převaděči byli zatčeni či usmrceni.[131] V listopadu 2019 zemřel v Chicagu ve věku 95 let Josef Hasil, příslušník Sboru národní bezpečnosti a pohraničního útvaru, který převedl do bezpečí desítky lidí a je znám jako Král Šumavy. V říjnu roku 1948 došlo na základě udání k jeho zatčení a odsouzení za zločin úkladů proti republice na devět let vězení. Byl vězněn na Borech a v Českém Jiřetíně, pracoval v uhelných dolech. V květnu 1949 se mu podařilo se spoluvězněm uniknout a dostat se na Západ. Pracoval pro americkou zpravodajskou službu, která ho kvůli jeho skvělé znalosti hraničních hor vydatně využívala. V jižních Čechách vybudoval síť informátorů. V roce 1954 odešel do Chicaga, kde žil až do své smrti.[132]

Poctu převaděčům se rozhodl vzdát Ústav pro studium totalitních režimů, který uspořádal na začátku listopadu 2012 konferenci s názvem *Kurýři a převaděči na Šumavě v padesátých letech 20. století.*[133] Konference se věnovala zásahům bezpečnostních složek proti převaděčům, výcviku kurýrů i osobním příběhům vybraných kurýrů a převaděčů (agentů-chodců). Součástí konference byla rovněž výstava *Králové Šumavy* a zúčastnili se jí také dva pamětníci z řad převaděčů, František Zahrádka a František Wiendl.[134]

V roce 2009 spustil Ústav pro studium totalitních režimů projekt *Dokumentace usmrcených osob na československých státních hranicích v letech 1948 až 1989*. Jeho úkolem bylo zdokumentovat jak konkrétní osudy lidí, kteří zahynuli při pokusu o překonání železné opony, tak obecné principy ostrahy československé státní hranice v druhé polovině 20. století. Na webových stránkách věnovaných tomuto projektu jsou zpřístupněny výsledky bádání – výběr archivních materiálů, mapové podklady a především portréty 80 usmrcených osob. Pět z nich byly ženy. Hranice se snažily překročit buď v doprovodu manžela, přátel či převaděče. Jejich pokusy však byly neúspěšné a skončily zastřelením. V jednom případě byla prchající usmrcena nášlapnou minou.[135] Seznam usmrcených osob na státní hranici v letech 1948–1955

[131] Podrobně k tématu usmrcení na československých hranicích MAŠKOVÁ, T. – RIPKA, V.: *Železná opona v Československu. Usmrcení na československých státních hranicích v letech 1948–1989*. Praha 2015.
[132] *Králové Šumavy/Die Könige des Böhmerwalde*s. Katalog výstavy, s. 39-41.
[133] https://www.ustrcr.cz/konference/kuryri-a-prevadeci-na-sumave-v-padesatych-letech-20-stoleti/, 2. 7. 2024.
[134] *Králové Šumavy/Die Könige des Böhmerwalde*s. Katalog výstavy. Praha 2012.
[135] Celkově výzkum obsahuje údaje k 270 usmrceným osobám, https://www.ustrcr.cz/uvod/dokumentace-usmrcenych-statni-hranice/, 7. 1. 2024.

včetně data, místa a způsobu úmrtí přinesla kniha *Český a slovenský exil 20. století* Jana Kratochvila. Mezi 179 usmrcenými najdeme 14 žen.[136]

Proti uprchlíkům bylo zorganizováno několik akcí souhrnně nazývaných akce Kameny podle pohraničních kamenů. Jednalo se o provokaci Státní bezpečnosti, kdy její příslušníci a spolupracovníci slíbili převést zájemce přes hranice. Namísto bezpečného přechodu však aktéři předstírali přepadení hlídkou pohraniční stráže, popřípadě zinscenovali fingovaný výslech na stanici americké vojenské kontrarozvědky. Výsledkem bylo získání kompromitujících informací, jež vedly k zatčení a odsouzení rodinných příslušníků, přátel či spolupracovníků uprchlíka. Počet provedených akcí Kameny se dá pravděpodobně počítat na desítky, ale zdokumentovat průběh se podařilo zatím jen u některých.[137]

Fáze rozhodování, zda odejít za hranice či zůstat, trvala u každé exulantky různě dlouhou dobu v závislosti na vnějších a vnitřních faktorech (rodina, zaměstnání, politické a náboženské smýšlení). Rodina hrála v procesu rozhodování klíčovou úlohu. Ženy dobře zvažovaly důsledky svého rozhodnutí pro sebe i své okolí. Jak ovlivní ty, kteří půjdou s nimi, a jak se dotkne blízkých, kteří zůstanou? Při své cestě za svobodou musely exulantky překonat mnohé překážky – náročný přechod hranic, prostředí uprchlických táborů, odtržení od rodiny a přátel, neznalost cizího jazyka, problematický vízový proces. Cesta za svobodou s sebou nesla mnohá úskalí.

Bezprostředně po únoru 1948 se musela do exilu uchýlit rodina Joan Zizek. Jejímu otci hrozilo zatčení, a tak sedmiletá Joan s rodiči a mladším bratrem překročila u Chebu hranice s Německem. Cestou byli zadrženi německými vojáky a uvrženi do vězení. Jejímu otci se však podařilo podplatit stráž nylonovými silonkami, které měl k dispozici. Jeden z členů pohraniční stráže se chystal brzy oženit a nedostatkové zboží, jakým nylonové silonky byly, uvítal. Rodina byla propuštěna pod příslibem návratu do Československa. Rodiče se však rozhodli v přechodu hranic pokračovat a úspěšně se dostali do Německa. Přechodu hranic a zadržení hlídkou byla ve výpovědi J. Zizek věnována značná pozornost, což

[136] KRATOCHVIL J. a kol.: *Český a slovenský exil 20. století*. Praha 2003, s. 185–187.
[137] Tamtéž, s. 190.

upozornilo na důležitost tohoto sdělení.[138] Dalších patnáct měsíců strávila rodina v táboře Ludwigsburg, kde Joan a její bratr navštěvovali místní školu a absolvovali čtrnáctidenní pobyt na táboře ve Švýcarsku.

Rychlý odchod do zahraničí musela zvolit rovněž rodina Barbary Reinfeld Rodiče B. Reinfeld byli za války vězněni. Otec byl poslán za své odbojové aktivity do koncentračního tábora Mauthausen, matka do Terezína. Po válce se otec, aktivní člen organizace YMCA, dostal na misi dobré vůle do USA. Nedlouho po jeho návratu došlo k únorovému státnímu převratu a rodině bylo jasné, že v zemi zůstat nemohou. V březnu 1948 se tehdy třináctiletá Barbara s rodiči a dalšími lidmi vydala s převaděčem z Kvildy v jižních Čechách do Německa. Po krátkém čase stráveném v táboře v Řezně získal otec díky svému napojení na organizaci YMCA byt v Mnichově, kde pak téměř rok čekali na povolení vycestovat do USA. K okamžitému rozhodnutí odejít B. Reinfeld konstatovala, že otec si byl dobře vědom, že další koncentrační tábor nebo vězení by už nepřežil. A stejně tak matka. Proto se nerozhodovali dlouho. Přispěla k tomu i událost, která se odehrála při jednom z výslechů otce. Setkal se zde s mužem, příznivcem vládnoucí strany, se kterým byl vězněn v Mauthausenu. Ten mu důrazně doporučil – na základě jejich dřívějšího přátelství, aby zemi co nejrychleji opustil.[139]

Strach z uvěznění dovedl za hranice i Helenu Fabry, která jako novinářka psala pro *Svobodné slovo* reportáže o lidových soudech s farmáři v Lounech. V rámci soudů zasedala porota z řad občanů vybraná zástupci strany. Louny patřily k zemědělským oblastem a obžalovanými se stávali zemědělci obvinění z držení nadměrného počtu domácích zvířat či neodevzdání určitého množství zrní státu. Obvinění byla smyšlená, přesto však lidové soudy vynášely rozsudky za zločiny proti republice.[140] Rozsudky byly rychlé a tresty tvrdé. Jednalo se o tresty vězení, konfiskace majetku, nebo udělení pokuty. H. Fabry o tomto zneužití moci, porušování lidských práv a zastrašování občanů napsala mnoho článků, což mělo

[138] Bratr dostal léky na spaní. Otec jej nesl na zádech, zakopl a poranil si bradu. Při kontrole rozsahu zranění použili svítilnu, čímž přilákali pozornost německé hlídky. Museli stát v řadě s rukama nad hlavou. J. Zizek se obávala, že hlídka u ní v kapse nalezne korunu, která bude důvodem k zastřelení. Snažila se ji proto vyhodit. National Czech & Slovak Museum & Library, "Joan Zizek," *NCSML Digital Library*, accessed August 22, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4095.

[139] National Czech & Slovak Museum & Library, "Barbara Reinfeld," *NCSML Digital Library*, accessed August 22, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4014.

[140] Podrobně se osudům českých a slovenských sedláků po druhé světové válce věnovali JECH, K.: *Soumrak selského stavu 1945–1960*. Praha 2001; KAPLAN, K.: *Proměny české společnosti (1948–1960). Část druhá – Venkov*. Praha 2012; KAPLAN, K.: *Nekrvavá revoluce*. Praha 1993, s 336–345.

nepříjemné důsledky. Její reportáže zvedly vlnu nevole u místních členů komunistické strany. Po únoru 1948 byla přinucena opustit Louny a následně ji vyloučili ze sdružení novinářů. Stala se členkou odboje a pomáhala šifrovat a dešifrovat zprávy. V létě 1948 došlo k zatčení jejího kolegy a Heleně Fabry bylo doporučeno urychleně opustit zemi. Se skupinou lidí a převaděčem se vydala z Prahy do Sušice a odtud pěšky přes hranice. Jejich cesta byla strastiplná a dramatická. Byli nuceni se ukrývat celý den a noc v seníku, zažili pocity strachu z odhalení pohraniční stráží se psy, která se pohybovala nedaleko. Kvůli nepřízni počasí, která znesnadňovala orientaci, a obtížnému terénu (lesy, kopce) se ztratili. Na cestě strávili dvě noci. Poté se dostali do bezpečí.[141] Narátorka vylíčila útěk detailně, uvedla řadu podrobností s cílem posluchači situaci přiblížit a zdůraznit její náročnost. H. Fabry následně strávila téměř dva roky v německých uprchlických táborech v Dieburgu a Ludwigsburgu. Tam poznala svého budoucího muže a spolu s ním odjela v roce 1950 do USA.

Marii Cada bylo necelých třicet let, když se spolu s budoucím manželem rozhodla v březnu 1948 překročit hranice. Manžel, který pracoval u Státní bezpečnosti, předjímal, že by mohli být zastaveni hlídkou. Přiměl proto tři civilisty, kteří byli součástí jejich skupiny, aby si oblékli části jeho uniformy. U Karlových Varů byli skutečně zadrženi. Propuštěni byli jen díky okamžité reakci manžela, který místní terén dobře znal a hlídku přesvědčil, že skupina na místě plní pracovní povinnosti. Další dramatické chvíle pak zažili, když se snažili pěšky přejít hranice. Těsně před cílem je zpozorovala pohraniční stráž a spustila palbu. Zachránil je člen německé pohraniční stráže. Marie Cada pak pobývala s manželem v německém táboře Dieburg, kde se také vzali. Necelé následující čtyři roky strávili ve Švédsku a v roce 1952 odcestovali do Chicaga.[142] Stejně jako H. Fabry vylíčila M. Cada útěk podrobně s důrazem na jeho nebezpečnost.

Manžel Doris Drost opustil zemi bezprostředně po únorovém státním převratu a ona se starším synem ho následovala o pár měsíců později. V útěku jim pomáhal převaděč. Nechybělo mnoho a jejich cesta mohla být zmařena hned na začátku. V restauraci, která byla výchozím bodem, se objevila hlídka se samopaly a hledala případné uprchlíky. Zachránila je rychlá reakce převaděče, který D. Drost vyzval

[141] National Czech & Slovak Museum & Library, "Helena Fabry," *NCSML Digital Library*, accessed August 22, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4066.
[142] National Czech & Slovak Museum & Library, "Marie Cada," *NCSML Digital Library*, accessed August 23, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4139.

k tanci, aby tím odvrátil pozornost hlídky. Hlídka měla přehled o místním obyvatelstvu a kontrolovala neznámé osoby. Takto bylo zatčeno mnoho občanů. Nakonec přešli bezpečně státní hranici a dorazili do Vídně. Zde se Doris Drost shledala s manželem. Dočasně se usadili na předměstí Innsbrucku a v roce 1950 se jim s pomocí přátel podařilo dostat do Rakouska i mladšího syna, který do té doby žil u prarodičů. V témže roce pak celá rodina odjela do USA a usadila se v Chicagu.[143]

Mezi tzv. Kopečkáře patřili i Boris a Geraldine Kraupnerovi. Boris Kraupner se obával zatčení, a proto v roce 1949 odešel do Německa. Spolu s několika dalšími lidmi se ukryl na farmě nedaleko Aše a pomocí převaděče překročil hranice. Následně domluvil přechod hranic i pro svou ženu. Sedm let strávili Kraupnerovi v různých uprchlických táborech (Ludwigsburg, Bamburg a Stuttgart) a narodili se jim zde dvě děti. V Německu bydleli na ubytovnách postavených americkou armádou, dodržovali české svátky, účastnili se fotbalových utkání. Zpočátku doufali v brzký návrat zpět do Československa. Později si uvědomili, že to nebude možné: *„Možná se brzy vrátíme domů! [...] Ale to se nikdy nestalo.“* V roce 1956 se přesunuli do USA. Na přechod hranic i na pobyt v Německu Kraupnerovi často vzpomínali a byli v kontaktu s uprchlíky, kteří je na cestě doprovázeli.[144]

Dobrodružnou cestu na svobodu zažila Dagmar Russ. Její manžel působil za války jako pilot RAF a spolu s dalšími piloty se rozhodl v březnu 1950 do svobodného světa doletět. Jednalo se o tři letadla, která odstartovala z Brna, z Moravské Ostravy a z Bratislavy. D. Russ letěla v posledním z nich. Většina posádky patřila k RAF. Na palubě letadla byla přítomna žena amerického ambasadora z Prahy, několik občanů, kteří se rozhodli pro emigraci, a další nic netušící cestující. Letadlo muselo vzlétnout bez zahřátí motorů, aby pasažéři nebyli zatčeni ještě na zemi. Let přes sovětskou zónu trval přibližně hodinu a půl, což bylo velmi nebezpečné. Letadlo letělo sice tak vysoko, že se nacházelo mimo radar, přesto posádka požádala americké letectvo o doprovod, aby nedošlo k sestřelení letadla. D. Russ vzpomínala na uvolněnou atmosféru, která na palubě letadla panovala, a na překvapení některých cestujících, kteří neměli tušení, že místo do Prahy mířili do Německa. Většina cestujících přijala tuto zprávu klidně. Jeden z nich však začal

[143] National Czech & Slovak Museum & Library, “Doris Drost,” *NCSML Digital Library*, accessed August 22, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4031.
[144] National Czech & Slovak Museum & Library, “Geraldine Kraupner,” *NCSML Digital Library*, accessed September 5, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4064.

ohrožovat piloty zbraní. Nakonec byl zpacifikován. Po přistání na cestující čekala vojenská policie a američtí vojáci.[145]

Mnohé exulantky líčily rovněž strach z možného únosu ze zahraničí zpět do Československa. Politické únosy se staly součástí boje vládnoucí strany o moc. K nejznámějším patřil únos sociálně demokratického politika Bohumila Laušmana.[146] Ve své výpovědi tuto obavu zdůraznila Barbara Skypala. Její rodina narychlo opustila Československo v dubnu 1948, jelikož jejímu otci, státnímu zástupci, hrozilo zatčení. Autobusem dojeli do Znojma a pak přešli hranice do Rakouska. Pomocí místních, kteří jim poskytli falešné doklady, byli propašováni do americké zóny. Nějaký čas strávili v uprchlickém táboře poblíž Salzburgu a poté byla Barbara Skypala poslána i se sestrou do internátní školy ve Švýcarsku. Na podzim 1949 pak rodina přesídlila do USA. B. Skypala vzpomínala, že je po přechodu hranic schovali rakouští vojáci do vězení, aby je ochránili. V okolí operovali agenti, kteří unášeli občany zpět do Československa. Ve Vídni z tohoto důvodu nesměla B. Skypala se sestrou mluvit česky, pouze německy.[147]

V kontextu odchodů ze země byl netradiční příběh Ivany Edwards. Její otec předstíral, že je židovského původu, a po získání falešných dokumentů vycestoval v roce 1949 i s rodinou do Izraele, aniž by musel dramaticky utíkat přes hranice. Rodina odešla s celým svým majetkem včetně vybavení dílny, které pak otec v Izraeli prodal, aby získal finanční prostředky. Jeho záměrem nebylo přesídlit do Izraele, nýbrž do Kanady. Ivana Edwards navštěvovala mateřskou školu v Tel Avivu, kde rodina žila několik měsíců. V roce 1950 povolení odejít do Kanady získali.[148]

V dosud uvedených příbězích opouštěly ženy vlast se svými partnery či manžely, mnohdy i s dětmi. V záznamech však bylo možné vysledovat početnou skupinu exulantek, které odešly samy. Například 12letá krasobruslařka, která odjela v roce 1956 trénovat do Vídně, a zázemí našla u svého strýce. Ve svých vzpomínkách poukázala na rozdíl mezi Státní bezpečností a policií v Rakousku. Zatímco v Československu žila v atmosféře strachu, v Rakousku shledala policii vlídnou, připravenou pomoci. Kladně hodnotila rovněž dostatek zboží a uvolněnou

[145] National Czech & Slovak Museum & Library, "Dagmar Russ," *NCSML Digital Library*, accessed August 28, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4027.
[146] Podrobně BUREŠOVÁ, J. – TRAPL, M.: *Bohumil Laušman – Proměny života sociálně demokratického politika s nástupem komunistické moci v Československu*. Olomouc 2009.
[147] National Czech & Slovak Museum & Library, "Barbara Skypala," *NCSML Digital Library*, accessed August 22, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4015.
[148] National Czech & Slovak Museum & Library, "Ivana Edwards," *NCSML Digital Library*, accessed August 23, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4072.

atmosféru ve společnosti. Ve Vídni se neusadila nastálo. O rok později získala vízum do USA.[149]

Do Vídně se v roce 1964 vydala i svobodná lékařka, kterou za hranice vedlo soustavné pronásledování ze strany nadřízených v zaměstnání a nemožnost hlásit se svobodně k českobratrské evangelické církvi.[150] V témže roce přešla hranice do Německa také rozvedená servírka, neboť jí bylo znemožněno studovat a byla nucena vykonávat povolání, které ji netěšilo a bylo špatně finančně ohodnoceno. Také byla pronásledována pro své náboženské vyznání a pro pasivní postoj ke komunistickým ideálům.[151] Z obavy před policejními výslechy utekla do Vídně v roce 1967 rozvedená trenérka házené, která se v hledáčku policie ocitla z důvodu obstarávání pasů exulantům.[152] Nemožnost studovat a pracovat ve vybraném oboru vedla v témže roce za hranice servírku z Prahy, jejíž otec nevstoupil do JZD, což spolu s jejím odmítnutím stát se členkou Československého svazu mládeže vedlo k represím ze strany režimu.[153]

Rodinný původ komplikoval život psycholožce, která pocházela z podnikatelské rodiny, jejíž někteří členové odešli do exilu ještě před únorem 1948. To mělo negativní dopad na možnosti jejího studia. Dostudovala jen díky přímluvám profesorů a výbornému prospěchu. Po návštěvě příbuzných v zahraničí byla vyslýchána, a proto se v roce 1964 rozhodla odejít do Vídně, ačkoli musela ve vlasti zanechat svého snoubence.[154] Rodinný původ zkomplikoval život i stavební inženýrce, která musela pracovat jako závoznice nákladního auta. Později našla zaměstnání jako učitelka, ale jen proto, že se jí podařilo „ztratit“ doklady, které by mohly její původ odhalit. Hlavním motivem k odchodu nebyla nutnost vykonávat manuální práci, nýbrž nesvoboda myšlení.[155]

V archivních materiálech bylo možné nalézt i kuriózní případy, kdy vdaná žena odešla sama a ve vlasti zanechala manžela, který byl přesvědčeným komunistou.[156] Ani svobodné exulantky nebyly výjimkou. Mnoho mladých žen se rozhodlo učinit krok do neznáma a začít nový život ve svobodné společnosti. Svobodné ženy měly šanci na získání víz, pokud disponovaly alespoň částečnou znalostí cizího jazyka,

[149] IHRC Minneapolis, AFCR, karton 31, složka 2.
[150] Tamtéž, karton 32, složka 3.
[151] Tamtéž, karton 45, složka 2.
[152] Tamtéž, karton 32, složka 4.
[153] Tamtéž, karton 31, složka 3.
[154] Tamtéž, karton 41, složka 1.
[155] Tamtéž, karton 49, složka 5.
[156] IHRC Minneapolis, ACEP, karton 216.

měly ukončené vzdělání, popřípadě byly ochotné pracovat manuálně. V těchto případech nebylo obtížné sehnat jim sponzora, který se za ně finančně zaručil, a následně pracovní místo.

Ne vždy se přechod hranic podařil na první pokus. Z důvodu nemožnosti profesního uplatnění se k odchodu rozhodla další z exulantek vedených ve sbírkách AFCR. Hranice se jí překročit nepodařilo. Následně byla vyslýchána a byla jí přidělena práce dělnice. O několik let později dostala povolení k návštěvě přítele ve Vídni, což využila k odchodu do exilu. Odešla s dcerou a ve Vídni pracovala jako sekretářka. Poté se usadila v USA.[157]

Odchody žen do zahraničí se vyznačovaly značnou diverzitou. Odcházely jak ženy svobodné, tak manželky a matky. Důvody k odchodům do exilu v období po roce 1948, jakkoli se v jednotlivostech lišily, měly společného jmenovatele – strach o život. Způsoby překročení státní hranice byly nebezpečné a často komplikované, zejména pokud se jich účastnily děti. Mladším dětem, které byly neseny, byl zpravidla podán uklidňující lék, aby přechod prospaly a skupinu neohrozily. Ženy své útěky líčily detailně, přikládaly jim ve svých výpovědích značný význam. Uvědomovaly si, jaké důsledky by pro ně a jejich blízké měl případný nezdar. Z výpovědí vyplynulo, že přípravám na odchod byla věnována značná pozornost (zajištění falešných dokladů, nalezení převaděče). Často jsme si ve výpovědích mohli všimnout vynalézavých řešení mezních situací, kdy byli uprchlíci odhaleni, nebo se k tomu schylovalo a hrozilo jejich zatčení (úplatek pohraniční stráže nylonovými silonkami, improvizovaný tanec za účelem odvrácení pozornosti, použití uniformy StB ke zmatení pohraniční stráže). Improvizace hrála při útěcích důležitou roli a mnohdy rozhodla o úspěchu či neúspěchu cesty. Ve výpovědích jsme se setkali rovněž s unikátními přechody hranic (únos letadla – Dagmar Russ, legální vystěhování do Izraele za pomoci předstírání židovského původu – Ivana Edwards). Se sekundární literaturou korespondovala obava exulantek z únosu zpět do Československa (výpověď B. Skypaly). Úspěšný útěk znamenal první krok k svobodnému životu. Na uprchlíky však čekaly další výzvy a překážky, zejména pobyty v uprchlických táborech a proces získání vízových dokumentů.

[157] IHRC Minneapolis, AFCR, karton 5, složka 2.

4.1.4 Uprchlické tábory a cesta za oceán

Navzdory krátké době, která od konce války uplynula, přijala Evropa příchozí bez váhání. V Německu, Rakousku, Itálii a v menší míře i v některých dalších evropských státech byly pro uprchlíky zřizovány tábory, ve kterých čekali na vyřízení formalit spojených s jejich přesídlením do cílové země. Pobyt v uprchlických táborech s sebou nesl mnohá úskalí, a to zejména ze začátku, kdy se Německo teprve vzpamatovávalo z následků druhé světové války. Ubytování ve starých dřevěných domech, popřípadě v kasárnách, bylo nedostatečné, stejně jako strava a hygienické podmínky. Prvotní nadšení z úspěšného přechodu hranic vystřídalo poznání, že k cíli povede ještě dlouhá cesta.

Organizaci táborů vedla od července 1947 IRO, jejíž činnost navazovala na činnost UNRRA.[158] Zřídila sběrná střediska, kde příchozí prošli tzv. screeningem neboli bezpečnostní prověrkou. Úředníci IRO zjišťovali, zda byli příchozí exulanty, či zda odešli z vlasti z ekonomických důvodů. Při pohovorech se snažili odhalit případné komunistické špiony či válečné zločince. Prověřené osoby obdržely kartu uprchlíka, byly umístěny do táborů pod správou IRO a byly jim uhrazeny cestovní náklady. Do druhé kategorie spadaly prověřené osoby, které však nesplnily některé podmínky IRO. Pobývaly v táborech nižší kategorie a neměly nárok na cestovné. Třetí kategorie – nepolitičtí uprchlíci (displaced persons) neměli nárok na ochranu IRO a potýkali se se špatnými životními podmínkami, nedostatkem pracovních příležitostí a minimální šancí na vycestování. [159]

Jedním z největších táborů, který se nacházel nedaleko Norimberku, byl tábor Valka. Jarka Maiwaldová-Kreysová jej vylíčila jako ohromný komplex prostých přízemních baráků. Pouze privilegované osoby bydlely samostatně, zpravidla bylo ubytováno 4 až 6 osob v místnosti. V jejich baráku přebývalo 65 osob, které sdílely stále ucpanou a přetékající toaletu. Proto většina přítomných volila raději možnost vykonat potřebu v nedalekém lese.

---

[158] K činnosti IRO: HOLBORN, L. W.: *The International Refuee Organisation: A Specialized Agency of United Nations, its history and work 1946–1952*. London 1956; JEŘÁBEK, V.: *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce. Dějiny American Fund for Czechoslovak Refugees*. Brno 2005; MANDELÍČKOVÁ, M: *Displacement z pohledu migračních studií: československá uprchlická vlna po roce 1948 jako příklad displaced persons*. In: Sociální studia, roč. 1, 2/2004, s. 155–169.

[159] MANDELÍČKOVÁ, M: *Displacement z pohledu migračních studií: československá uprchlická vlna po roce 1948 jako příklad displaced persons*. In: Sociální studia, roč. 1, 2/2004, s. 163.

Exulanti byli povinni udržovat na chodbách pořádek. K osobní hygieně, praní prádla a mytí nádobí používali plechovku od jídla UNRRA. Ta byla nedostatkovým a cenným zbožím a také vítaným dědictvím v případě odchodu spolubydlících do zahraničí. Každá místnost disponovala malými železnými kamínky. Topivo, kýbl uhlí a několik polínek dostávali uprchlíci na příděl. Dřevo navíc hledali v lese a v opuštěných dřevěných barácích. Každý obdržel jednu deku. Takto přečkali zimu.

Na jídlo byla každému přidělena smaltovaná miska, lžíce, nůž a hrnek na pití. K snídani dostávali kávu, která však nebyla příliš chutná. Mnozí si proto raději vařili čaj na kamnech. Jídlo nebylo dobré kvality, byl jej však dostatek. Další potřebné věci hledali uprchlíci na hromadě odpadků, kam odchozí odkládali, co již nepotřebovali. Trápil je zejména nedostatek ošacení a léků. J. Maiwaldová-Kreysová považovala porcelánovou konev na čaj za úžasný přepych. Obyvatelé tábora dostávali kapesné od německé správy tábora, které používali zejména na rozsáhlou korespondenci s příslušnými orgány. V táboře docházelo k etnickým střetům, obyvatelé se rovněž museli vyrovnat s dlouhou čekací dobou a množstvím nevyužitého volného času. Jakákoli kulturní aktivita byla vítaným zpestřením místního života. V neděli navštěvovali uprchlíci místní bohoslužbu. Pracovních míst bylo málo. Mnohé svobodné dívky se živily prostitucí jednak na místě, jednak výnosněji v Norimberku u americké posádky.[160]

Rovněž v uprchlickém táboře Ludwigsburg se jeho obyvatelé potýkali se špatnou kvalitou stravy a jejím nedostatkem. V korespondenci AFCR nalezneme dopisy, ve kterých rodiny prosily o potravinovou pomoc, jelikož v táboře dostávaly nedostatečnou stravu sestávající většinou jen z brambor a zeleniny. Rodiče se báli o zdraví svých dětí, hrozilo zejména onemocnění tuberkulózou. AFCR pravidelně organizoval dodávky potravin do Evropy.[161]

V uprchlických táborech, kde byly ubytované rodiny s dětmi, se organizátoři snažili dětem zajistit možnost pokračovat ve školní docházce, popřípadě je vyslali na ozdravný pobyt do Švýcarska. B. Skypala vzpomínala, jak její mladší sestra navštěvovala místní školu v blízkosti tábora Sankt Johann im Pongau nedaleko Salzburgu. Ve škole jí byla poskytnuta rovněž strava. Zajímavý byl pohled dítěte na nestandardní situaci, ve které se ocitlo. Zatímco sestra nadšeně hlásila: „*Mami, hádej, co se stalo! Dostala jsem oběd zadarmo! Oni si myslí, že jsem chudá!*“, matka nad

[160] KAPLAN, K.: *Poúnorový exil 1948–1949*, s. 20–21.
[161] IHRC Minneapolis, AFCR, karton 3, složka 8.

jejich situací plakala.[162] Někteří místní obyvatelé s exulanty, a zejména s dětmi soucítili. B. Skypala dostala od anonymního dárce lyže a volný čas pak trávila lyžováním na okolích svazích.

Situaci v táborech ztěžovaly střety s Němci, kteří byli po válce odsunuti z Československa. Například v Řezně napadla skupina sudetských Němců české uprchlíky a tamní tábor musel být hlídán bavorskou policií. Místní obyvatelé se na příchozí dívali s nelibostí a nedůvěrou. Rodiče si nepřáli, aby se jejich děti pohybovaly v okolí táborů.[163] Negativní zkušenost měla Vlasta Menšíková, která líčila, že je místní obyvatelé častovali nelichotivými výrazy a chovali se k nim nevybíravě. Ke střetům docházelo každý den, neboť uprchlíci chodili pro oběd připravovaný ve zdejší vývařovně. V. Menšíková hovořila o strachu, který v táboře prožívala. Pozitivně naopak hodnotila možnost přivýdělku.[164]

Výjimečné postavení mezi tábory měla vila Alaska House v Oberurselu nedaleko Frankfurtu nad Mohanem. Pobývali zde politici a vojenští činitelé. Zde se rodily počátky pozdějšího třetího odboje proti komunistickému režimu v Československu. Tábor byl střežen, do okolí se mohl ubytovaný vydat pouze na propustku. Postupně byli obyvatelé Alaska House vystěhováni do USA, Velké Británie, Francie a dalších zemí.[165]

Uprchlické tábory se lišily kvalitou podmínek, za nichž uprchlíci v táboře přebývali. Přesto bylo možné všimnout si při analýze výpovědí podobností, a to zejména snahy ulehčit pobyt rodinám s dětmi, co se materiálního zajištění, stravy a vzdělání týče. Lišil se naopak přístup místního obyvatelstva k uprchlíkům. Někteří s nimi sympatizovali a přispěli materiální pomocí, jiní se od táborů a jejich obyvatel distancovali. V pramenech bylo možné nalézt podobnosti také ve způsobu, jakým se ženy s nastalou situací vyrovnávaly. Všechny se snažily vytvořit provizorní „domov“, nakolik jim to okolnosti umožňovaly. Ať už se jednalo o vybavení obydlí či zlepšení hygienických či stravovacích podmínek, hledaly způsoby, jak sebe a svou rodinu zabezpečit. Z výpovědí bylo možné vysledovat, že mezi nejpalčivější problémy života v uprchlických táborech patřil přebytek volného času. Uprchlíci se

[162] National Czech & Slovak Museum & Library, “Barbara Skypala,” *NCSML Digital Library*, accessed August 22, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4015.
[163] KRATOCHVIL, J. a kol.: *Český a slovenský exil 20. století*. Praha 2002, s. 43.
[164] HODBOĎ, J. – GOLL, J. – ULVR, V. (eds.): *Neviditelné oběti komunismu v zemi javorů*, s. 38.
[165] Tamtéž, s. 37.

jej snažili řešit hledáním přivýdělku, což nebylo snadné. Nečinnost se často stala spouštěčem nežádoucího chování a rozepří mezi ubytovanými.

Společnou snahou všech exulantů bylo opustit co nejdříve svůj dočasný domov v uprchlickém táboře a usadit se natrvalo v některé z evropských zemí či v zámoří. Žádanou cílovou zemí byly zpočátku Anglie, Francie a USA. Evropské i mimoevropské státy se stavěly k otázce přijímání uprchlíků různě. V některých státech platily přísné přistěhovalecké předpisy, jiné byly příchozím nakloněny. Švédsko či Švýcarsko nepřijímaly zpočátku žádné osoby, později jen několik desítek lidí, Norsko a Holandsko byly otevřené především studentům.[166] Největší šanci na usazení měli dělníci, kterým nevadila manuální práce. Do Jižní Ameriky, Kanady nebo Austrálie bylo možno se dostat po souhlasu s umístěním na určité místo, kde bylo nutno po určitou dobu vykonávat fyzicky náročnou práci (mýcení buše, práce v lese či v dolech).[167]

V dotaznících pro udělení víza vyplňovali žadatelé své vzdělání, původní povolání, znalost jazyků, datum a důvod odchodu, členství ve fašistické či komunistické organizaci (většina žen byla nuceně v ROH), jaké povolání by mohli v dané zemi vykonávat, či zda s sebou měli další rodinné příslušníky. Součástí žádosti byla rovněž zdravotní prohlídka, která zahrnovala rentgen plic a vylučovala u uchazeče další choroby.

Úředníci AFCR zkoumali vždy před vydáním víz rodinné poměry žadatelů. Bylo totiž žádoucí, aby v případě, kdy do zámoří zamýšlelo odejít více rodinných příslušníků, odešli tito současně. Jako příklad uvádím matku čtyř dětí, která se třemi z nich odešla v roce 1961 do Německa, zatímco manžel nedostal povolení k vycestování a zůstal s jedním, toho času nemocným dítětem doma. Žena doufala, že ji zbylí členové budou moci brzy následovat. AFCR jí doporučil žádat o víza až po sjednocení rodiny, protože jako samotná matka se třemi dětmi měla menší šanci získat v zahraničí zaměstnání a tedy vízum. To samé by pak platilo pro jejího manžela.[168]

Problém mohl nastat rovněž v případě, kdy muž získal vízum ještě před sňatkem. Bylo pak obtížné do něj zahrnout i jméno novomanželky. Novomanželům

[166] TRAPL, M. – JIRÁSEK, Z.: *c. d.*, s. 17.
[167] KAPLAN, K.: *Poúnorový exil 1948–1949,* s. 19–20.
[168] IHRC Minneapolis, AFCR, karton 11, složka 7.

nezbývalo než přesídlit odděleně a setkat se až v zámoří.[169] Pracovníci AFCR rovněž radili nesezdaným párům, aby se před podáním žádosti o víza vzaly, aby jim bylo nabídnuto zaměstnání ve stejném městě. V USA bylo tehdy nezákonné ubytovat dva nesezdané lidi v jednom hotelovém pokoji. Na rozvedené páry se pohlíželo s ještě větší nedůvěrou.[170]

Pro imigraci do USA bylo dále zapotřebí obstarat si tzv. affidavit of support, což byla finanční záruka, že se o uprchlíka po příjezdu někdo postará, že dotyčný nezůstane závislý na pomoci ze strany státu. Mohl být vystaven jednotlivci, americkými občany nebo imigranty z dřívějších vln, kteří přijeli na legální vízum. K získání affidavitu of support bylo zapotřebí doložit potvrzení o zajištěném zaměstnání a ubytování. Získání affidavitu bylo často komplikované. Někteří uprchlíci měli štěstí, že se v zámoří usadil člen jejich rodiny, který se za ně mohl zaručit. Také dřívější pracovní či vědecké kontakty byly cenné, jelikož se mohly stát rozhodujícím faktorem při žádosti o vízum. Ostatním odchozím nezbylo než se snažit získat kontakt na vstřícného usedlíka a pokusit se s ním affidavit vyjednat, popřípadě požádat o jeho zprostředkování některou organizaci. V pramenech nalezneme mnoho zajímavých příběhů, které se pojily se získáním tohoto potvrzení.[171]

Zisk affidavitu of support byl podmíněn také trestní bezúhonností. Pokud se zjistilo, že měl uprchlík na svědomí kriminální čin, byla jeho žádost pozastavena a přezkoumána. Jako příklad uvádím rodinu, která přišla do Německa v roce 1949 a deset let pobývala v různých táborech. Ve chvíli, kdy už měli schválenu většinu dokumentů k vycestování, vyšla najevo manželova trestná činnost a on nemohl vycestovat. Ženě bylo nabídnuto, aby odjela sama, jelikož pro ni byl nalezen vhodný sponzor. Ona ale bez malé dcery odjet nechtěla. S ní by však v USA hledala zaměstnání obtížně. Sponzor se obával, že by se neuživila a stala by se na něm finančně závislou. Proto se cestu ženy s dítětem rozhodl nepodpořit. Katolické

[169] Tamtéž, karton 7, složka 4.
[170] Tamtéž, karton 6, složka 8.
[171] Například muž obdržel affidavit od své matky, ale jeho snoubenka affidavit neměla. Zůstal s ní proto v Rakousku a čekal, až jej obdrží i ona, aby mohli odejít spolu. IHRC Minneapolis, AFCR, karton 36, složka 1. Nebo: Exulantka čekala s dcerami v Německu, její snoubenec žil v St. Paul. Napsal jí potvrzení, že bude pracovat v jeho domácnosti, což nebylo považováno za plnohodnotné zaměstnání. Musel jí sehnat potvrzení o jiném povolání. Tamtéž, karton 48, složka 4. Nebo: Psychicky nemocná žena nedodala v Německu všechny náležitosti nutné k odchodu do USA, affidavit měla od staršího sponzora, takže nebyl uznán za dostačující, ale ona si jiného sponzora nenašla. Proto konzulát její případ uzavřel a odchod do USA jí nepovolil. Žena trpěla představou, že jí organizace ubližuje schválně a psala dopisy prezidentu Trumanovi, britskému ministerskému předsedovi Churchillovi a jiným zahraničním státníkům. AFCR pro ni nemohl nic udělat. Tamtéž, karton 50, složka 4.

spolky, na které se následně exulantka s žádostí o pomoc obrátila, usazovaly pouze úplné rodiny. Nepomohl ani příslib pozdějšího sloučení rodiny, jakmile by byl manželův delikt vyřešen.[172]

Poté, co uprchlík získal affidavit of support a vízum, se mohl obrátit na některý ze spolků, které se o uprchlíky staraly, například na zmiňovaný American Fund for Czechoslovak Refugees[173] nebo American Council for the Emigrés in the Professions, který pomáhal příchozím nejen z Československa. V Kanadě působil Kanadský fond pro československé uprchlíky zřízený Československým sdružením v Kanadě. Dále mohli Češi a Slováci nalézt podporu u náboženských organizací – katolických, luteránských či židovských. Záznamy vzniklé z činnosti těchto spolků jsou uloženy u jednotlivých církevních organizací.

Mezinárodní organizaci Hebrew Immigrant Aid Society požádaly o pomoc Viera Noy a její sestra Marta. Využily svatby přátel, která se konala ve Vídni, a požádaly o víza. Organizace jim poskytla ubytování a pomohla jim vyřídit formality nutné k odchodu do zámoří. Dostaly dokonce nabídku odjet okamžitě do Izraele, preferovaly však USA. Viera Noy strávila se sestrou ve Vídni tři měsíce a poté odletěly do New Yorku. Pomoc HIAS jejich odletem neskončila. Spolek jim zajistil ubytování, stravu a kurz anglického jazyka. V. Noy pak na oplátku pomáhala dalším příchozím zorientovat se v nové zemi a vyřídit veškeré formality.[174]

Samotnou přepravu přes oceán zajišťovala IRO. Dopravovala exulanty lodí nebo letadlem do New Yorku, a to pouze z Německa, Rakouska a Itálie. Pokud chtěli cestovat z jiných zemí, museli požádat AFCR o obstarání půjčky u mezinárodní organizace Intergovernmental Committee for European Migration v Ženevě, a tu pak spláceli. Organizace IRO dopravila cestující do New Yorku, o zaplacení další cesty se většinou postarali sponzoři.[175] Co se týče Kanady, nabízela se možnost dopravy letecké (např. letiště ve městě Gander nebo Mirabel International Airport v Montréalu), či lodní, která příchozí přepravila do Halifaxu na Pier 21, který se stal

---

[172] Tamtéž, karton 4, složka 7.

[173] Na AFCR se obrátila exulantka, která v roce 1958 odjela za příbuznými do USA. Aby získala legálně vízum, musela doma zanechat manžela a dvě děti. Byla přesvědčena, že po příjezdu do USA víza pro zbytek rodiny snadno vyřídí. Nicméně takto systém udělování víz nefungoval. AFCR proto ženě radil vrátit se zpět do Československa a požádat o vízum jako celá rodina. V tomto případě ovšem hrozilo odepření víz a znemožnění vycestování ze strany úřadů. Jako druhá možnost se nabízel riskantní útěk přes hranice, za který AFCR odmítl převzít zodpovědnost. IHRC Minneapolis, AFCR, karton 39, složka 2.

[174] National Czech & Slovak Museum & Library, "Viera Noy," *NCSML Digital Library*, accessed August 28, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4227.

[175] IHRC Minneapolis, AFCR, karton 41, složka 3.

nejznámějším kanadským imigračním přístavem.

Strastiplnou cestu letadlem do USA zažila Alice Vedral, která přešla na jaře roku 1949 za pomoci kněze-převaděče hranice do Německa. Část cesty strávila v kufru auta. Ubytování nalezla v táboře v Ludwigsburgu a vdala se zde za svého přítele Edu Vedrala. Do USA se vydali v červnu 1952 s malým dítětem. Letadlo Flying Tiger Lines bylo ve špatném technickém stavu a cestující – většinou rodiny s malými dětmi – čekali na opravu celý den. Následně byli přepraveni do města Shannon v Irsku, kde však bylo potřeba letadlo znovu opravit. Poté konečně přistáli na Newfoundlandu. Cestou dcera onemocněla, a tak hned po příletu musela A. Vedral vyhledat doktora. Cesta do Ameriky trvala rodině týden.[176]

Události v Československu po roce 1948 a následná emigrační vlna vyvolala na severoamerickém kontinentě vlnu solidarity. Povědomí o situaci v uprchlických táborech šířil AFCR a další organizace a spolky, které se zapojily do pomoci uprchlíkům. AFCR evidoval mnoho donátorů, kteří fondu finančně přispěli, mezi nimi i mnoho žen. Jednalo se převážně o ženy z dřívějších emigračních vln, z nichž některé se sdružily v Československé Ženské Národní Radě v Exilu s pobočkami např. v Chicagu a Washingtonu, D.C. Rada posílala do Evropy materiální a finanční prostředky. Díky nim se mimo jiné mohly děti uprchlíků zúčastnit dětských táborů v Norsku. Dále také pomáhala těhotným ženám v uprchlických táborech, které neměly potřebnou výbavu pro novorozence. Oblečení ženy samy šily a posílaly do Evropy.[177]

Některé exulantky zamýšlely navázat s uprchlíky v evropských táborech písemný styk. Jednak proto, aby krajanům čekajícím na udělení víz pomohly vyjádřením podpory, jednak si slibovaly, že by pro ně pak lépe mohly získat affidavit of support. Tento záměr však většinou ztroskotal, jelikož se adresy uprchlíků často měnily spolu s tím, jak se stěhovali z tábora do tábora, či jiného ubytování, a bylo těžké je zastihnout. Další formou pomoci byla výroba rukodělných výrobků. Výtěžek z prodeje byl pak darován na pomoc uprchlíkům.[178] Členové AFCR se setkávali také s žádostmi o finanční podporu bez záměru odejít do USA. Každá žádost byla pečlivě

[176] National Czech & Slovak Museum & Library, "Alice Vedral," *NCSML Digital Library*, accessed August 21, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4005.
[177] Tamtéž, karton 10, složka Washington, D.C.
[178] Tamtéž, karton 10, složka Cleveland.

vyhodnocena, jelikož finanční zdroje byly omezené.[179] Uprchlíci žádali například o finanční pomoc na léčení či vzdělání dětí.[180] AFCR vyřizoval rovněž mnoho naléhavých žádostí o pomoc od krajanů, kteří se na své cestě za svobodou ocitli na africkém či jihoamerickém kontinentu.

Pomocnou ruku podaly uprchlíkům i další organizace, které se snažily zejména ženám a dětem pobyt v táborech ulehčit. Vysoký počet uprchlíků úřady překvapil a uvítaly zapojení krajanských spolků, soukromých osob či nově vzniklých organizací. Německý Československý pomocný výbor pro politické uprchlíky zajišťoval odchod exulantů do USA, Kanady, Austrálie a Uruguaye. Ve Velké Británii vznikl Československý pomocný výbor pro politické uprchlíky, který požádalo o pomoc do srpna 1948 devět set exulantů. Slovenským uprchlíkům pomáhal Slovenský pomocný výbor. Podobně tomu bylo i ve Francii a dalších evropských zemích. V Kanadě byl zřízen Pomocný fond pro československé uprchlíky v listopadu 1948.[181]

4.1.5 Organizace československého poúnorového exilu

Někteří uprchlíci měli zájem se v exilu politicky angažovat. Na jaře 1948 se objevila myšlenka vytvořit novou demokratickou organizaci, která měla spojit československé exulanty z řad ministrů, poslanců a státních funkcionářů. Jejím cílem bylo bojovat proti komunistickému útlaku a pomoci uprchlíkům v jejich snaze nalézt nový domov. Tento tzv. třetí odboj se však potýkal s řadou problémů. Na rozdíl od prvního a druhého odboje, které měly relativně krátká trvání a kde byl konflikt jasně

[179] Žena usazená v Rakousku žádala o finanční pomoc, aby si mohla udělat rekvalifikační kurz za účelem získání zaměstnání, jelikož byla zdravotně znevýhodněna. IHRC Minneapolis, AFCR, karton 46, složka 3.
[180] Žena z Francie žádala o příspěvek na léčení ve Švýcarsku. AFCR ji odkázal na Sociální službu Rady Svobodného Československa a ta jí příspěvek poskytla. Stejně tak žádaly ženy např. o stipendia na studium pro děti. Tamtéž, karton 40, složka 5; Po únorovém převratu se otec čtyř dětí rozhodl přejít s dcerami hranice do Německa a hledat azyl v Mnichově. Poté se vrátil pro syny. V Československu byl ale zatčen a poslán do vězení. Dcery se o sebe musely postarat samy. Dostaly se na norskou loď, kde pracovaly jako stevardky. Posílaly domů balíčky bratrům i otci do vězení. Po vypršení smlouvy zůstaly ve Španělsku. I přes velkou snahu a znalost několika jazyků nemohly najít práci. Brzy se jim nedostávalo finančních prostředků. A proto, když opět získaly kontrakt v Oslo, ale neměly peníze, aby se tam dopravily, požádaly o půjčku AFCR. V tomto případě, ačkoli se nejednalo o odchod do exilu, jim AFCR vyhověl. Tamtéž, karton 48, složka 1.
[181] KAPLAN, K.: *Poúnorový exil 1948–1949,* s. 24.

definován, se třetí odboj formoval v období míru, kdy se západní mocnosti snažily zachovat křehkou rovnováhu diplomatických vztahů s komunistickým Československem.[182]

Svou roli hrály kromě vnějších faktorů také faktory vnitřní. Řada politiků věřila v rychlou porážku komunismu a osvobození vlasti a lpěla na rozdělení do někdejších politických stran. Český a slovenský exil byl proto roztříštěn na množství konkurujících si a znesvářených skupin, většinou kopírujících dřívější politicko-stranické rozvrstvení československé společnosti.[183] Navzdory těmto těžkostem byla v únoru 1949 ve Washingtonu, D.C. ustavena Rada svobodného Československa (RSČ), aby *„sjednotila československé síly v zahraničí v boji proti komunismu a fašismu a vedla je v souladu s vůlí lidí ve vlasti, aby chránila československé zájmy a informovala svět o úsilí a potřebách československé demokracie*.“[184] Jejím předsedou byl zvolen někdejší národněsocialistický místopředseda československé vlády dr. Petr Zenkl, jeho zástupcem bývalý předseda slovenské Demokratické strany dr. Jozef Lettrich. V Paříži a Londýně došlo k zřízení poboček Rady.

Prvních dvacet let existence Rady se neslo v duchu názorových odlišností a svárů. Ukázalo se, že není schopna poskytovat uprchlíkům účinnou pomoc. To se naopak dařilo výše zmíněnému Americkému fondu pro československé uprchlíky, přičemž obě organizace měly společného jmenovatele. Tím byl dr. Ján Papánek, který se snažil o maximální nezávislost AFCR na RSČ. Ušetřil ho tak neustálých konfliktů, které se odehrávaly uvnitř RSČ, a umožnil mu naplnit stanovené plány a cíle.[185] V polovině padesátých let se podařilo RSČ alespoň částečně stabilizovat. Zanedlouho však spory mezi jednotlivými frakcemi začaly činnost Rady opět ochromovat. Pozvolný odchod předúnorových politiků vedl k stále větší pasivitě. V sedmdesátých letech byla již v podstatě nefunkční RSČ obnovena a do jejích aktivit se zapojili i někteří členové posrpnového exilu. Ve své činnosti pokračovala i po listopadu 1989 a v roce 1994 byla přeměněna na Radu vzájemnosti Čechů a Slováků.[186]

---

[182] RAŠKA, F. D.: *Opuštění bojovníci. Historie Rady svobodného Československa 1949–1961,* s. 246.
[183] CAJTHAML, P.: *Rada Svobodného Československa (pokus o vrcholovou organizaci českého a slovenského exilu),* http://www.totalita.cz/vysvetlivky/rsc.php, 26. 4. 2024.
[184] RAŠKA, F. D.: *c. d.*, s. 43.
[185] Tamtéž, s. 249.
[186] CAJTHAML, P.: *Rada Svobodného Československa (pokus o vrcholovou organizaci českého a slovenského exilu)*, http://www.totalita.cz/vysvetlivky/rsc.php, 26. 4. 2024.

Mezi lety 1948 a 1968 vycházely ve svobodném světě stovky titulů českých novin, oběžníků a časopisů. Z evropských periodik jmenujme *Svědectví* v Paříži, *Nový život* v Římě, rakouské *Vídeňské svobodné listy* a mnichovské *České slovo* a *Demokracii v exilu*. Ze zámořských časopisů můžeme uvést melbournský *Hlas domova*, newyorské *Americké listy* a *Proměny* a v Torontu vycházející *Nový domov* a *Naše hlasy*.[187]

[187] GRUNTORÁD, J: *Exilová periodika po roce 1968,* http://www.zahranicnicesi.com/docs/gruntorad_periodika.pdf, 9. 10. 2023.

4.2 Posrpnový exil

4.2.1 Šedesátá léta v Československu

Atmosféra ve společnosti se v šedesátých letech a zejména v jejich druhé polovině začínala měnit. Nespokojenost populace nejen s hospodářským vývojem přiměla komunistické vedení ke schválení dílčích změn, které vedly k uvolnění striktní mocenské dominance strany. Uvnitř strany samotné se vyčlenili reformně smýšlející členové, kteří získali podporu ve vědeckých institucích, na vysokých školách i v průmyslových závodech. Reformní hnutí nebylo jednotné, představy a plány se lišily, nicméně styčný bod našlo v nutnosti společenské přeměny.

Veřejný konflikt mezi zastánci a odpůrci reforem, který se odehrál na IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů v červnu 1967, vážnou krizi vládnoucího systému ještě umocnil. Na ostrou kritiku stávajících kulturních, ekonomických i politických poměrů reagovalo vedení KSČ vyloučením kritiků ze strany. Zástupci reformistů v čele s Alexandrem Dubčekem shrnuli své představy do *Akčního programu KSČ* a s podporou médií a široké veřejnosti usilovali o prohlubování reforem.[188] Pražské jaro, jak byl proces uvolňování poměrů později nazván, zahrnovalo zvýšení svobody tisku či částečnou liberalizaci ekonomiky. V druhé polovině padesátých let došlo k mírným změnám i v oblasti cestování. Z humanitárních důvodů bylo možné vycestovat do zemí sovětského bloku. A stejně tak mohli občané těchto států přicestovat do Československa. Počet cestujících začal pomalu narůstat a postupně doznávaly změn i administrativní úkony s tím spojené. K uskutečnění turistických zájezdů bylo stále zapotřebí hromadné zájezdní soupisky, kterou zajišťoval ČEDOK. Jednotlivcům pak byla vydávána zvláštní cestovní příloha k občanskému průkazu. O to se starala Hlavní správa Veřejné bezpečnosti v Praze, od roku 1958 pak správy krajské.[189] Na Západ se jezdilo jen málo, instituce a podniky byly zodpovědné za pečlivý výběr účastníků a volných míst mnoho k dispozici nebylo. Vycestovat se mohlo například na Vídeňský, Milánský nebo Pařížský veletrh či autosalon, za účelem návštěvy elektráren a vodních děl, na

[188] NOVÁK, M.: *Pražské jaro 1968. Přerušená revoluce?* s. 70.
[189] RYCHLÍK, J.: *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu*, s. 53–56.

kongresy různých oborů (zejména lékařské) nebo na Akademické hry vysokoškoláků.[190]

Rok 1963 znamenal další posun ve vnímání cestování. To již nemělo být výjimkou nebo odměnou, nýbrž se mělo stát běžnou záležitostí. Zákon z roku 1965 shrnul toto nové pojetí cestování. Vydávání dokladů převzalo ministerstvo vnitra. Ke každému pasu bylo nutno obdržet výjezdní doložku, což znamenalo předložit souhlas zaměstnavatele, u mužů souhlas okresní vojenské správy a tzv. devizový příslib (potvrzení banky o prodeji deviz).[191] Výše zmiňovaný *Akční program KSČ* se mimo jiné zabýval i otázkou svobody cestování. Bylo stanoveno, že je potřeba zaručit ústavní svobodu pohybu, zejména umožnit občanům výjezd do zahraničí. Lidé měli mít právní nárok i na dlouhodobější nebo trvalý pobyt v cizině a neměli být stavěni do pozice exulantů za podmínky, že nedojde k odlivu některých kategorií specialistů z Československa.[192]

Změny ve společnosti zachytilo vyprávění exulantek. Rozvolnění striktních pravidel mělo zásadní dopad na jejich pracovní a soukromý život. Jitka Kirchner vystudovala Vysokou školu chemicko-technologickou a po promoci pracovala v Ústavu teoretických základů chemické techniky. V polovině šedesátých let již absolventi nemuseli přijmout určené místo zaměstnání jako v letech padesátých. K získání diplomu se před promocí stačilo prokázat pracovní smlouvou.[193]

Optimismus, naděje, místy až euforie byly patrné z popisu první poloviny roku 1968. Jana Fraňková hovořila o radosti, která společností rezonovala. Lidé se probudili z letargie opět k životu. Všichni věřili, že se změny, v něž doufali, mohou stát skutečností. Občané podepisovali petice s cílem posunout Československo směrem k svobodnějšímu uspořádání.[194] Nataša Novotná bydlela nedaleko Václavského náměstí, kde se lidé scházeli a hovořili o socialismu s lidskou tváří, o nadějné budoucnosti. Všudypřítomné nadšení a víra v lepší zítřky stmelovaly společnost. Otevření hranic považovala N. Novotná za největší milník doby. Možnost cestovat na Západ utvrzovala občany v přesvědčení, že se politické dění ve státě ubírá správným směrem.[195]

---

[190] Tamtéž, s. 58–59.
[191] Tamtéž, s. 65–67.
[192] Tamtéž, s. 80.
[193] Odpovědi na dotazník, Jitka Kirchner, 25. 4. 2010.
[194] National Czech & Slovak Museum & Library, "Jana Fraňková," *NCSML Digital Library*, accessed August 11, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4079.
[195] Rozhovor s Natašou Novotnou, Skype, 30. 4. 2010.

Jana Rašková, která s manželem v roce 1965 odjela na studijní pobyt do USA, neskrývala překvapení a radost nad změnou poměrů v Československu.[196] Když se v roce 1967 vrátili z pobytu zpět, zaznamenali markantní rozdíl mezi Československem, které opustili v roce 1965, a Československem, do kterého se vrátili. Atmosféra uvolnění jim dodala chuť a sílu k pokračování ve vědecké kariéře.[197] Helga Gazdová se rovněž zapojila do dění kolem Pražského jara. Míru euforie dokládá její rozhodnutí chovat husu jako vánoční dar pro Alexandra Dubčeka, ale i způsob, jakým o tomto období hovořila: „*No prostě bylo to krásný. To bylo tak nádherný.* "[198]

Ačkoliv většinu společnosti ovládl optimismus a víra ve světlejší zítřky, v rozhovorech se objevily rovněž obavy z důsledků Pražského jara. Mnozí lidé upozorňovali na možné negativní dopady změn. Uvědomovali si, že Sovětský svaz nově nastolené pořádky neschválí a bude chtít opět převzít otěže nadvlády.[199] Objevovaly se varovné signály upozorňující na možnou negativní odezvu Sovětského svazu. Občané si však nechtěli připustit, že se Pražské jaro pomalu chýlí ke konci. Společnost byla otevřena novým pořádkům, přičemž to neznamenalo žádnou drastickou změnu. Naplněním snů většiny společnosti bylo svobodnější uspořádání nesvázané diktátem komunistické strany. Víru v lepší zítřky dokládá rovněž fakt, že se občané dobrovolně vraceli ze svých cest do zahraničí a nevyužívali je k odchodu do exilu. Těsně před invazí vojsk Varšavské smlouvy vycestovala Otakara Safertal s manželem a rodiči na rodinnou dovolenou do Rakouska. Vyjeli bez záměru uchýlit se do exilu a rádi se vrátili zpět: „*Pak jsme se vrátili. Neměli jsme žádné jiné úmysly. Těšili jsme se domů.* "[200]

Rovněž v rodině Charlotty Kotik, jejímž pradědečkem byl Tomáš G. Masaryk, panovaly obavy, že nastalá euforie nebude trvat dlouho. Ch. Kotik je považovala za liché. Systém fungování státu neshledávala nevyhovujícím. Oceňovala například bezplatné školství a zdravotnictví. Cestu viděla v modifikaci stávajícího režimu směrem ke svobodě v politické oblasti a v oblasti cestování. Boj za přijatelné životní podmínky nevnímala jako důvod k potlačení Pražského jara: „*Vždyť my jsme nechtěli*

[196] Ke změnám poměrů v Československu v souvislosti s Pražským jarem KAPLAN, K.: *Kořeny Československé reformy 1968*. Brno 2002.
[197] Rozhovor s Janou Raškovou, Praha, 16. 4. 2010.
[198] Rozhovor s Helgou Gazdovou, Olomouc, 27. 11. 2009.
[199] Rozhovor s Natašou Novotnou, Skype, 30. 4. 2010.
[200] National Czech & Slovak Museum & Library, "Otakara Safertal," *NCSML Digital Library*, accessed August 12, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4168.

vyhlásit válku Rusku nebo něco podobně hloupého. Chtěli jsme jen přijatelné životní podmínky. Nechápala jsem, proč by někomu Pražské jaro vadilo."[201] Její úvahy, stejně jako úvahy většiny společnosti, se ukázaly jako mylné. Sovětský svaz sledoval veškeré změny a uvolnění s rostoucí nevolí. Kritický manifest *Dva tisíce slov* z konce června 1968 pak srpnové události uspíšil. Byl konec nadějím.

Analýza dění šedesátých let 20. století v Československu a zejména pak období Pražského jara poukázala na proměnu, kterou společnost prošla. Naděje, euforie a víra ve změnu se prolínaly všemi výpověďmi. Tato zjištění korespondují se sekundární literaturou. Druhým nosným tématem pak byly obavy z potlačení těchto změn. Zde se výpovědi různily. Část žen neskrývala pochybnosti o udržitelnosti vývoje dění, druhá skupina nepochybovala o úspěchu Pražského jara. K období Pražského jara se narátorky vyjadřovaly rády, s jistotou se opíraly o své vzpomínky. Velká míra ochoty, se kterou se k událostem vracely, a množství uvedených detailů poukázaly na důležitost, kterou událostem přikládaly.

4.2.2 Srpen 1968

Obavy, zachycené v některých výpovědích, se naplnily v noci z 20. na 21. srpna 1968, kdy hranice republiky překročila spojenecká vojska Varšavské smlouvy. Postupně obsadila Moravu, Čechy a nakonec Prahu. V ulicích se ozývala střelba, budova Československého rozhlasu byla zničena. Invaze si vyžádala oběti na životech a mnoho vážně zraněných. Oběti byly hlášeny nejen z Prahy, ale také z Brna, Bratislavy nebo Košic. Do začátku září bylo okupanty při srážkách s demonstranty zabito 72 občanů, 266 těžce zraněno a 436 zraněno lehce.[202]

Osudné dny utkvěly ve vzpomínkách exulantek velmi silně. Z výpovědí byly patrné překvapení, nepochopení, zklamání a beznaděj. Hanu Semerád zastihla okupace v Praze, kde bydlela se svými rodiči. Ve dvě hodiny v noci je probudily zvuky letadel. S otcem se ráno vydali pro noviny. Na Náměstí Jiřího z Poděbrad

[201] National Czech & Slovak Museum & Library, "Charlotta Kotik," *NCSML Digital Library*, accessed August 19, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4021.
[202] RYCHLÍK, J.: *Československo v období socialismu 1945–1989*, s. 234.

viděli projíždět vojenská nákladní auta, která byla plná mladých vojáků, kteří dle svědectví H. Semerád vypadali vyděšeně. V matce H. Semerád vyvolala situace vzpomínky na německou okupaci. Dceru se proto snažila udržet doma z obavy z konfrontace s okupanty. H. Semerád se přesto spolu s ostatními spolužáky neúspěšně snažila zvrátit situaci pomocí podpisů petic a prohlášení o zachování neutrality Československa. H. Semerád se, stejně jako mnoho dalších občanů, zdráhala dění kolem sebe uvěřit: „*To přece není možný, že by tyhle lidi byli takoví blázni, že si budou myslet, že jim to projde. A ono jim to prošlo. Blázni jsme byli my.*“ Bezprostředně po okupaci se rozhodla republiku opustit.[203]

Helena Stossel vzpomínala na ruské tanky mířící do oken jejich bytu a na rádiové vysílání, které nabádalo občany, aby se k oknům nepřibližovali. Navzdory varování a vlastním obavám se rozhodla zapojit do dění v centru Prahy. Vybavila si zničený Pražský rozhlas, davy lidí a všudypřítomný kouř jako důsledek střelby. Stejně jako mnohé další exulantky poukázala H. Stossel na fakt, že vojáci byli velmi mladí a vystrašení.[204] Lidé se je snažili neúspěšně přesvědčit k návratu do vlasti. Osobní zkušenost s vojáky Varšavské smlouvy měla i Susan Lucak, která odešla z Československa v dubnu 1969. Týden po invazi se za doprovodu otce vydala na Václavské náměstí. Po krátkém rozhovoru s ruskými vojáky na ně tito spustili střelbu. S. Lucak s otcem byli nuceni plazit se do vedlejší ulice, aby se zachránili: „*Z ničeho nic na nás vojáci začali střílet. Tak jsme si lehli na zem a plazili jsme se do nejbližší ulice. [...] Bylo to velice děsivé*.“[205]

Střelbu zažila i Melania Rakytiak, která žila s rodinou na Slovensku. Došlo k ní, když byla s dětmi na dvoře jejich činžovního domu. Vojáci stříleli z helikoptéry, která kroužila nad městem. Nikdo z rodiny M. Rakytiak nebyl zraněn, zůstaly pouze díry v prádle, které se na dvoře sušilo. Později téhož dne zažila M. Rakytiak střelbu ještě jednou, když šla po ulici obstarat nákupy. Opět se jednalo o helikoptéru, která střílela na lidi na ulici. I tentokrát se střelba obešla bez zranění. Po těchto událostech se M. Rakytiak rozhodla s manželem, čtyřmi dětmi a bratrem odejít do Rakouska a později do USA.[206]

---

[203] Rozhovor s Hanou Semerád, Skype, 7. 5. 2010.
[204] National Czech & Slovak Museum & Library, “Helena Stossel,” *NCSML Digital Library*, accessed August 11, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4067.
[205] National Czech & Slovak Museum & Library, “Susan Lucak,” *NCSML Digital Library*, accessed August 12, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4207.
[206] National Czech & Slovak Museum & Library, “Melania Rakytiak,” *NCSML Digital Library*, accessed September 3, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4145.

Invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa vedla k ukončení politické a ekonomické liberalizace státu. Moskevské protokoly podepsané bezprostředně po 21. srpnu znamenaly konec nadějím na život ve svobodnějším státě i na cestování do zahraničí. V období po invazi došlo ve společnosti k velké deziluzi z nastalé situace. Výpověď Vesny Alince doložila, jak velkým zklamáním pro společnost srpnové události byly. Situace byla také těžko pochopitelná pro vnějšího pozorovatele, který změnu klimatu, vzestup a následný pád nadějí nezažil. Manžel Vesny Alince získal postdoktorandskou stáž v Ústavu papíru a celulózy při Univerzitě McGill v Montréalu. Odjel na podzim roku 1967, kdy bylo jejich dceři půl roku. V. Alince odjela týden po invazi do Vídně, u známých počkala na kanadské vízum a letenku a jelikož měla v Kanadě zázemí, ještě před polovinou září téhož roku přiletěla do Montréalu. Uvedla, že manžel, který nezažil euforii Pražského jara a následnou okupaci, střelbu a hlubokou depresi, byl překvapen odhodláním V. Alince už nikdy se do Československa nevrátit: *„Já jsem si svoji domovinu oplakala cestou do Vídně. Chtěla jsem dýchat a už nikdy jsem se nechtěla bát.“*[207] Odchod do exilu byl pro V. Alince, stejně jako pro mnohé další občany, jediným možným východiskem. Československo vykročilo vstříc normalizaci.

Výpovědi reflektovaly moment překvapení a počáteční neochoty smířit se s nastalou situací a současně snahu zvrátit ji. Narátorky hovořily o snaze vysvětlit okupačním silám toto „nedorozumění“ a přimět vojáky k opuštění republiky. V jejich výpovědích bylo možno nalézt mnohé styčné body se sekundární literaturou. K nezdaru předem odsouzené pokusy vedly k deziluzi a depresi, které na společnost v následujících letech dolehly.

4.2.3 Sedmdesátá a osmdesátá léta v Československu

Období normalizace výrazně zasáhlo do života obyvatel. Čistky v komunistické straně, propouštění ze zaměstnání, zrušení mnoha zájmových sdružení či cenzura se opět staly součástí života. Radost a víra v budování socialismu s lidskou tváří byly nahrazeny beznadějí a nutností přizpůsobit se nové situaci. Ztrátu

[207] Odpovědi na dotazník, Vesna Alince, 29. 4. 2010.

krátce nabyté svobody, či alespoň jejího příslibu, nesli mnozí těžce. Nespravedlnost režimu se podepisovala na dětech, které byly často ostrakizovány kvůli původu rodičů nebo kvůli odchodu člena rodiny do exilu. Rodina Bronislavy Grelové Gres navštěvovala pravidelně kostel, strýc navíc v roce 1968 odešel do exilu. Tato rodinná anamnéza vedla k nepříjemnostem ve škole, kterou B. Gres navštěvovala. Potýkala se především se špatnými známkami a ústrky ze strany učitelů: „*Základní škola byla tvrdá.* [...] *Učitelé na nás byli opravdu nepříjemní, místo aby nám to trochu ulehčili.*“[208] Matka B. Gres se v roce 1987 přesunula do USA, kde se vdala. B. Gres se sestrou ji následovaly o rok později.

Nezřídka exulantky čelily, podobně jako v padesátých letech, zákazu studia na zvolené střední či vysoké škole. Štěpánka Korytová-Magstadt pomýšlela na studium žurnalistiky. Nicméně jelikož její rodiče nebyli členy komunistické strany, tato profesní dráha jí byla zapovězena. Rozhodla se proto pro studium geografie. Během studia odešla v roce 1978 do Anglie a o čtyři roky později se přesunula do USA. V Československu byla v době své nepřítomnosti odsouzena k osmnácti měsícům vězení (později zmírněných na patnáct měsíců).[209]

Dagmar Vavrušové sice bylo umožněno studovat zvolený obor, anglický a německý jazyk na univerzitě v Hradci Králové, nicméně během studia se potýkala s mnoha překážkami. Bylo jí znemožněno zúčastnit se stipendijního pobytu v Nizozemí (studovala rovněž holandštinu) a také pracovat na veletrzích. Důvodem byl nepříznivý rodinný profil a také donašečství ze strany spolužáků. Někteří studenti odposlouchávali hovory na chodbách a svá zjištění reportovali na Ústředí svazu socialistické mládeže. Názory nevyhovující režimu pak vedly k zamítnutí studijní cesty D. Vavrušové do zahraničí a k zákazu dalších mimoškolních aktivit: *„[Studenti] donášeli na Ústředí svazu socialistické mládeže. Potom tam měli lidé černý puntíky. Takže já jsem měla černých puntíků asi hodně moc, protože mě zamítli úplně všechno. A řekli mi, že je nežádoucí, abych se stýkala s cizinci.*“[210] Nesvoboda projevu, anonymní dopisy a udavačství byly pro toto období charakteristické.

Zdence Hauner-Manley vadila nedostupnost technologií, které potřebovala pro výkon svého povolání, a profesní zaostávání za zeměmi západního bloku.

[208] National Czech & Slovak Museum & Library, “Bronislava Grelova Gres,” *NCSML Digital Library*, accessed August 11, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4017.
[209] Rozhovor se Štěpánkou Korytovou-Magstadt, Praha, 25. 3. 2010.
[210] Rozhovor s Dagmar Vavrušovou, Frenštát pod Radhoštěm, 14. 8. 2010.

Vystudovala sice vysokou školu v oboru, kterému se chtěla věnovat, nicméně z anglicky a německy psaných článků zjišťovala, že zubní lékařství, pro které se rozhodla, nebylo v Československu na takové úrovni jako jinde ve světě. Ke stejnému závěru dospěl její manžel – architekt. Technologické postupy, které při své práci využíval, se nemohly rovnat zahraničním technologiím. Manželé se shodli, že pokud se chtějí profesně dále rozvíjet, musí ze země odejít. Proto v roce 1981 odešli do USA. Zajímavým aspektem ve výpovědi Z. Hauner-Manley bylo hodnocení tehdejšího přístupu společnosti k pracovnímu režimu, který v některých odvětvích charakterizovala neefektivita a přezaměstnanost: „*Lidé chodili do práce o hodinu později a odcházeli o hodinu dříve. Každý chodil na dvě hodiny na oběd. Bylo to tak neproduktivní. Bylo to k pláči. Usoudili jsme, že je to ztráta času*."[211]

Dalším aspektem, který výrazně ovlivňoval život v Československu před rokem 1989, byl nedostatek spotřebního zboží – ovoce, zeleniny, masa, hygienických potřeb a dalších produktů.[212] Společnost v Československu uvykla frontám v obchodech, pěstování ovoce a zeleniny, domácí výrobě. Některé produkty se stát snažil získat v rámci obchodu s jinými socialistickými státy (banány a pomeranče z Kuby), avšak tyto státy se snažily prodávat zboží především na západních trzích za volně směnitelnou měnu.[213] Část společnosti disponovala povědomím o dostupnosti zboží v Rakousku či Západním Německu. Díky známým či rodinným příslušníkům se tyto produkty dostávaly i do českých domácností. K dostání byly rovněž v Tuzexu. Ekonomická nedostatečnost se stala pro mnohé důvodem pro odchod do zahraničí. D. Vavrušová zmínila v této souvislosti švagrovou, která se usadila ve Vídni a občas mohla rodinu v Československu navštívit, přičemž zboží, které s sebou přivezla (např. kakao), vyvolávalo u členů rodiny obdiv. Pro D. Vavrušovou se tento jev stal jedním z motivů k odchodu do exilu: „*A hlavně co si pamatuju, co mi teda vadilo, když k nám jezdila švagrová […] ona tam [ve Vídni] šla do nějakého supermarketu, tam nakoupila, přivezla to do Čech a tam se nad tím všichni*

[211] National Czech & Slovak Museum & Library, "Zdenka Hauner-Manley," *NCSML Digital Library*, accessed August 28, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4245.
[212] K ekonomickému a sociálnímu vývoji KALINOVÁ, L.: *K sociálním dějinám Československa v letech 1969-1989*. Praha 1999; VILÍMEK, T. – TŮMA, O. (eds.): *Česká společnost v sedmdesátých a osmdesátých letech. Sociální a ekonomické aspekty*. Praha 2012; DOLEŽALOVÁ, A.: *Socialismus v nás: Úvaha o ekonomické dimenzi normalizačních let*. In: KUDRNA, L. (ed.): Fakta a lži o komunismu. Co byla normalizace, s. 213-233.
[213] RYCHLÍK, J.: *Československo v období socialismu 1945-1989*, s. 272.

rozplývali, jako kdyby to bylo pozlacený. A ta představa, že jenom tím, že žijeme tady, tak jsme druhořadý […], mi vadila."[214]

Dalším z charakteristických rysů sedmdesátých let byl neustálý dohled policejních složek. Politické procesy padesátých let už byly sice minulostí, nicméně Státní bezpečnost ve své činnosti nepolevovala, což doložily zkušenosti některých pamětnic. Katya Heller pocházela z česko-amerického manželství a vyrůstala v Československu. Oba rodiče byli z počátku nakloněni myšlenkám komunistického režimu, nicméně po roce 1968 přišli o práci a svá stanoviska přehodnotili. K. Heller začala poprvé uvažovat o odchodu do exilu, když nebyla přijata na preferovanou střední školu. Později studovala na Karlově Univerzitě angličtinu a španělštinu a začala se věnovat tlumočení a překladům. Kvůli tlumočení pro evropský basketbalový šampionát ji opakovaně oslovila Státní bezpečnost, která požadovala dodávání informací o členech výpravy. K. Heller se spolupráci bránila, což vedlo k nátlaku ze strany StB: „*Víme, že tvůj otec má nejistou pozici v zaměstnání v Státním pedagogickém nakladatelství a také víme, že tvůj bratr se snaží dostat na architekturu a můžeme jim pomoct…nebo nemusíme*."[215] Tato zkušenost přispěla k jejímu rozhodnutí odejít do exilu.[216]

Sedmdesátá a osmdesátá léta byla poznamenaná nespokojeností občanů s vývojem ve společnosti. Narátorkám vadila přetvářka, cenzura, nesvoboda projevu, restrikce v oblasti studia a zaměstnání, nedostupnost zboží, kontrola ze strany StB. Nic nenasvědčovalo tomu, že by v dohledné době mohlo dojít ke společenským změnám. Pro vnějšího pozorovatele žili lidé zdánlivě „normální" životy, pracovali, věnovali se rodině. Jana Fraňková se zamýšlela nad tím, že pod touto slupkou zdánlivé „normálnosti" se skrýval tlak, kterému občané čelili: „*Tlak, který režim na obyvatele vyvíjel, byl rafinovaný. Dělo se to skrze možnost či zákaz studovat, získat práci či cestovat. A to návštěvníci neviděli. Ani nemohli.*"[217] Z výpovědí vidíme, že se ženy snažily s tímto tlakem vyrovnat, najít taková řešení, která by jim za daných podmínek umožnila dosáhnout vytčených cílů. Než se přiklonily k odchodu z vlasti, hledaly možnosti, jak žít v socialistické společnosti, aniž by musely slevit ze svých

[214] Rozhovor s Dagmar Vavrušovou, Frenštát pod Radhoštěm, 14. 8. 2010.
[215] National Czech & Slovak Museum & Library, "Katya Heller," *NCSML Digital Library*, accessed August 12, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4114.
[216] O spolupráci s StB viz BÁRTA, M. (ed.): *Člověk v soukolí StB*. Praha 2020.
[217] National Czech & Slovak Museum & Library, "Jana Fraňková," *NCSML Digital Library*, accessed August 11, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4079.

profesních záměrů, morálních přesvědčení a ekonomických nároků. Až ve chvíli, kdy tyto možnosti nenacházely, zvolily odchod do exilu.

4.2.4 Odchody z Československa mezi lety 1968–1989

K uzavření hranic bezprostředně po okupaci nedošlo, čehož využilo mnoho občanů k opuštění republiky. Někteří následně své rozhodnutí přehodnotili a po určité době se vrátili zpět. Hranice s Rakouskem a se Spolkovou republikou Německo zůstaly propustné. Cestující byli často pouštěni bez výjezdních doložek či v některých případech i bez jakýchkoliv cestovních dokladů. Na některých místech se lidé pokoušeli přejít hranice i mimo hraniční přechody, často s pasivní, nebo dokonce aktivní podporou Pohraniční stráže.[218] Hranice zůstaly průchodné až do října 1969. Byl tak neoficiálně ponechán prostor k odchodu těm, kteří se sovětskou okupací nesouhlasili a troufli si opustit své domovy. Jednalo se zejména o lidi diskriminované režimem, kteří se obávali nového pronásledování, dále o odborně kvalifikované pracovníky a v neposlední řadě o aktivní účastníky reformního hnutí (funkcionáře KSČ, novináře, umělce). Statistiky uvádí, že v letech 1968-1969 emigrovalo 104 000 lidí, celkově do roku 1989 opustilo zemi 250 000 osob.[219]

Během roku 1969 dospěla vláda k rozhodnutí zamezit dalšímu nárůstu odchodů do exilu. Zákon, který začal platit v lednu 1970, přinášel sankce, které měly občany od odchodu ze země odradit. Pokuta do 5000 Kčs, nápravné opatření, propadnutí věci nebo vězení až na šest měsíců mohly postihnout osobu, která vylákala nepravdivými údaji cestovní doklad nebo nedodržela jeho časovou a územní platnost. Trestným se stal i přechod hranice do státu, pro který vydaný doklad nebo výjezdní doložka neplatily. Žadatel o výjezdní doložku musel předložit souhlas s jejím vydáním od svého zaměstnavatele, pověřeného akademického funkcionáře školy či od národního výboru. Souhlas měl sloužit jako záruka, že osoba, která chce vycestovat do zahraničí, je politicky uvědomělá, a proto se také vrátí.[220] Výjezdní doložka byla navíc vydávána jen na dobu určitou, kratší, než byla platnost pasu.

[218] RYCHLÍK, J.: *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu*, s. 110.
[219] KRATOCHVIL, J. a kol.: *Český a slovenský exil 20. století*. Praha 2002, s. 44.
[220] RYCHLÍK, J.: *Překračování hranic a emigrace v Československu a východní Evropě ve 20. století*. In: Securitas imperii 29, 2/2016, s. 37–38.

Občan měl povinnost řídit se termíny uvedenými ve výjezdní doložce. Trestného činu nedovoleného opuštění republiky se nedopouštěl až s koncem platnosti pasu, nýbrž s koncem platnosti doložky.[221]

Nadále bylo vystěhování povoleno pouze za účelem sloučení rodin (rodičů a nezletilých dětí), uzavření manželství s cizincem nebo vystěhování důchodců.[222] Nicméně i to se dělo ve velmi omezené míře a jednalo se o časově náročný proces. Rodiče Květy Eakin uprchli do USA v roce 1969 a trvalo šest let, než je mohla dcera navštívit. Z výpovědi K. Eakin vyplynulo, že byla druhou osobou, které bylo umožněno oficiálně vycestovat za rodiči, což vláda prezentovala jako důkaz, že má v úmyslu spojovat rodiny, které studená válka rozdělila.[223]

V květnu 1969 učinila vláda pokus nalákat uprchlé občany zpět do republiky pomocí vyhlášení amnestie. Ti, kteří se vrátili zpět do Československa do tří měsíců, neměli být trestně stíháni. Amnestie očekávání nesplnila. Do země se vrátilo jen 565 osob.[224] Další pokus o amnestii byl učiněn v roce 1973 přibližně se stejným výsledkem. Zájem o reemigraci byl mizivý. Většina uprchlíků byla v nepřítomnosti odsouzena k odnětí svobody či ke konfiskaci majetku.

Legální vycestování na Západ, ať už na dovolenou či na pracovní cestu, bylo v sedmdesátých letech složité. Zájemci museli doložit pozvání příbuzných legálně žijících v cizině, nebo se dalo vycestovat v rámci zájezdů cestovní kanceláře. Ty byly ale zpravidla časově a finančně náročné a určené především pro podnikové kolektivy. Důvodem byla snaha zamezit občanům v odchodu do exilu, neboť na podnikový zájezd se nemohla přihlásit celá rodina. Cestování na Západ bylo dále omezeno na jeden výjezd v roce. Kromě výjezdní doložky musel žadatel získat devizový příslib, který vydávala Státní banka.[225]

V osmdesátých letech se do otázky uprchlictví promítla politika tzv. přestavby, kterou v polovině osmdesátých let zahájil nový vůdce SSSR Michail Gorbačov, a oteplení mezinárodních vztahů. Zejména druhá polovina osmdesátých let přinesla uvolnění předpisů týkajících se výjezdů na Západ. V určitých případech bylo možné cestovat i bez devizového příslibu. Vláda byla motivována zejména získáním větších

[221] Podrobněji k tématu cestování do zahraničí v období normalizace RYCHLÍK, J.: *(Ne)cestování do zahraničí v období normalizace*. In: KUDRNA, L. (ed.): Fakta a lži o komunismu. Co byla normalizace, s. 187–211.
[222] RYCHLÍK, J.: *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu*, s. 87.
[223] National Czech & Slovak Museum & Library, "Kveta Eakin," *NCSML Digital Library*, accessed September 8, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4116.
[224] RYCHLÍK, J.: *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu*, s. 112.
[225] Tamtéž, s. 90–91.

devizových příjmů z cestovního ruchu. Při příležitosti sedmdesátého výročí vzniku Československa v roce 1988 vyhlásil prezident Husák amnestii pro exulanty. Ta se oproti minulým amnestiím vztahovala i na nedovolené opuštění republiky a nebyla podmíněna návratem exulanta do vlasti.[226]

O rok později, v prosinci 1989, se rakouský ministr zahraničí Alois Mock a jeho československý protějšek Jiří Dienstbier účastnili slavnostního aktu, který znamenal splnění snu mnoha lidí. Nedaleko hraničního přechodu v Hatích u Znojma byl přestřižen drátěný zátaras na československo-rakouských hranicích. Podobná událost se konala nedaleko Rozvadova na hranici s Bavorskem, kde byl kromě Dienstbiera přítomen spolkový ministr zahraničních věcí Hans-Dietrich Genscher. Symbolicky tak byla zrušena železná opona, při jejímž přecházení přišlo o život mnoho lidí. Během roku 1990 došlo k likvidaci zátarasů na hranicích s Rakouskem i se Spolkovou republikou Německo. Obě země rovněž zrušily vízovou povinnost pro československé občany.[227]

Situace posrpnových uprchlíků se od poúnorové vlny lišila. Evropa se již vzpamatovala z následků druhé světové války, Spolková republika Německo zažívala hospodářský vzestup, a i další země byly v dobré ekonomické kondici. Navíc již měly zkušenost s tábory a distribucí exulantů. Pro nově příchozí to znamenalo, že se často poměrně rychle začlenili do pracovního procesu a integrovali se v hostitelské společnosti. Rovněž tolik nedocházelo k národnostním třenicím. To doložila výpověď Václava Chyského, který odešel s manželkou do Schwabachu, kde se o ně postarala rodina starousedlíků. Stejná rodina v letech 1945–1948 nabádala své děti, aby se nezdržovaly v blízkosti uprchlických táborů. O dvacet let později sami nabídli uprchlíkům pomoc. Se sympatiemi a pomocí se setkávali i další příchozí.[228]

Další větší příliv uprchlíků zaznamenaly země za železnou oponou v roce 1977, a to po vydání a podepsání Charty 77. Chartisté byli režimem pronásledováni, zatýkáni a vyslýcháni. Představitelé vládnoucího režimu došli k závěru, že by pro ně bylo výhodnější, kdyby se mohli těchto nepohodlných osob zbavit natrvalo. Proto Státní bezpečnost zahájila Akci Asanace, kdy byli za pomocí fyzického

[226] Tamtéž, s. 123–124.
[227] Tamtéž, s. 132.
[228] KRATOCHVIL, J. a kol.: *Český a slovenský exil 20. století*. Praha 2002, s. 45.

a psychického vydírání nuceni signatáři Charty k odchodu ze země.[229] Těm, kdo se nakonec pro odchod do exilu rozhodli, StB zajistila bezproblémové vyřízení všech potřebných formalit. Největší nátlak vyvíjela StB v letech 1980–1981, kdy se obávala spojení Charty 77 s Polskou Solidaritou. Celkem bylo k odchodu do exilu donuceno 280 osob, tj. asi 15 % z celkového počtu signatářů.[230]

Nejčastějšími cílovými zeměmi v tomto období byly kromě evropských zemí – Rakouska, Spolkové republiky Německo, Švýcarska, Holandska či Švédska – země v zámoří jako Kanada, USA, Austrálie, či Nový Zéland. Příchozí měli dvacetiletou zkušenost s komunistickým režimem. Někteří jej sami pomáhali budovat a až postupem času se začali s myšlenkami, a především se způsobem, jakým byly tyto myšlenky uváděny do praxe, rozcházet. Je proto zřejmé, že se na ně poúnoroví exulanti dívali nejprve s nedůvěrou. V některých případech nebylo možné tuto propast vůbec překlenout. Nicméně v mnoha oblastech došlo nakonec k vzájemné spolupráci a nově příchozí se zapojili do krajanských spolků či začali přispívat do krajanského tisku.

Jedním z vydavatelů, kteří dali nově příchozím prostor, byl Pavel Tigrid. Ten ve *Svědectví* publikoval od roku 1969 texty mnoha posrpnových exulantů (např. Ivana Svitáka či Milana Kundery).[231] V období normalizace se Tigrid zasadil o to, aby se *Svědectví* dostávalo i k domácím československým čtenářům. Rovněž časopis *Proměny* tiskl texty nově příchozích. Nejinak tomu bylo i u římských *Studií* Karla Skalického nebo u mnichovského *Českého Slova*. Kromě zavedených tiskovin vznikaly i časopisy nové. Kladly si za cíl informovat imigranty o poměrech ve společnosti, ve které se snažili vybudovat nový domov. Chtěly jim pomoci zorientovat se v nové zemi, přinášely informace o možnostech uplatnění, kulturních událostech a politických poměrech. První z těchto časopisů, *Hlas nových*, vznikl v Torontu. Zpočátku plnil informační funkci, později otiskoval rozmanité texty a vycházel pod názvem *Kanadské listy*. Jeho dlouholetým redaktorem byl Mirko Janeček, který odešel do exilu v roce 1948. Časopis vydával 42 let až do roku 2008, kdy se rozhodl svou činnost ukončit. Mirko Janeček, který pracoval pro kanadské

[229] K tématu LEFEUVRE, I.: *Migrace 1982: deníkové záznamy signatářky Charty 77 vystěhované v rámci akce „Asanace" z Československa*. Praha 2014; CÍSAŘOVSKÁ, B. – PREČAN, V.: *Charta 77: Dokumenty 1977–1989*. Praha 2007.
[230] NAVARA, L. – ALBRECHT, J.: *Abeceda komunismu*, s. 16.
[231] K tématu periodik FORMANOVÁ, L. – GRUNTORÁD, J. – PŘIBÁŇ, M.: *Exilová periodika: katalog periodik českého a slovenského exilu a krajanských tisků vydávaných po roce 1945*. Praha 1999; JAKLOVÁ, A.: *Čechoamerická periodika 19. a 20. století*. Praha 2010.

federální ministerstvo pro imigraci a pomohl tisícům imigrantů, zemřel ve věku nedožitých devadesáti let v lednu 2017. Významný švýcarský informační bulletin nesl název *Zpravodaj*. Řada periodik vycházela po mnoho let, např. mnichovská *Národní politika* mezi lety 1969–1992 či nizozemské *Okno* (nejprve *Okno dokořán*) do roku 1988. Curyšský *Magazín* byl publikován v letech 1972–1983. Významným časopisem se staly *Listy*, které v Římě založil a dlouhá léta redigoval Jiří Pelikán. První číslo bylo v únoru 1970 věnováno výročí smrti Jana Palacha, druhé číslo v srpnu téhož roku druhému výročí invaze. Řada periodik vycházela i po pádu komunistického režimu.[232]

Odejít, či zůstat?

Rozhodnutí odejít z vlasti bezprostředně po okupaci nebylo jednoduché. Z počátku byla situace nepřehledná a nejednoznačná. Lidé věřili, že je vojenské obsazení země dočasné. Nechtěli si připustit, že by myšlenky Pražského jara mohly být potlačeny. V Praze probíhaly manifestace proti okupaci. Zúčastnila se jich také Jitka Kirchner s manželem. V její výpovědi bylo možné pozorovat naději, solidaritu a víru ve zvrat událostí. Proto se manželé nejprve rozhodli zůstat. Když ale bylo jasné, co se s Československem v Moskvě plánuje, přijali rychlé rozhodnutí republiku opustit. Během dvou hodin se připravili na cestu a odjeli vlakem do Vídně s vědomím, že se možná dlouhá léta nevrátí. Cesta manželů pak vedla do Jugoslávie, kde požádali o víza do Kanady. Kanadou byli přijati a stali se jedněmi z prvních přijatých uprchlíků po srpnu 1968. Do Montréalu, kde byli uvítáni ženami z Československého sdružení, přiletěli 11. září 1968.[233]

Otevřených hranic využila rovněž rodina Hany Semerád. Její otec, dramatik a filmový scénárista Vratislav Blažek (autor Starců na chmelu), tušil, že by nemohl dále vykonávat své povolání. Proto jen pár dní po okupaci vyrazila rodina k hranicím s Rakouskem. Zvolili menší přechod, neboť doufali, že zde nenarazí na ruské vojáky. Pohraniční hlídka povolila otci přejít pěšky hranice, H. Semerád s matkou musela

[232] GRUNTORÁD, J.: *Exilová periodika po roce 1968*, http://www.zahranicnicesi.com/docs/gruntorad_periodika.pdf, 9. 10. 2023.
[233] Odpovědi na dotazník, Jitka Kirchner, 25. 4. 2010.

čekat v autě. Povolení k přechodu bylo podmíněno ochotou rakouské pohraniční hlídky rodinu přijmout, což se stalo. Rodina dostala policejní doprovod do Gmündu a zde obdržela umístěnky do tělocvičny místní střední školy, kde bylo ubytováno mnoho krajanů. Rodina následně obdržela povolení k pobytu i pracovní povolení a přesunula se do Mohuče, kde otec začal pracovat pro místní televizní společnost (Zweites Deutches Fernsehen). Díky rodinným známým, exulantům z poúnorové vlny, kteří se usadili v Kanadě, se Hana Semerád dostala do Toronta a usadila se v Peterborough.[234]

Moment rozhodnutí opustit vlast se stal ústředním bodem výpovědí. Charlotta Kotik, jejíž manžel získal v roce 1969 práci na University of Buffalo v New Yorku, a ona jej se synem o pár měsíců později následovala, trpěla výčitkami svědomí, že opustila svou rodinu a vlast: „*Rozhodnutí opustit vlast pro mě bylo velmi obtížné. Zanechala jsem zde matku, otce a tetu a měla jsem pocit, že je opouštím. A také jsem měla pocit, že opouštím svou zemi, která se nacházela ve složité situaci. Zdálo se mi, jako bych opouštěla nemocného a cítila jsem, že to není správné*.“[235] Odchod do zahraničí se za daných podmínek jevil jako správné rozhodnutí, rovněž díky zázemí, které v USA rodina měla. Ch. Kotik se však přesto vyrovnávala s pochybnostmi a rozpolceností.

Helena Stossel nechtěla k opuštění vlasti nejprve vůbec přistoupit. Její rodiče a bratr uprchli do USA v červenci 1969 a manžel měl v úmyslu je následovat. Helena Stossel přiznala, že myšlenka na odchod pro ni byla velmi bolestná: „*Neodejdu. Budu bojovat za svobodu, zůstanu tady*.“ Zapojila se do protestů proti okupaci. Oděna do černých šatů vylepovala v noci protiokupační plakáty s nadějí, že ideály Pražského jara nebudou potlačeny a socialismus s lidskou tváří zvítězí. Ve chvíli, kdy se situace začala jevit jako beznadějná, odešla s manželem do Vídně. Po měsíci odletěli do New Yorku a následně se přesunuli za zbytkem rodiny do Bostonu.[236]

Těžkým rozhodováním si prošla Mila Saskova-Pierce, která byla vyfocena během protestů proti srpnové okupaci na Václavském náměstí a její fotografie se dostala do západního tisku. Věděla, že jí to může způsobit potíže. A proto se rozhodla využít nabídku svého britského přítele, který do Prahy přijel na návštěvu.

---

[234] Rozhovor s Hanou Semerád, Skype, 7. 5. 2010.
[235] National Czech & Slovak Museum & Library, “Charlotta Kotik,” *NCSML Digital Library*, accessed September 5, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4021.
[236] National Czech & Slovak Museum & Library, “Helena Stossel,” *NCSML Digital Library*, accessed September 6, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4067.

Odjela s ním do Vídně, ale v říjnu se rozhodla vrátit. Informace o dění v Československu, které se k ní dostávaly, byly totiž velmi příznivé. Studenti stávkovali, profesoři je podporovali, lidé vyšli do ulic. M. Sasková-Pierce nabyla dojmu, že bude dobré vrátit se, spojit se s přáteli a pokračovat v boji proti okupantům. Cítila jako svou povinnost bránit českou kulturu a přežití národa. Po návratu se ovšem situace radikálně změnila. Okupační síly získávaly převahu a lidé se začínali bát projevit svůj názor. S mnoha přáteli ztratila kontakt. Část jich odešla na Západ. Deziluze z poznání, že je komunistická strana nepřítelem konceptu kultivovaného, kulturního a demokraticky založeného národa, ji přiměla k odchodu. Tušila, že by nedostala příležitost k pokračování ve studiu a k intelektuálnímu růstu.

V obdržení výjezdní doložky nedoufala, a proto si zajistila falešné lékařské potvrzení o špatném zdravotním stavu přítele. Do Vídně se dostala letecky a letištní kontrolou prošla díky schovívavosti celního úředníka: „*Když jsem procházela letištní kontrolou, byl tam muž, který měl seznam lidí, kteří nesmějí opustit republiku. Byla tam spousta jmen. A on je procházel a najednou se zastavil u mého jména. Bylo tam. Přísahám, že tam bylo. A on se jen na ten řádek podíval a popřál mi hodně štěstí.*“[237]

O odchodu Susan Lucak rozhodl její otec, ředitel hudební školy. V dubnu 1969 využil povolení vycestovat na hudební festival do Salzburgu. Předpokládalo se, že celou rodinu najednou do Rakouska nepustí, a že matka s dětmi bude muset za otcem přijet přes Jugoslávii. K jejich překvapení však povolení vycestovat obdrželi všichni. V tu dobu již pohraniční hlídky nebyly benevolentní. Pohraniční stráž provedla důkladnou prohlídku vozu. Dobře ukrytou učebnici anglického jazyka neobjevila a nechala rodinu projet. Radost z úniku před represivním komunistickým režimem se mísila se smutkem z opuštění vlasti. Vědomí definitivy tohoto rozhodnutí bylo bolestné: „*Jakmile jsme projeli, otec zastavil a jen jsme tiše seděli a nemohli uvěřit tomu, že jsme se dostali přes železnou oponu, že jsme ve svobodné zemi. [...] Ale zároveň jsme cítili smutek, protože jsme opustili vlast a tušili jsme, že už se nikdy nebudeme moci vrátit zpět.*“ Po třech měsících strávených ve Vídni se rodina usadila v New Yorku.[238]

Zda odejít, či zůstat zvažovala dlouho i Dagmar Vavrušová. Úvahy nad tím, nakolik je odchod do exilu projevem sobeckosti a zbabělosti, nebo naopak osobní

[237] National Czech & Slovak Museum & Library, “Mila Saskova-Pierce,” *NCSML Digital Library*, accessed September 8, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4151.
[238] National Czech & Slovak Museum & Library, “Susan Lucak,” *NCSML Digital Library*, accessed September 8, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4207.

statečnosti, která vede k vymanění z života v přetvářce, doplňovaly myšlenky na aktivní zapojení do protirežimního hnutí, které se jevilo jako alternativa k odchodu. Představa restriktivních opatření, ve které by protirežimní aktivita mohla vyústit a ohrozit život rodiny, vedla nakonec k zavržení této možnosti: „*Nakonec jsem se rozhodla, že odejdu. Já jsem o tom hodně přemýšlela. Já jsem to brala, že to je zbabělé rozhodnutí a relativně sobecké, protože to člověk dělá, aby sám sobě vylepšil situaci. Pak jsem si představila, jestli bych byla někomu platná, kdybych byla ve vězení.*"[239]

V pramenech bylo možné setkat se i s případy, kdy srpnová invaze zastihla ženy v zahraničí. Vyvstalo tak před nimi dilema, zda se do vlasti vrátit, či nikoliv. Nataša Novotná pobývala v době invaze v Anglii u rodinných známých, kteří utekli z Československa v roce 1938 a v Londýně vlastnili několik obchodů s textilem. Když se 17. srpna loučila s rodiči, netušila, že je dlouhou dobu neuvidí. Zprávám o invazi se zprvu zdráhala uvěřit. Nakonec se rozhodla v Anglii zůstat a po čtyřech letech odešla do Kanady, kde se usadila natrvalo.[240]

Helena Fierlinger odjela navštívit před srpnem 1968 svého přítele, který pobýval pracovně ve Francii. Pražské jaro i jeho vyústění ji tak zastihly v zahraničí. Jejím přítelem a budoucím manželem byl výtvarník a tvůrce animovaných filmů Pavel Fierlinger, synovec předsedy vlády z let 1945–1946 Zdeňka Fierlingera. Vízum obdržela pouze na tři dny, ale rozhodla se do vlasti nevrátit, ačkoli jí to úřady doporučovaly, jelikož po nástupu Alexandra Dubčeka považovaly Československo za svobodnou zemi. Její rozhodnutí setrvat v zahraničí se záhy ukázalo jako správné. Ačkoli příliš nevěřila, že by se politická linie Pražského jara mohla udržet, přesto ji zvrat událostí zaskočil. Po obdržení politického azylu podali s P. Fierlingerem žádost o víza do USA.[241]

Dilema odchodu hrálo ve výpovědích exulantek zásadní roli. Prostor, který mu věnovaly, vypovídá o důležitosti tohoto tématu. I s časovým odstupem si exulantky vybavovaly detaily a poukazovaly na náročnost rozhodování. Uváděly, že jej provázely emoce. Často měly potřebu vysvětlit a ospravedlnit své rozhodnutí, ubezpečit posluchače, že jej důkladně zvážily a že si jsou vědomy důsledků, které

[239] Rozhovor s Dagmar Vavrušovou, Frenštát pod Radhoštěm, 14. 8. 2010.
[240] Rozhovor s Natašou Novotnou, Skype, 30. 4. 2010.
[241] Rozhovor s Helenou Fierlinger, Skype, 20. 3. 2010.

z něj plynuly. Současně vyjadřovaly naději, že svým rozhodnutím nikomu neublížily, a navíc dostály svému přesvědčení. Výpovědi se lišily konkrétní životní situací žen, která měla na moment rozhodnutí přímý vliv.

Vstřícná Kanada

Kanada byla zemí, která po srpnových událostech reagovala na situaci v Evropě velice promptně.[242] Již na začátku září 1968 rozhodla vláda o uvolnění kritérií pro přijímání československých uprchlíků. Jako vzor si zvolila program pro maďarské utečence z roku 1956. Vláda zjednodušila lékařské prohlídky i bezpečnostní prověrky a zajistila leteckou dopravu. Díky tomu mohla mezi 8. zářím 1968 a 10. lednem 1969 přijmout 11 200 Čechoslováků. Ve Vídni byla zřízena kancelář, kde mohli uprchlíci o víza žádat. Imigrační úředník Michael Molloy, který zde v té době působil, vzpomínal na velký zájem československých občanů: *Čtyři týdny jsem strávil podepisováním víz. Od rána do večera, od večera do rána.*“[243]

Pozitivní zkušenost s rychlým vyřízením víz a příjemným jednáním kanadských úředníků měla Magdalena Krondl. S manželem odešli v roce 1968 do Vídně a neměli jasnou představu, kde by se chtěli usadit. Proto manžel podal žádost o víza do různých zemí. A právě kanadská ambasáda jim umožnila rychlé vycestování s proplacením letenek a kapesného: „*Úžasné. Naprosto úžasné. Takhle jednoduché to bylo.*“[244] Manželé se usadili v Torontu.

Uprchlíci se do Kanady dostávali letecky nebo lodí. Kanadský Pier 21 v Halifaxu se stal důležitým záchytným bodem, místem, kde příchozí našli ubytování, vyřídili si potřebné dokumenty a dostalo se jim rad ohledně hledání zaměstnání. J. R Brown, katolický kaplan, který v přístavu působil, vzpomínal na první posrpnovou skupinu příchozích. Mezi nimi byl i pár, kterému srpnová okupace

[242] K tématu československých uprchlíků v Kanadě: KUNEŠOVÁ, K. – TAUCHMANOVÁ, V. a kol.: *Kanadská zkušenost. Češi v Kanadě. Emigrace a návrat.* Hradec Králové 2018; HODBOĎ, J. – GOLL, J. – ULVR, V. (eds.): *Neviditelné oběti komunismu v zemi javorů*. Liberec 2006.
[243] RAŠKA, J.: 1968: *Pier 21 and the Prague Spring Refugees*, www.pier21.ca/research/immigration-history/fifty-years-on-pier-21-and-the-prague-spring-refugees, 18. 2. 2024.
[244] Magdalena Krondl, arrived from Czechoslovakia, 1968. Canadian Museum of Immigration at Pier 21, 18.06.10MK.

překazila svatbu. Jelikož svatba byla stále to hlavní, na čem jim po vylodění v Kanadě záleželo, kaplan je později za přítomnosti dalších krajanů oddal.[245]

Jiřina Rostik s manželem otevřeně podporovali uvolnění poměrů během Pražského jara a po jeho potlačení si již setrvání ve vlasti nedokázali představit. Protože se švagr L. Rostika nacházel pracovně na Kubě, požádali manželé o zvací dopis a následně tam strávili dva měsíce. Věděli, že na cestě zpátky bude mít jejich letadlo mezipřistání v kanadském Ganderu. Kanadská společnost je lákala svou otevřeností a rozmanitostí a jelikož zprávy z domova nebyly optimistické, rozhodli se mezipřistání využít a požádat v Kanadě o azyl: „*Perzekuce začaly. Můj bratranec, generální ředitel rozhlasové stanice v našem městě, byl suspendován a poslán do jedné elektrárny nabírat uhlí. A to měl štěstí, že neskončil ve vězení jako mnozí jiní.*"[246] S kufrem naplněným starými novinami, jelikož jim bylo jasné, že jej budou muset nechat na palubě letadla, se začátkem prosince 1968 vydali, oděni do letního oblečení, do Kanady. Na letišti kontaktovali imigrační kancelář a požádali o politický azyl spolu s dalšími třiceti cestujícími. Rostikovi se setkali se vstřícností a laskavostí imigračních úředníků. Letecky byli přesunuti do Halifaxu a převezeni na na Pier 21, kde podstoupili zdravotní prohlídku a imigrační pohovory. Poté, co jim byl přiznán politický azyl, se přestěhovali a zapsali do jazykového kurzu. Po třech měsících se pak přesunuli do Montréalu, kde L. Rostik získal zaměstnání.[247]

Stejnou cestu zvolila devatenáctiletá Veronika Martenova Charles, která v roce 1970 koncertovala se svou hudební skupinou na Kubě. Zde se rozhodla, že pokud letadlo učiní mezipřistání v Kanadě, požádá o azyl, což se stalo. Z Ganderu byla rovněž převezena na Pier 21, kde zůstala několik měsíců, než se vyřídily potřebné formality. Na svůj pobyt nevzpomínala v dobrém. Mnohokrát byla zvána na pohovor, jelikož panovala obava, že by mohla být tajnou komunistickou agentkou. Samotu a strach jí pomohli zmírnit dobrovolníci z řad duchovních, kteří zde působili. Nakonec dostala povolení k dočasnému pobytu a mohla hledat zaměstnání. Později vystudovala umění a design a pracovala v Torontu jako spisovatelka a ilustrátorka knih pro děti.[248]

---

[245] RAŠKA, J.: 1968: Pier 21 and the Prague Spring Refugees, www.pier21.ca/research/immigration-history/fifty-years-on-pier-21-and-the-prague-spring-refugees, 18. 2. 2024.
[246] Libor and Jirina Rostik, arrived from Czechoslovakia, 6. 12. 1968. Canadian Museum of Immigration at Pier 21, S2012.2110.1.
[247] Tamtéž.
[248] Veronika Martenova Charles, arrived from Czechoslovakia, 1970. Canadian Museum of Immigration at Pier 21, 18.06.12VMC.

Kanada se spolu s USA stala hlavním útočištěm uprchlíků z Československa po roce 1968 v zámoří. Oba státy podnikly kroky, které exulantům umožnily absolvovat přesun z Evropy, a následně je podporovaly při usazování a budování nového domova. Kanadský Pier 21 v Halifaxu a letiště v Ganderu se staly symboly imigrace do Kanady. Výpovědi exulantek v období po srpnové okupaci Československa se shodovaly v názoru na vstřícnost kanadských úředníků a rychlost imigračního procesu.

Zahraniční kontakty jako cesta ke svobodě

Odchod z Československa velmi usnadnilo pozvání na stáž či nabídka pracovního místa v zahraničí, ať už se týkalo exulantky samotné, nebo jejího manžela.[249] Příslib zaměstnání a podpory ze strany zahraničních kolegů byl hybným momentem v procesu rozhodování, zda opustit, či neopustit vlast. Manžel Marie Kozlové pracoval pro výzkumný ústav vodohospodářský a v roce 1966 odjel pracovně na čtyři roky do Tanzanie. Marie Kozlová s dcerou jej doprovázely. V srpnu 1968 se manželé vrátili, aby se rozloučili s rodiči. Rozhodli se totiž, že už v zahraničí zůstanou. Srpnové události je utvrdily v přesvědčení, že se rozhodli správně. V září, kdy byly hranice ještě otevřené, se vrátili do Tanzanie, kde se jim narodila druhá dcera, a po pobytech v Keni a Nigérii zakotvili v USA, kde manžel Marie Kozlové získal místo u Světové banky ve Washingtonu.[250]

V srpnu 1968 se lékařka Jana Rašková chystala s manželem a malým synem na dovolenou do Itálie. Po vpádu vojsk se rozhodli odjet a z dovolené se již nevrátit. Měli za sebou studijní pobyt v USA, a tedy i pracovní kontakty, díky nimž našli v zámoří rychle uplatnění. Jana Rašková vzpomínala na přejezd hranic 21. srpna 1968: „*Projeli jsme mezi tanky přes hranice, které byly otevřené [...] a hraničáři nám ještě přáli hodně štěstí.*“ Potvrdila tímto zkušenost dalších exulantek, které otevřených hranic využily. Před přesídlením do USA zůstali načas ve Švýcarsku, kde manželův otec pracoval jako ředitel Světové zdravotnické organizace. Vyhnuli se tak

[249] K tématu JOSEFOVIČOVÁ, M.: *Z Československé akademie věd do exilu: s vědci o vědě*. Praha 2011; PACNER, K. – HOUDEK, F. – KOUBSKÁ, L.: *Čeští vědci v exilu*. Praha 2007; ŠTRBÁŇOVÁ, S. – KOSTLÁN, A.: Sto českých vědců v exilu. Praha 2011.
[250] Rozhovor s Marií Kozlovou, Praha, 7. 6. 2010.

pobytu v uprchlických táborech. V USA se oba stali uznávanými vědci v oblasti medicíny.[251] Další vědkyní, která spolu s manželem odešla do Kanady na postdoktorandský pobyt, byla biochemička Pavla Piťha-Rowe. Po dvou letech se manželé přesunuli do Baltimoru, kde se dozvěděli o srpnové invazi a rozhodli se v Americe zůstat.[252]

Práce v zahraničí umožnila vycestovat z vlasti také Janě Pulkrabek. V roce 1969 odjela za rodiči, kteří pracovali v Tunisu. Studovala v té době medicínu a měla za sebou dva a půl roku studia. Rodina pak společně odešla do Švýcarska, kde J. Pulkrabek medicínu dostudovala a měla nastoupit na zdejší kliniku. Rozhodla se však následovat svého budoucího manžela, který pracoval na Kolumbijské univerzitě v New Yorku, a odstěhovala se za ním do USA. J. Pulkrabek absolvovala jazykové kurzy na Kolumbijské univerzitě a následně začala budovat kariéru lékařky.[253]

Pracovní nabídky využila rovněž rodina Aleny Martinů. Manžel získal pozvání na vědecké místo na katedře fyziky Montréalské univerzity. Současně mu byla nabídnuta stáž v jižní Itálii, na kterou odjel. A. Martinů se dvěma dcerami jej následovaly. Ve své výpovědi ocenila pomoc italských kolegů, kteří manželovi zařídili na půl roku práci v jednom výzkumném institutu, zabezpečili rodinu materiálně a použili svého vlivu k urychlení vízového procesu. Nápomocná byla rovněž organizace uprchlíků v Římě, která se vízový proces rovněž snažila urgovat. Do Kanady přesídlili v roce 1988. Po příchodu do Montréalu rodina uvítala pomoc kolegů z Montréalské univerzity (peněžní půjčka, darování věcí do domácnosti, pomoc s hledáním bytu). Hlavním důvodem k odchodu do exilu bylo omezení manželovy vědecké činnosti: „*Bez členství v KSČ nebylo možno budovat vědeckou kariéru, např. mu také nebylo dovoleno účastnit se některých konferencí v kapitalistických zemích.*"[254]

Životní příběh Zdeňky Brodské se od ostatních lišil způsobem odchodu do zámoří. Spolu s manželem, který působil v Akademii věd, se v roce 1969 rozhodli požádat o legální vystěhování ze země. Manželé doufali, že by jim mohly zahraniční pracovní kontakty usnadnit cestu z Československa, jelikož manžel absolvoval v roce 1964 pracovní stáž v USA. Vyřízení žádosti trvalo šest let a obnášelo sepsání všech věcí, které si zamýšleli odvézt, dokonce i knih, včetně jejich původní ceny a

[251] Rozhovor s Janou Raškovou, Praha, 16. 4. 2010.
[252] Odpovědi na dotazník, Pavla Piťha-Rowe, 19. 6. 2010.
[253] Rozhovor s Janou Pulkrabek, Praha, 7. 9. 2010.
[254] Odpovědi na dotazník, Alena Martinů, 10. 8. 2010.

nakladatelství, ve kterém vyšly. Bedny s věcmi pak poslali do Bostonu lodí, sami letěli z Vídně letadlem. Podmínkou k povolení vystěhování bylo rovněž zaplacení za vzdělání dětí. Synovi bylo v té době 14 let, dceři 20, přičemž za všeobecné vzdělání se platilo 5 000 korun a za jeden rok studia na vysoké škole, který měla dcera za sebou, dalších 5 000. Legální vystěhování, ke kterému nakonec došlo v roce 1976, mělo i své výhody. Získali díky němu hned po příjezdu do USA tzv. Green card, povolení k dlouhodobému pobytu cizinců, jehož získání trvalo jinak obvykle déle. Usadili se v Amherstu v Massachusetts, kde manžel získal práci na místní univerzitě.[255]

Nejen pracovní kontakty pomáhaly lidem dostat se za hranice. Přátelé či legálně vystěhovaní příbuzní byli často záchytným bodem a mnohdy i hybným momentem v procesu rozhodování. Helga Gazdová využila pro svůj odchod rodinný kontakt. Její matka žila legálně v Německu, v Norimberku, a rodina se dvěma malými dětmi se rozhodla ji navštívit a zpět se již nevrátit. Odjeli do Norimberku v roce 1969, ale u matky dlouho nezůstali. Přihlásili se do nedalekého uprchlického tábora: „*Tak jsme v tom lágru žili a docela to šlo […] když je člověk mladej, tak to bere všecko jinak*.“ Po vyřízení víz a dalších formalit odletěla rodina ještě téhož roku do Kanady a usadila se ve městě London. [256]

Pracovní i osobní kontakty sehrály při odchodu do zahraničí důležitou roli. Exulantky se shodly, že jejich kariéra na poli vědy byla jednoznačně výhodou. Umožnila jim nejen z vlasti odejít, ale především rychle se adaptovat na nové prostředí a byla hnacím motorem v procesu začlenění do nové společnosti. Mnohé z nich si vybudovaly v zámoří kariéru a svými poznatky přispěly k rozvoji vědeckého bádání v nejrůznějších oblastech. V pramenech lze vysledovat i skupinu žen, které za hranice přivedla vědecká činnost manžela. Pomoc kolegů z vědecké obce byla exulantkami vítána a vysoce oceňována.

[255] Rozhovor se Zdeňkou Brodskou, Brno, 9. 6. 2010.
[256] Rozhovor s Helgou Gazdovou, Olomouc, 27. 11. 2009.

Dovolené bez návratu

Dalším způsobem, jak se dostat za hranice, byla účast na zahraničním zájezdu. Zejména v osmdesátých letech se lidé hlásili na zájezdy organizované Československou cestovní a dopravní kanceláří (Čedok) s myšlenkou oddělit se v příhodnou chvíli od skupiny a požádat o azyl. Takto odjely do Rakouska matka s dcerou z Olomouce a ve Vídni vyhledaly imigrační kancelář. Důvodem pro odchod byla dlouhodobá nespokojenost s atmosférou ve společnosti a zejména restrikce, které vedly ke konfiskaci jejich olomouckého obchodu s textilem. Jako jeho vlastník byla rodina označena za buržoazii a dceři bylo odepřeno studium na vybrané střední i vysoké škole. Matka později kvůli politické nespolehlivosti ztratila místo ve Vojenské nemocnici v Olomouci, což napomohlo k rozhodnutí odejít do exilu. Ženy si ve Vídni našly práci jako služebné v domácnosti a později odešly do USA.[257]

Daniela Mahoney a její matka měly kontakty v Německu a rozhodly se je využít pro odchod do exilu. Přihlásily se na zájezd do Německa, Itálie a Rakouska a rozhodly se odtrhnout hned v první destinaci, v Mnichově. Na odchod se připravovaly víc než rok, prodaly většinu majetku a odjely s jedním kufrem a jednou taškou oblečení.[258]

Dovolenou jako záminku k opuštění republiky využila rovněž rodina Zelmiry Zivny. Z. Zivny pracovala jako novinářka pro časopis *Svět v obrazech* a díky tomu procestovala země východního bloku. Jejím blízkým přítelem byl Jiří Dienstbier. Z. Zivny vzpomínala, že se situace začala po srpnu 1968 měnit. Vystoupila ze strany, do které vstoupila ještě za studií na Karlově univerzitě. Kvůli svým kontaktům na Západě, profesním i rodinným, začala pociťovat tlak, který na ni autority vyvíjely. Několikrát byla vyslýchána. Hlavním impulsem k opuštění země bylo nepřijetí její dcery ke studiu na vybrané střední škole z politických důvodů. V roce 1984 získala rodina pasy a povolení vycestovat do Jugoslávie. Následně přešli hranice z Jugoslávie do Rakouska a strávili několik měsíců v táboře Bad Kreuzen. S pomocí AFCR se v roce 1985 přesunuli do USA.[259]

---

[257] IHRC Minneapolis, AFCR, karton 1, složka 69.
[258] National Czech & Slovak Museum & Library, "Daniela Mahoney," *NCSML Digital Library*, accessed August 23, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4030.
[259] National Czech & Slovak Museum & Library, "Zelmira Zivny," *NCSML Digital Library*, accessed August 25, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4248.

Jugoslávii zvolila v roce 1983 také rodina Vilmy Rychlik.[260] Po příjezdu se obrátili na úřad pro uprchlíky v Bělehradu. Zažádali o povolení vycestovat do Rakouska. Na schválení žádosti čekali dlouho. Teprve po šesti týdnech bylo rodině umožněno vstoupit na rakouské území. Po sedmi měsících v táboře Traiskirchen a penzionu pro uprchlíky v Ramsau získali politický azyl a mohli zůstat v Rakousku natrvalo. Rodina se však v roce 1984 rozhodla pro odchod do USA. V. Rychlik věnovala ve své výpovědi značný prostor popisu dramatických chvil, které jejich povolení vycestovat do Rakouska předcházely. Úředníci jejich žádosti zpočátku nevěnovali pozornost. Až ve chvíli, kdy manželé i se syny odmítli odejít z kanceláře, dokud nebude jejich případ řešen, se začala situace měnit a bylo jim vyhověno: „*Napsali jsme, proč jsme utekli. [...] Trpěli jsme, protože naši rodiče nebyli politicky žádoucí, nebyli komunisti. Ale já jsem nechtěla, aby mí synové, moje chytré děti, pracovaly pro komunisty. Nemohli by studovat, tak jako jsme nemohli my. A tak jsme byli přijati.*“[261] Výpověď V. Rychlik detailně přiblížila náročnost procesu přesídlení a získání víz, kterým exulantky procházely.

Přes Jugoslávii odešla rovněž administrativní pracovnice z Bratislavy s manželem a dvěma dětmi. Jejich cesta za svobodou byla dramatická. Víza do Itálie nedostali, a tak se pokusili o ilegální přechod do Rakouska. Po několika neúspěšných pokusech vysledovali, kdy se střídá na jednom z hraničních přechodů hlídka. V té chvíli manžel přijel autem k hraniční závoře, žena ji otevřela, nastoupila do auta a urychleně odjeli k rakouským hranicím.[262]

Za dramatických okolností utíkala z Jugoslávie do Itálie také třináctiletá Lucia Maruska s matkou a o rok mladším bratrem. Neúspěšně se pokusili přejít státní hranici. Ve své výpovědi vylíčila náročnou situaci očima dítěte: „*V té době byly populární filmy Karla Maye o Vinnetouovi, které se točily v Jugoslávii. A tak jsme si představovali, že byly natáčeny třeba zrovna tam, a to nám trochu pomohlo.*“ Při pokusu o přechod byli zadrženi pohraniční stráží se psy. Vojáci neměli žádnou zkušenost s ženami a dětmi, snažícími se dostat přes hranice, a nevěděli, jak s nimi naložit. Nakonec jim přikázali vrátit se do Československa. Matka s dětmi tedy

[260] K problematice nelegální emigrace přes Jugoslávii: VOJTĚCHOVSKÝ, O. – PELIKÁN, J.: *Z dovolené do emigrace. Jugoslávie jako tranzitní země pro československé emigranty v období normalizace*. In: Paměť a dějiny 13, 2019, č. 2, s. 3–13; TCHOUKARINE, I.: *Československí turisté v Jugoslávii: od Stalinovy smrti po Pražské jaro*. In: Paměť a dějiny 13, 2019, č. 2, s. 14–22.
[261] National Czech & Slovak Museum & Library, “Vilma Rychlik,” *NCSML Digital Library*, accessed August 28, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4229.
[262] IHRC Minneapolis, AFCR, karton 39, složka 4.

nasedli do vlaku, ale v Rakousku vystoupili a požádali o azyl. Po zhruba měsíčním pobytu ve Vídni odjeli za otcem, který již pobýval v USA.[263]

Přes Maďarsko, Jugoslávii a Itálii uprchla v roce 1980 Jitka Exler s manželem. Stalo se tak poté, co podepsali Chartu 77, a pohybovali se v prostředí undergroundu. Sledování tajnou policií je utvrdilo v přesvědčení odejít. Jitka Exler, která pracovala na Barrandově pro studio Bratři v triku, vzpomínala, jak obtížné bylo získat vízum a výjezdní doložku, i když se mělo jednat o dovolenou. Dokumenty obdržela až na základě úplatku, kdy výměnou za povolení poskytla obrazy, které malovala: „*Měla jsem složku asi s patnácti obrázky. Když byly dokumenty vyřízeny, vzala jsem složku s obrázky a šla jsem. Bála jsem se. [...] A on [vysoce postavený funkcionář] pravil: 'Dejte mi ty obrázky.' A já na to: 'Dobře, ale mohla bych nejprve dostat to povolení?' Zavolal sekretářku, ta přinesla obálku a vyměnili jsme si to doslova z ruky do ruky. Utíkala jsem odtamtud, a ještě v noci jsme odjeli.*"[264] Manželé Exlerovi se dostali do Rakouska, kde díky podpisu Charty 77 a zapojení do undergroundového hnutí nebydleli v uprchlickém táboře, nýbrž v ubytovně. Do New Yorku přijeli v lednu 1981.

Viera Jamrich skryla svůj úmysl odejít za čtrnáctidenní dovolenou v Turecku. Nicméně pro svůj záměr musela změnit své původní zaměstnání. Cítila, že jako zaměstnankyně Technické univerzity v Bratislavě by neměla takové možnosti, jakých se jí dostalo u letecké společnosti. V roce 1982 odletěla do Turecka, kde zažádala o politický azyl a pět měsíců žila v uprchlickém táboře v Istanbulu. Následně se přesunula do Říma, kde strávila několik měsíců, než byly vyřízeny veškeré dokumenty pro její odlet do USA.[265]

Strastiplnou cestu za svobodou podstoupila zahradnice z Přerova, která se vydala s turistickou skupinou do Káhiry, kde kontaktovala rakouské velvyslanectví. Díky jejich pomoci se dostala do Atén a později do Vídně, kam se neúnavně snažila dostat z Československa manžela a dvě děti, což se jí nakonec podařilo.[266]

---

[263] National Czech & Slovak Museum & Library, "Lucia Maruska," *NCSML Digital Library*, accessed September 7, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4126.
[264] National Czech & Slovak Museum & Library, "Jitka Exler," *NCSML Digital Library*, accessed September 8, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4093.
[265] National Czech & Slovak Museum & Library, "Viera Jamrich," *NCSML Digital Library*, accessed August 28, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4226.
[266] IHRC Minneapolis, AFCR, karton 50, složka 1.

Zahraniční dovolená jako záminka pro odchod do exilu se stala fenoménem sedmdesátých a zejména pak osmdesátých let. Z výpovědí vyplynulo, že ženy utíkaly převážně přes Rakousko, Německo nebo Jugoslávii, kam bylo možno legálně vycestovat na dovolenou. Prameny poskytly informace také o netradičních zemích (Turecko, Egypt), které sloužily jako přestupní stanice. Ženy vedlo k odchodům poznání, že se situace v Československu nebude zlepšovat, že není naděje na život ve svobodné společnosti, ve které má člověk možnost svobodně se vyjadřovat beze strachu z restrikcí. Ženy nechtěly, aby jejich děti trpěly nemožností zvolit si obor studia či povolání (Z. Zivny), samy často přišly o zaměstnání kvůli svému nevyhovujícímu kádrovému profilu nebo politické neangažovanosti. Z uvedených životních příběhů vyplynulo, že přechody hranic byly často náročné, a ne vždy se podařily na první pokus. Fakt, že se ženy nenechaly odradit, svědčil o silné motivaci, která je k odchodu vedla. Podobnosti ve výpovědích bylo možné vysledovat ve způsobu přechodu hranic z Jugoslávie do Rakouska či Itálie, kdy exulantky a jejich rodiny podstupovaly náročnou a nejistou cestu lesnatou a hornatou krajinou (L. Maruska). K tomu přistupovaly v případě, že jim z jugoslávské strany nebylo umožněno přesunout se do Rakouska. Šíře detailů, které při líčení přechodů uváděly (V. Rychlik), poukázala na fakt, že se jednalo o silné zážitky, které si uchovaly v paměti a které považovaly za nutné předat dál. Z výpovědí vyplynulo, že ženy neváhaly zúročit své schopnosti (J. Exler) nebo dokonce změnit své zaměstnání (V. Jamrich), aby svého cíle dosáhly.

Při analýze výpovědí a archivních pramenů k odchodům za hranice mezi lety 1968 a 1989 jsem vysledovala několik aspektů, které byly pro toto období charakteristické. Jedním z nich bylo využití vědeckých kontaktů v zahraničí, což urychlilo přesun do zámoří a mělo pozitivní vliv na proces adaptace na nové prostředí. Stejným způsobem uprchlíkům posloužily kontakty rodinné. Fenoménem doby se staly dovolené s úmyslem požádat v zahraničí o azyl. I po roce 1968 hrály významnou roli v přesídlení uprchlíků uprchlické organizace. Jak USA, tak Kanada reagovaly na vzniklou situaci promptně a zejména výpovědi exulantek, které se rozhodly zakotvit v Kanadě, poukázaly na vysokou míru angažovanosti místních spolků a kanadské vlády v péči o uprchlíky. Posledním sledovaným tématem této kapitoly byl náročný moment rozhodnutí o odchodu do zahraničí, kterému exulantky věnovaly značný prostor a upozornily tak na jeho důležitost.

5. NOVÝ DOMOV

Příjezd do USA či Kanady znamenal pro exulantky splnění jejich snu. Přesto se potýkaly se smíšenými pocity. Radost a úleva se mísily s úzkostí a obavami ohledně bydlení, zaměstnání, jazykové vybavenosti či stesku po domově. Stanou se pro ně USA či Kanada domovem novým? Ať už přistály v New Yorku, nebo se vylodily v Halifaxu, hodnotily pozitivně, pokud se jich po příjezdu někdo ujal, poskytl jim potřebné informace, peněžní pomoc a nasměroval je k jejich další cestě. Mohlo se jednat o sponzory, kteří se v prvních dnech o příchozí postarali, o členy AFCR, Československého národního sdružení v Kanadě či členy dalších organizací.

Procesu usazování v nové společnosti se ve svých článcích věnoval Jiří Diamant, který odešel po srpnové invazi roku 1968 do Holandska. Články původně uveřejňoval v exulantském časopise *Okno do kořán* (později *Okno*) a následně je vydal v knize *Psychologické problémy emigrace*. Zabýval se myšlenkovým vývojem, kterým exulanti během procesu usazování v nové zemi procházeli. Po příchodu do nové země byl uprchlík téměř vždy vystaven pochybnostem, jakkoli byl k rozhodnutí opustit vlast silně motivován. Uprchlíci byli vytrženi z prostředí, které je do té doby formovalo – kultura, zvyky a tradice, mateřský jazyk a rovněž prostředí přírodní – to vše bylo v nové zemi jiné. Termín „vykořenění“ vystihoval tuto situaci velmi přesně. Adaptace se tudíž stala nevyhnutelným krokem, bez kterého život uprchlíka zůstal na půl cesty mezi starým a novým domovem. Jedná se o široký pojem, pod který spadá osvojení cizího jazyka, seznámení s kulturou, zájem o politické dění, navazování nových přátelství, uplatnění na trhu práce apod. Obecně lze říci, že cílem procesu adaptace bylo navázání kladné citové vazby k hostitelské zemi. Nebyla negací minulosti, nýbrž syntézou starých a nových zkušeností.[267]

Zejména v počátečním období se uprchlíci potýkali se zajímavým fenoménem, který byl později označen názvem *emigrantský sen*. Jednalo se o reakci na často náročný a mnohdy i život ohrožující útěk přes hranice. Mnoho uprchlíků potvrdilo, že se jim zdály sny, ve kterých se ocitli zpátky v Československu a snažili se dostat za rodinou do zahraničí. Nebo naopak část rodiny zůstala ve vlasti a oni se ji marně snažili převést přes hranice. V jiné podobě se zase ve snu vrátili pro určitou věc domů a již nemohli zpět. Marii Kozlovou tyto sny rovněž provázely. V jejím případě

[267] DIAMANT, J.: *Psychologické problémy emigrace*, s. 18-19.

se většinou manžel nacházel s jedním potomkem v Československu, ona s druhým v USA, popřípadě bylo ve vlasti drženo samo dítě.[268] Jednalo se o sny živé, periodicky se opakující. Tyto noční můry se postupně objevovaly méně a méně často a mizely spolu s tím, jak uprchlíci procházeli adaptačním procesem. Mnozí však přiznali, že je tyto sny pronásledovaly až do listopadu 1989. Teprve potom se jim zdát přestaly.

Ovšem i úspěšná adaptace byla po určité době podrobena zkoumání a hodnocení ze strany exulantů samotných. Uspěli jsme? Začlenili jsme se? Jsme přijímáni? Odpovědi na tyto otázky byly klíčové pro aktuální pocit spokojenosti exulanta, i pro jeho další životní směřování. Přičemž negativní hodnocení vlastního úsilí vedlo často k izolaci. Exulant již neměl spojení s minulostí, která zůstala za ostnatými dráty, a budoucnost byla ještě na kontakty skoupá. Izolace vedla často k prohloubení pochybností o správnosti vlastního rozhodnutí. Záleželo také na konkrétní společnosti, jak se k uprchlíkům stavěla, jak moc a jak rychle je byla ochotna mezi sebe přijmout. Americká i kanadská společnost byly v tomto ohledu velmi nápomocné. Subjektivní a objektivní míra izolace se v jednotlivých případech lišily. Podle J. Diamanta bylo možné izolaci postupně překonat otevřeným přístupem k ostatním.[269]

Změna ve způsobu života a s tím spojená změna osobnosti, hodnot, postojů a zájmů se odrazila do jisté míry na každém exulantovi. Prvotní radost z nabyté svobody vystřídalo vystřízlivění spojené s náročností každodenního života v nové zemi. Pokud navíc člověk čelil obviněním ze strany komunistického režimu, popřípadě svým odchodem ohrozil své blízké, kteří ve vlasti zůstali, mohly se pocity izolace přetavit až v depresi.[270] Naopak dílčí úspěchy na poli pracovním, rodinném, zájmovém a v dalších oblastech vedly k postupné asimilaci. Ne vždy musel člověk projít všemi fázemi – rozhodnutí, adaptace, izolace, deprese, asimilace. Záleželo na mnoha dalších faktorech, které bylo možné vysledovat v životních příbězích exulantek.

[268] Rozhovor s Marií Kozlovou, Praha, 7. 6. 2010.
[269] DIAMANT, J.: *c. d.*, s. 26.
[270] Tamtéž, s. 28.

5.1 První dojmy

Ve svých výpovědích exulantky často zmiňovaly své první dojmy z neznámého kontinentu, země či města. Ingrid Chybik, jejíž rodiče zahynuli během druhé světové války, žila od roku 1946 ve Vídni se svým bratrem a babičkou. V roce 1952 jí příbuzní žijící v USA nabídli, aby za nimi přijela, a stali se jejími sponzory. Dvanáctiletá Ingrid se proto vydala na dlouhou cestu lodí do neznáma. V New Yorku dostala nové šaty a boty, což si uchovala jako důležitou vzpomínku, jelikož pocházela z chudých poměrů. Letadlem pak odletěla k rodině do Chicaga. První dojmy nebyly nejlepší (špatné počasí, absence mrakodrapů). „*Byla jsem velmi zklamaná, protože všude ležel špinavý sníh. A neviděla jsem žádné výškové budovy, protože z letiště Midway Airport žádné výškové budovy vidět nejsou. Takže moje představy se úplně lišily.*“[271] V Chicagu na ni čekali příbuzní, u kterých pak I. Chybik bydlela.

Vera Dobrovolny přiletěla do USA s rodinou v roce 1969 a ani její první dojmy nebyly příliš pozitivní, což bylo do jisté míry ovlivněno i dobou, ve které přicestovala. Hned po příletu do New Yorku byla konfrontována s právě probíhajícím hnutím hippies. Na letišti JFK se pohybovalo mnoho příznivců tohoto hnutí. Oproti kultivované a čisté Vídni to byl velký kontrast: „*Všude po zemi se váleli hippies. Všude. […] Začala jsem plakat. Co jsem to jen udělala*?“ Přátelé rodině pomohli s obstaráním bytu a jeho vybavením. Ale i přes jejich snahu byl první dojem V. Dobrovolny z Ameriky neuspokojivý: „*Když jsem se kolem sebe rozhlédla, […] byla jsem prostě moc zklamaná. Podle mého názoru za námi Amerika zaostávala.*“[272] Rovněž představy Jany Krenove, která přišla do USA v roce 1979, se ukázaly být odlišné od skutečnosti. Snila o Kalifornii, kterou znala z filmů, nicméně jí bylo nabídnuto usadit se v New Yorku, a přestože byla ze začátku podporována jinou exulantkou – Vierou Noy, byly pro ni začátky v nové zemi velmi náročné. S adaptací a následnou asimilací jí pomohly až profesní úspěchy.[273] Ve stejném duchu hodnotila začátky v USA Dagmar Trantinová. Po odchodu z Československa v roce 1987 žila s přítelem v Německu, odkud se přesunuli do USA. Zažila kulturní šok a první rok

[271] National Czech & Slovak Museum & Library, “Ingrid Chybik,” *NCSML Digital Library*, accessed September 9, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4069.
[272] National Czech & Slovak Museum & Library, “Vera Dobrovolny,” *NCSML Digital Library*, accessed September 10, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4221.
[273] National Czech & Slovak Museum & Library, “Jana Krenova,” *NCSML Digital Library*, accessed September 9, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4081.

v USA hodnotila jako psychicky náročný: „*Z čistého Německa jsme přišli do špinavé Ameriky. […] Ten první rok byl těžký psychicky. Ne kvůli finančnímu strádání, ale kvůli tomu šoku. Já jsem se chtěla vrátit zpátky do Německa.*“[274]

Naopak Daniela Mahoney hodnotila své první dojmy kladně, zejména co se pocitu volnosti a svobody týče. V roce 1980 odešla s matkou z Československa a o dva roky později se přesunula do USA na pozvání svého budoucího manžela. Velmi oceňovala, že v USA nemusela žít ve strachu, nemusela být stále ve střehu. V Československu ji stále provázely obavy a usazení v USA je pomohlo zmírnit: „*Pořád jsme žili ve strachu z někoho nebo z něčeho. Bylo velmi obtížné se od toho distancovat. Zvyknete si být pořád ve střehu, jste neustále ostražití.*“[275]

Do Kanady zamířila rodina B. Sheriff, které bylo v době odchodu do exilu dvanáct let. V Torontu ji překvapily některé kulturní odlišnosti. Z pohledu dospívající dívky se zajímavě jevily rozdíly ve skladbě jídelníčku. Nové pro ni byly hamburgery a hot dogy. Kukuřice se zase pěstovala jen jako krmivo, cereálie se na trhu nevyskytovaly. Naopak Kanaďané nevěděli, že se dají v lese sbírat houby. Kupovali jenom žampióny v obchodě. B. Sheriff rovněž ohromila televize – široká nabídka pořadů a seriálů přístupná po celý den. Jednalo se o fenomén, který ještě nebyl v Evropě tolik rozšířen.[276] Kabelová televize a větší počet kanálů byly v Německu zavedeny až na konci osmdesátých let.[277] Mnohé exulantky vzpomínaly na mrazivé kanadské zimy, na které z Evropy nebyly zvyklé. Takovou zkušenost měla i Dagmar Vavrušová, která přišla do Toronta v zimě roku 1984. Teploty klesaly k mínus 25 stupňům: „*Já si pamatuju, že úplně všechno, co jsem měla, jsem si oblíkla, kožich, šálu. A říkala jsem si 'Kde to jsem?' To byla hrozná zima tenkrát. A pak jsme si na to zvykli.*“[278]

Vesna Alince přijela s malou dcerou v roce 1968 do Montréalu, kde její manžel působil jako postdoktorand na McGillově univerzitě. I když měla v manželovi záchytný bod, přiznala, že začátky nebyly jednoduché. Mrzelo ji, že se nemohla před odchodem rozloučit s rodiči, aby jim neprozradila svůj záměr odejít. Jinak byly její

---

[274] Rozhovor s Dagmar Trantinovou, Skype, 23. 2. 2010.
[275] National Czech & Slovak Museum & Library, "Daniela Mahoney," *NCSML Digital Library*, accessed September 9, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4030.
[276] Podrobně JIRÁK, J. – KÖPPLOVÁ, B.: *Nabídka televizních programů dětskému publiku v 60. letech*. In: KNAPÍK, J.: Děti, mládež a socialismus v Československu v 50. a 60. letech, Opava 2014, s. 121–132.
[277] Barbara Sheriff, arrived from Czechoslovakia, 1968. Canadian Museum of Immigration at Pier 21, 18.06.11BS.
[278] Rozhovor s Dagmar Vavrušovou, Frenštát pod Radhoštěm, 14. 8. 2010.

první dojmy pozitivní, zejména díky členům Českého a slovenského sdružení, kteří se o příchozí starali, organizovali sbírky a vyřizovali úřední záležitosti.[279]

Hany Semerád se hned po příjezdu do Toronta v roce 1968 ujali rodinní známí. Nicméně i tak ji ze začátku trápil stesk po rodině, která zůstala v Evropě, a myšlenky na ty, kteří setrvali ve vlasti. Přemýšlela o dopadu svého rozhodnutí na své blízké. První dojmy z Kanady byly tedy ovlivněny těmito úvahami. Ze strany kanadské společnosti se však H. Semerád setkala se vstřícností. V Torontu se zapsala na střední školu, aby si dodělala maturitní zkoušku a mohla pak dále pokračovat ve studiu na univerzitě. Ve škole byli všichni velmi nápomocní: „*Oni byli všichni hrozně milí a moje třídní, když mě představila, říkala, že jsem musela opustit svou vlast, protože chtěli zavřít tatínka, a aby na mě byli hodní.*“[280]

První dojmy závisely na mnoha faktorech – vnitřních (co vše exulantka musela podstoupit, aby se do zámoří dostala, či jak velká motivace ji k usazení v nové zemi vedla) a vnějších (místo, kde bylo nové bydliště situováno, míra pomoci sponzora, který se v prvních dnech o příchozí staral, přítomnost rodiny či přátel). S kulturním šokem se musela vyrovnat většina exulantek. Zajímavým faktem, který se ve výpovědích vyskytoval opakovaně, bylo srovnání čistoty amerických a evropských měst. Exulantky poukazovaly na vyšší standard udržovanosti měst v Evropě, zejména v Německu. Kromě odlišných potravin a dalšího zboží musely exulantky v Kanadě postupně přivyknout zejména tuhým zimám. V prvních dnech v nové zemi si příchozí museli vyřídit povolení k pobytu, absolvovat rozhovory s imigračními úředníky, popřípadě podstoupit lékařskou prohlídku. Toto období bylo často provázeno steskem po domově. Poté jim buď přímo jejich sponzoři, kteří se za ně zaručili v affidavit of support, nebo členové podpůrných organizací, pomohli nalézt první bydlení. Budování nového domova mohlo začít.

[279] Odpovědi na dotazník, Vesna Alince, 29. 4. 2010.
[280] Rozhovor s Hanou Semerád, Skype, 7. 5. 2010.

5.2 Adaptace

Osvojení jazyka

Hlavním rysem fáze adaptace se stalo osvojování jazyka hostitelské země. V záznamech AFCR nalezneme mnoho žádostí o zařazení do jazykového kurzu, někdy také prosby o zaslání česko-anglického slovníku.[281] Exulantky vzpomínaly, jak se učily jazyk s dětmi, které s jeho zvládnutím problémy neměly. Děti se většinou rychle začlenily do školního kolektivu a díky přípravě do školy si své znalosti zlepšovali i rodiče. Elena Brlit, která se v roce 1985 usadila na Floridě, chodila do školy na kurzy ESOL [English for Speakers of Other Languages], ale potvrdila, že většinu svých jazykových znalostí získala s dětmi při čtení anglických pohádek, psaní úkolů a sledováním pohádek v televizi.[282] Rovněž Melania Rakytiak nabyla své znalosti za pomocí televize. Sledovala nejprve americké seriály, které byly z hlediska jazyka příliš složité, a proto je vyměnila za pořady pro děti, zejména pořad Sezame, otevři se![283] Rovněž Helena Stossel využila televizního vysílání ke zlepšení svých jazykových kompetencí. Zlom pro ni znamenal seriál I Love Lucy: „*Vzpomínám si, jak jsem poprvé pochopila nějaký vtip. Smála jsem se a říkala jsem si 'Páni, já konečně rozumím!*' Osvojení jazyka, které jí umožnilo najít si zaměstnání, trvalo několik měsíců.

M. Rakytiak se setkala se vstřícným přístupem lidí v sousedství, kteří se snažili s osvojením jazyka pomoci, nicméně nejvíce se jí osvědčila jednoduchost a opakování slov v rámci televizních seriálů.[284] Nadia Wyble hodnotila anglický jazyk jako složitý, o to víc oceňovala přístup americké společnosti k uprchlíkům a snahu jim adaptaci usnadnit: „*Proto, když nemluvíte dobře anglicky neuslyšíte 'Jseš blbej?' Ale uslyšíte 'Jaký máte akcent?'*“[285] Důvodem, proč se řada exulantek uchýlila k televizi jako ke zdroji informací, byla životní situace, ve které se po příchodu do USA nacházely. Pokud přišly s rodinou a měly malé děti, zůstaly

[281] Jedna exulantka ke své objednávce u AFCR připsala poznámku, že prosí o ten největší slovník, co mají na skladě. IHRC Minneapolis, AFCR, karton 41, složka 53.
[282] National Czech & Slovak Museum & Library, "Elena Brlit," *NCSML Digital Library*, accessed September 11, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4037.
[283] National Czech & Slovak Museum & Library, "Melania Rakytiak," *NCSML Digital Library*, accessed September 11, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4145.
[284] National Czech & Slovak Museum & Library, "Helena Stossel," *NCSML Digital Library*, accessed September 12, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4067.
[285] Rozhovor s Nadiou Wyble, Praha, 16. 4. 2010.

v domácnosti a staraly se o ně, zatímco muži pracovali a navštěvovali jazykové kurzy. Seznamování s jazykem u žen v domácnosti proto probíhalo pomaleji.

Rovněž Kanada se snažila uprchlíkům začlenění do společnosti usnadnit. Příchozím nabízela jazykové kurzy různých úrovní. Výuka probíhala ve večerních hodinách. Díky těmto intenzivním kurzům byli téměř všichni exulanti schopni najít si po půl roce zaměstnání. Otakara Safertal hodnotila přístup kanadské vlády velmi pozitivně: „*Kanadská vláda se o nás postarala. Měli skvělý plán, jak nás začlenit do společnosti. Šest měsíců jsme chodili do školy, abychom se buď naučili nebo si angličtinu zlepšili. [...] Byl to vynikající program.*"[286] Stejnou zkušenost s kanadským imigračním programem měla i Dagmar Vavrušová (finanční pomoc, nalezení ubytování, zařazení do jazykových kurzů). Její velmi dobrá znalost jazyka jí umožnila zapojit se brzy do pracovního procesu a podpořit manžela, který kurzy navštěvoval déle.[287]

Podobně i Helga Gazdová, která se usadila v roce 1969 v kanadském Londonu, oceňovala přístup kanadské vlády (ubytování v hotelu, pomoc s hledáním bydlení, jazykový kurz). Jazykovou školu nejprve navštěvoval muž H. Gazdové, jelikož ona se starala o malé děti. Poté se vystřídali. H. Gazdová zdůraznila, že i přes velkou náročnost kurzu se jednalo o nejlepší způsob, jak se rychle adaptovat: „*Půl roku denně od tří do jedenácti do noci. [...] To byla nejtěžší škola, kterou jsem kdy dělala.*"[288] Jana Jílková navštěvovala jazykovou školu v kanadském Winnipegu. Nikoli v rámci imigračního programu, ale zvolila jazykovou školu pro cizince. Finančně se mohla opřít o manžela, který pracoval.[289]

Z pramenů vyplynulo, že zvládnutí jazyka považovaly všechny exulantky za klíčové. Zároveň si málokterá vystačila s jazykovými znalostmi, se kterými přišla. Podle očekávání se s jazykem pomaleji seznamovaly exulantky, které zůstaly v domácnosti s dětmi. Výpovědi shodně hovořily o televizním vysílání jako o zásadním impulsu, který ženám pomohl zlepšit jejich komunikační schopnosti.

---

[286] National Czech & Slovak Museum & Library, "Otakara Safertal," *NCSML Digital Library*, accessed September 12, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4168.
[287] Rozhovor s Dagmar Vavrušovou, Frenštát pod Radhoštěm, 14. 8. 2010.
[288] Rozhovor s Helgou Gazdovou, Olomouc, 27. 11. 2009.
[289] Rozhovor s Janou Jílkovou, Brno, 14. 6. 2010.

Hledání zaměstnání

Spolu se zvyšováním jazykových kompetencí rostla i pravděpodobnost, že exulantky naleznou zaměstnání. Z pramenů vyplynulo, že byly zpočátku ochotné přijmout i nabídku, která neodpovídala jejich původní profesi. Helga Gazdová chodila s manželem sbírat žížaly na golfové hřiště: „*Dostali jsme za tisíc žížal šest dolarů. To bylo hodně peněz. To bylo hodně žížal a hodně peněz.*“ Zároveň zdůraznila, že potvrzení o absolvování jazykového kurzu hrálo při hledání zaměstnání důležitou roli. Bez něj mohl člověk pomýšlet pouze na manuální práce, jako byl úklid.[290]

Hlubší znalost anglického jazyka vedla nejen k vyšší míře adaptace, ale také k větší šanci získat zaměstnání odpovídající původní kvalifikaci příchozích. Helena Stossel vystudovala v Praze chemii. V USA pracovala nejprve v nemocniční kuchyni. Jakmile si osvojila angličtinu natolik dobře, že mohla pracovat v oboru, našla si místo v laboratoři v Glover Memorial Hospital, kde dělala krevní a další testy. Později si s kolegou otevřeli laboratoř v Brigham and Women's Hospital, kde pracovala 40 let.[291] V nemocnici pracovala také Eugenie Bocan. Po příchodu do New Yorku v roce 1968 se jí podařilo velmi záhy získat práci v nemocnici v Queens. Pracovala na novorozeneckém oddělení. Ve své výpovědi ocenila ochotu kolegů, kteří se jí snažili pomoci rychle se v práci aklimatizovat a osvojit si jazyk: „*Zapůsobilo na mě, že se mnou Američané jednali jako s kýmkoliv jiným. V práci mi věřili a byli na mě milí.*“ Prosadila se díky své praxi a specializaci na novorozence a předčasně narozené děti.[292] Některé exulantky využily možností, jež jim život ve svobodné zemi nabízel, a nasměrovaly svou kariéru novým směrem.

Jak již bylo zmíněno, při hledání zaměstnání pomáhala exulantkám vláda USA a Kanady pomocí svých programů zaměřených na uprchlíky, jednotliví sponzoři a uprchlické organizace. Při hledání zaměstnání velmi pomohlo, pokud s sebou ženy měly diplomy potvrzující dosažené vzdělání získané v Československu. Tyto dokumenty jsou uloženy ve spisech American Council for the Emigrés in the Professions. Organizace se snažila umístit do zaměstnání především vysoce

[290] Rozhovor s Helgou Gazdovou, Olomouc, 27. 11. 2009.
[291] National Czech & Slovak Museum & Library, "Helena Stossel," *NCSML Digital Library*, accessed September 11, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4067.
[292] National Czech & Slovak Museum & Library, "Eugenie Bocan," *NCSML Digital Library*, accessed September 16, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4040.

kvalifikované lidi různých profesí. ACEP se zaměřil na to, aby exulantkám našel odpovídající zaměstnání, a proto kromě dokumentů shromažďoval i popis uprchlíků. Cílem bylo nalézt příchozímu co nejvhodnější povolání, které by korespondovalo s jeho schopnostmi a dovednostmi, ale také s jeho charakterovými vlastnostmi. To mělo vést k bezproblémové a co nejrychlejší adaptaci v zaměstnání. V záznamech nalezneme většinou kladné hodnocení exulantek, např. ambiciózní, aktivní a otevřená rozšiřovat si své znalosti. Někdy ovšem, zvláště v případech starších žen, se objevují popisy jako zdrženlivá, plachá, nesmělá, vyděšená situací, ve které se ocitla, ale čestná a milá. Jindy třeba také teatrální či krásně oblečená, s úžasným úsměvem.[293]

Ve věci diplomů a jejich uznání na území USA a Kanady nebyla situace jednotná. Uznávání titulů se ukázalo jako problematické zejména v oblasti medicíny a práva. Jiný systém studia znamenal pro exulanty většinou nutnost začít studovat od začátku. U některých oborů byla situace jednodušší. Exulanti si mohli požádat o nostrifikaci diplomu. Jednalo se například o humanitní studia či psychologii. Popřípadě jim bylo magisterské studium uznáno jako bakalářské a pak měli možnost si další vzdělání doplnit.[294] Neuznání diplomů vedlo k nelibosti ze strany uprchlíků. V pramenech se setkáváme se stížnostmi, které ACEP v této souvislosti řešil. Jednu z nich podala profesorka matematiky a jazyků, jejíž studium dosažené ve vlasti nebylo v USA uznáno a nemohla proto vyučovat na střední škole. V sídle ACEP došlo dokonce ke konfliktu mezi mužem, který ženu doprovázel a překládal pro ni, a zaměstnancem, který se jejím případem zabýval. Exulantka odmítla akceptovat, že její titul nebyl pro pozici středoškolské učitelky v USA dostačující. Překladatel se naopak domníval, že jí zaměstnanci ACEP nechtěli pomoci, což vedlo k ostré výměně názorů. Žena navíc trvala na tom, že zůstane v New Yorku, kde školy nedisponovaly volnými místy, a odmítla návrhy na přesun do jiného města.[295] Nereálné představy exulantek vedly k napětí mezi nimi a pracovníky podpůrných organizací.

Další problémy byly zapříčiněny chybějící dokumentací potvrzující vzdělání. Uprchlíci neměli vždy možnost diplomy a další dokumenty týkající se vzdělání vyvézt. Řešením bylo buď diplom z Československa doručit, nebo udělat zkoušky,

[293] IHRC Minneapolis, ACEP, karton 236.
[294] Tamtéž, karton 247.
[295] IHRC Minneapolis, ACEP, karton 244.

které je k výkonu povolání opravňovaly. I to byl důvod, proč některé ženy začaly pracovat manuálně na nižších pozicích a až později se snažily získat práci ve svém oboru. V záznamech se tak dočteme o mnoha exulantkách, které si své první dolary vydělaly v továrnách jako dělnice.[296]

Koncem padesátých let se navíc situace na trhu práce v USA velmi zhoršila. V New Yorku nebylo možné získat zaměstnání téměř vůbec, v Chicagu, kam odcházelo 90 % exulantů, rovněž ne. Uprchlíci neměli záruku získání práce, mnozí byli závislí na státní podpoře. Povědomí o této situaci odradilo některé čekatele na přesun do USA a přimělo je k setrvání v Evropě. To samé doporučoval AFCR zájemcům o přesídlení z Kanady do USA.[297] Pro zajímavost uvádím, jaká povolání v tomto období ženy nejčastěji vykonávaly ve státě New York. Nejvíce zde bylo zdravotních sester a učitelek, mezi nimi i učitelky hudby.[298]

Problémy s nalezením zaměstnání zažila po příjezdu do USA rodina Susan Lucak. Ve své výpovědi přiznala, že jakkoli byla rodina ráda, že se mohla usadit v demokratické zemi, první americké Vánoce byly smutné: „*O prvních Vánocích to bylo opravdu těžké, [...] jelikož moji rodiče neměli zaměstnání. Tak jsme si za jeden dolar koupili vánoční stromeček a obyčejné ozdoby. Peníze na dárky jsme samozřejmě neměli, ale to pro nás nebylo důležité. [...] Musím zdůraznit, že jsme byli opravdu šťastní, že jsme v USA, v demokratické zemi, kde jsme měli svobodu. Ale zároveň bylo náročné žít v cizí zemi bez práce a s nejistou budoucností*."[299]

S nalezením zaměstnání se potýkali i manželé s malým dítětem, kdy muž mohl pracovat v továrně jen tři dny v týdnu a dále musel shánět nepravidelné brigády u pekaře či zahradníka. Rodina trpěla nejistotou, co se příjmu týče a přirovnávala svou životní úroveň k pobytu v táboře Valka.[300] Další záznamy AFCR obsahovaly korespondenci s exulantkou, která přišla o zaměstnání a pět měsíců nemohla najít jiné. Nedostatek finančních prostředků ji přiměl požádat o pomoc AFCR. Jednalo se o půjčku na nájem a žádost o přestěhování do jiného města. AFCR však takovýmto obnosem nedisponoval. Stále totiž přicházeli noví uprchlíci, jejichž zaopatření mělo prioritu.[301]

---

[296] Tamtéž, karton 241.
[297] IHRC Minneapolis, AFCR, karton 49, složka 1.
[298] Tamtéž, karton 9, složka New York.
[299] National Czech & Slovak Museum & Library, "Susan Lucak," *NCSML Digital Library*, accessed September 15, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4207.
[300] IHRC Minneapolis, AFCR, karton 8, složka 10.
[301] Tamtéž, karton 15, složka 2.

Zejména matky samoživitelky se dostávaly do složitých situací. Především ze začátku, kdy ještě neovládaly anglický jazyk a nemohly si proto najít vhodné zaměstnání. Nebo když čelily zdravotním problémům a zároveň se musely postarat o děti. V těchto případech byla finanční pomoc AFCR nedocenitelná.[302] Matky samoživitelky byly obecně rizikovou kategorií. Už jen dostat se do zámoří pro ně znamenalo obtíže, neboť jen málo sponzorů se odvážilo zaručit se za ženu s malým dítětem. V záznamech bylo možno nalézt ale i příběhy se šťastným koncem. Jako příklad uvádím exulantku, která byla ubytována u velmi nápomocné rodiny. Nejenže jí pomáhali se synem, ale v době její nemoci za ni zaplatili léčebné výlohy a zprostředkovali jí práci pomocnice v domácnosti.[303]

AFCR se zabýval rovněž individuálními problémy příchozích, kteří při hledání zaměstnání nespolupracovali. V pramenech je zaznamenán případ ženy, která nevydržela v žádném zaměstnání, její synové holdovali alkoholu, kradli, nechovali se slušně a zanedbávali povinnou školní docházku. Proto byli vystěhováni z nájmu. AFCR musel prověřovat stížnosti, které v souvislosti s touto rodinou obdržel. Jelikož byl za uprchlíka zodpovědný především sponzor, AFCR ho v této věci upomínal, neboť při opakovaném excesu mohlo dojít až k deportaci rodiny z USA.[304]

Dále uvádím specifický případ exulantky, která přijela roku 1956 do New Yorku a slíbila, že nastoupí do jakéhokoli zaměstnání. Nicméně místo, které jí AFCR vyjednal, odmítla s odůvodněním, že jí zdejší podnebí nesvědčí, a žádala o přesun do Kalifornie. Po AFCR požadovala proplacení výdajů na cestu. Když však byla vyzvána k lékařské prohlídce, nedostavila se. Z korespondence vyplynulo, že žena byla upozorněna, že takové cesty fond nepodporuje, jelikož jeho hlavní myšlenkou bylo investovat do přesunu uprchlíků z Evropy do USA. Přesto žena obdržela půjčku na nájemné, které dlužila. Ne všichni uprchlíci docenili vstřícné a nápomocné jednání podpůrných organizací.[305]

Činnost AFCR byla různorodá. Úředníci řešili stížnosti ohledně chybějících zavazadel, které se zdržely na cestě přes oceán, zdravotní komplikace, nespolupráci exulantů se zaměstnavateli, rodinné problémy, delikvenci dětí, nebo i takové situace, kdy se uprchlíci neadaptovali na nové prostředí a žádali o pomoc s přesunem zpět do

[302] Například exulantka v New Yorku s 11letým synem. Jelikož měla nemocné srdce, nemohla pracovat, anglicky ještě neuměla a nemohla najít práci. Proto žádala AFCR o příspěvek na dítě (rok 1955). IHRC Minneapolis, AFCR, karton 41, složka 2.
[303] Tamtéž, karton 16, složka 4.
[304] Tamtéž, karton 45, složka 7.
[305] Tamtéž, karton 40, složka 1.

Evropy.[306] Dotazník AFCR, který exulanti v rámci procesu přesídlení vyplňovali, obsahoval otázku, v jakém směru by jim mohl být AFCR nápomocen. V odpovědích žen se často objevovala morální podpora.[307] AFCR neztrácel s uprchlíky kontakt ani po jejich úspěšném usazení. Mnozí zůstávali se spolkem ve spojení, ať už v podobě poskytování finanční či materiální pomoci dalším uprchlíkům nebo formou přání k Vánocům či děkovných dopisů.

Ve fázi adaptace procházely exulantky důležitými procesy, ke kterým patřilo osvojování anglického jazyka, hledání zaměstnání, budování nového domova a navazování nových přátelských vztahů. Zvládnutí jazyka za pomocí kurzů či televizního vysílání se stalo prvním krokem k začlenění do společnosti. Většina žen přikládala vzdělání vysokou hodnotu a oceňovala možnosti, které jim v oblasti studia hostitelská země nabízela. V oblasti hledání zaměstnání bylo možné vysledovat podobnosti v ochotě exulantek přijmout zpočátku jakékoliv zaměstnání a jejich postupnou tendenci uplatnit se v oboru, který vystudovaly a kterému se věnovaly v Československu. Exulantky se potýkaly s těžkostmi plynoucími z neexistence dokumentace potvrzující jejich vzdělání, s nedostatkem pracovních příležitostí, v případě matek-samoživitelek s neochotou zaměstnavatelů zaměstnat tuto skupinu žen. Zcela klíčová byla v procesu adaptace neúnavná činnost spolků orientovaných na pomoc uprchlíkům. Pomoc byla exulantkami vysoce ceněna a ve výpovědích zdůrazňována.

[306] Tamtéž, karton 11, složka 7.
[307] Tamtéž, karton 36, složka 1.

5.3 Asimilace

Podle Jiřího Diamanta se fáze adaptace na nové prostředí vyvíjela buď úspěšně – exulant si osvojil jazyk hostitelské země, našel si zaměstnání, postupně se seznámil s okolím, kulturou, s politickou situací, začal navazovat kontakty a tím došlo k postupné asimilaci. Nebo se v některé oblasti vyskytly překážky, které uprchlíkům v úspěšné adaptaci bránily, a pokud přetrvávaly delší dobu, mohly vést k pocitům izolace, nebo dokonce deprese.

Hana Semerád ve svém vyprávění upozornila na okamžik, kdy se rozhodla aktivně zapojit do života v nové společnosti a učinila tak krok směrem k asimilaci. Díky vstřícnému přístupu okolí a zejména díky podpoře hostitelské rodiny, u které v Torontu žila, se poměrně rychle adaptovala. Navštěvovala střední školu, kde byli nápomocní spolužáci i učitelé, přesto však cítila stesk po rodině a domově. Zlomové pro ni bylo uvědomění, že návrat do vlasti v té době nebyl možný a že by byla škoda nezapojit se naplno do života v Kanadě: „*Jednou tak v polovině března začalo jaro a s rodinou jsme si vyjeli do jednoho provinčního parku na procházku a udělali jsme si piknik v trávě a já na to nezapomenu, takový zlom [...]všichni si sedneme a koukáme, tráva zelená, nebe modrý a já si říkám 'Panebože, to já bych byla blázen, kdybych neměla z tohohle radost. Já těm, co zůstali [v Československu], nepomůžu, ale byl by hřích nezapojit se tady do života*'."[308]

Podobné uvědomění bylo individuální, a to jak z hlediska časového (za jak dlouho od příchodu k němu ženy dospěly), tak z hlediska míry splynutí s americkou či kanadskou společností. Vysledovat bylo možné ale také exulantky, jejichž rodiny se nikdy zcela neasimilovaly. Patřila k nim Hana Voris, která od roku 1948 žila ve Francii, kde její otec pracoval. V roce 1953 se rodina přesunula do USA. Haně Voris bylo tehdy šest let. Z její výpovědi vyplynulo, že asimilace byla v případě její rodiny pouze částečná. Rodiče si hledali přátele pouze mezi Čechy a nepřijali americký životní styl. Tento fakt ovlivňoval H. Voris zejména v období dětství a dospívání, kdy pociťovala odlišnost a hůře se začleňovala do kolektivu: „*Myslím si, že se naše rodina celkově moc dobře neasimilovala. Všichni naši přátelé byli Češi. Mnohokrát*

[308] Rozhovor s Hanou Semerád, Skype, 7. 5. 2010.

jsem chtěla něco podniknout, ale bylo mi to zakázáno, protože to Češi nedělají. To mě drželo stranou od ostatních dětí.“[309]

Rodina Jerri Zbiral odešla z Československa v roce 1948 a po ročním pobytu v uprchlickém táboře v Německu a třech letech v Norsku zakotvila v Kanadě. K tématu asimilace J. Zbiral přiznala, rodiče se nikdy nedokázali zcela vzdát způsobu života, jaký vedli v Československu. Žili sice v Kanadě, ale nedokázali se úplně od své vlasti oprostit. Vytvořili u nich doma „malé Československo“. Mluvili jen česky, matka vařila pouze česká jídla. Nechodili do restaurací.[310] To mělo přímý dopad na začlenění J. Zbiral do kolektivu a na její asimilaci.

O náročnosti začlenění do cizí společnosti hovořila i modelka Pavlína Pořízková, která opustila Československo v roce 1973 a žila s rodiči ve Švédsku. Později ji kariéra zavedla do Francie a následně do USA. Její první dojmy z New Yorku nebyly příliš pozitivní. K adaptaci na nové prostředí a k postupné asimilaci přispělo až její seznámení s budoucím manželem a založení rodiny. Do té doby USA za svůj domov nepovažovala, americkou kulturu vnímala jako cizí. Chyběla jí znalost pohádek, písniček, filmů, popkultury, se kterými místní vyrůstali a odkazovali se k nim. Právě až díky rodině se více sžila s americkou kulturou a postupně se asimilovala: „*Když žijete v nějaké zemi, zapustíte tam kořeny. Zakoříníte a nasáváte vše z okolního prostředí, jako například dětské písničky, pohádky, popkulturu. A když se pak v dospělosti, kdy už z vás je hotový člověk, odstěhujete a usadíte v jiné zemi, bude vám toto všechno chybět. Bude vám chybět znalost těch základních věcí, ke kterým se ostatní odkazují, ale vy jim nerozumíte.*”[311]

Exulantky se ve svých výpovědích shodly, že proces asimilace byl pozvolný a dlouhodobý. Přijetí amerického nebo kanadského životního stylu nebylo automatické. Některé rodiny exulantů nacházely cestu k cizí kultuře pomalu. Exulantky se k tématu vyjadřovaly podrobněji zejména v případě, kdy asimilace neprobíhala hladce. Přemítaly nad přístupem rodičů, kteří lpěli na způsobu života přivezeném z vlasti. Ve výpovědí bylo možné zachytit lítost nad tímto přístupem a zároveň snahu o pochopení jejich jednání. Přes náročnost asimilačního procesu

[309] National Czech & Slovak Museum & Library, “Hana Voris,” *NCSML Digital Library*, accessed September 19, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4065.
[310] National Czech & Slovak Museum & Library, “Jerri Zbiral,” *NCSML Digital Library*, accessed September 19, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4087.
[311] National Czech & Slovak Museum & Library, “Paulina Porizkova,” *NCSML Digital Library*, accessed September 19, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4178.

dospěl postupně každý příchozí alespoň k částečné asimilaci. Většina exulantek začala považovat USA či Kanadu za svůj domov.

5.4 Krajanské spolky

V pramenech a výpovědích jsem sledovala, jak exulantky přistupovaly k zapojení do spolkové činnosti. Část z nich považovala spolky za přínosné nejen z důvodu udržování českých a slovenských tradic a jazyka, nýbrž i z pohledu osobního, kdy jim zapojení do těchto organizací pomohlo s usazením v neznámé zemi. Přineslo jim možnost požádat o praktické rady. Spolky podaly pomocnou ruku v případě hledání zaměstnání, bydlení či výuky anglického jazyka. Zároveň pomohly překonat stesk po domově a rodině, která zůstala za oceánem. Druhá skupina exulantek se naopak k zapojení do krajanských spolků stavěla rezervovaně. Důvodem byla především snaha o rychlejší asimilaci s americkou či kanadskou společností. K dalším důvodům pak patřila, zejména u posrpnové vlny, nechuť k organizovaným aktivitám, jindy hrál roli rozdílný světonázor.

Jednou z prvních organizací, která na americké půdě vznikla, byl Sokol založený v roce 1865 v Saint Louis v Missouri.[312] Postupně se rozšířil do mnoha dalších měst. Spolek pořádal sportovní setkání a soutěže, letní tábory pro mládež, podporoval výuku folklórních tanců, českého jazyka a další kulturní aktivity. Jeho členové se scházeli v místních sokolovnách, kde se konali kromě různých přednášek také Mikulášské besídky či vánoční a velikonoční setkání. Sokol figuroval ve vzpomínkách exulantek nejčastěji. Nabídl jim nejen příležitost seznámit se s krajany a navázat nová přátelství, nýbrž také věnovat se pohybu, zúčastnit se výletů a oslav různých svátků a výročí. Georgina Teyrovsky, která přišla do USA v roce 1955, se brzy zapojila do Sokola v San Franciscu. Pomohl jí a její rodině se začleněním do společnosti a suploval širší rodinu, která zůstala za oceánem. Působil také jako protipól náročného pracovního života.[313]

Dagmar Russ vyzdvihla kulturní aktivity spolku Sokol, který navštěvovala rovněž v San Franciscu. Velká budova na Page Street nabízela zázemí pro divadelní představení krajanů.[314] Sokolská komunita sehrála důležitou roli rovněž v životě Hany Voris. Její rodina trávila v Sokole v Clevelandu většinu volného času. Rodiče

[312] The American Sokol Organization, Western District, Scrapbook, 1975-1978 Records, Czech/Bohemian American Collection, Immigration History Research Center, University of Minnesota, s. 1.
[313] National Czech & Slovak Museum & Library, "Georgina Teyrovsky," *NCSML Digital Library*, accessed November 12, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4063.
[314] National Czech & Slovak Museum & Library, "Dagmar Russ," *NCSML Digital Library*, accessed November 22, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4027.

byli velmi aktivní. V Clevelandu se vytvořila početná česká a slovenská komunita. Ve městě se nacházely české obchody, například pekárna či řeznictví.[315] Zdejší Slovenský divadelní spolek pomohl s adaptací na nové prostředí Ludmile Anderko.[316] Dokázala se pomocí něj vyrovnat se steskem po domově, který opustila v roce 1969, a usadila se u své tety v Clevelandu: „*Moc se mi stýskalo po rodině. První dva roky jsem plakala každý víkend. Chyběli mi všichni. Později jsem potkala pár mladých lidí ze Slovenska a začali jsme zpívat, vystupovat, tančit a tak podobně. To mi situaci ulehčilo a začala jsem se cítit jako doma, jako bych byla na Slovensku.*“[317]

Významný spolek, který pomáhal udržovat a rozvíjet svobodnou českou a slovenskou vědu a kulturu, byla Společnost pro vědy a umění (SVU) založená v roce 1960 v New Yorku.[318] Měla členy nejen v USA, ale i v Kanadě, Austrálii, ve Velké Británii, Švýcarsku, v Jižní Africe či v Německu. SVU si kladla za cíl především podporu vědecké a umělecké tvorby Čechů a Slováků v zahraničí. O výsledcích své činnosti informovala v bulletinu *Zprávy SVU*, jakož i na pravidelných celosvětových sjezdech, které se pořádaly nejen na území USA či Kanady, ale často rovněž v některém z českých či slovenských měst. Konference se věnovaly vždy určitému tématu a odborníci z vědeckých a kulturních odvětví zde prezentovali výsledky své práce. Dagmar White, členka SVU, ocenila přínos, který společnost pro krajany v období studené války měla. Podporovala vlastenecké cítění a pracovala na udržení dobrého jména Československa.[319]

Susan Lucak se krátce po příjezdu do USA v roce 1969 začala s rodinou účastnit pikniků a bazarů pořádaných členy české komunity. Byla členkou české taneční skupiny Klub Mládeže, Dvořák American Heritage Association a Bohemian Benevolent and Literary Association (BBLA). Hudba Antonína Dvořáka pomohla S. Lucak překonat stesk po domově, a proto se později zapojila do záchrany domu, ve kterém Dvořák v New Yorku žil.[320] V New Yorku se ve stejném roce usadila také

---

[315] National Czech & Slovak Museum & Library, “Hana Voris,” *NCSML Digital Library*, accessed November 22, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4065.
[316] K tématu krajanských divadelních spolků v USA: NĚMEC, J. (ed.): *150 let krajanského ochotnického divadla v USA 1868–2018*. Praha 2019.
[317] National Czech & Slovak Museum & Library, “Ludmila Anderko,” *NCSML Digital Library*, accessed November 23, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4127.
[318] Czechoslovak Society of Arts and Sciences, Inc., www.svu2000.org, 4. 12. 2020.
[319] National Czech & Slovak Museum & Library, “Dagmar White,” *NCSML Digital Library*, accessed November 23, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4028.
[320] National Czech & Slovak Museum & Library, “Susan Lucak,” *NCSML Digital Library*, accessed November 24, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4207.

krasobruslařka Milada Kubikova-Stastny. Své zapojení do spolkového života hodnotila velmi pozitivně. S rodinou se účastnila oslav Českého a slovenského dne, které se konaly během Memorial Day [Dne obětí války]. Zapojila se do českého divadla v Queens a hrála v mnoha představeních. Její děti navštěvovaly českou školu, nacvičovaly představení na Český a slovenský den, recitovaly české básně, zpívaly české písně a tančily. Stala se rovněž členkou Bohemian Citizens' Benevolent Society of Astoria. Krajanskou komunitu vnímala jako širší rodinu. V zapojení do spolkového života viděla přínos a potěšení: „*Byly to opravdu krásné chvíle*."[321]

Od osmdesátých let 20. století žila v USA, konkrétně v Arizoně, Nadia Wyble, která se zmínila o zajímavém projektu, do nějž se krajané mohli zapojit. V šedesátých letech bylo nedaleko Phoenixu postaveno město Sun City, které sloužilo seniorům a poskytovalo jim finančně dostupné a komfortní bydlení, služby, lékařskou péči, kulturu i zábavu. Mnozí senioři z řad Čechoslováků využili nabídky na přistěhování a tvořili zde početnou komunitu: „*Je to velmi krásný kout, hodně lidí tam bydlí, důchodců, protože mají podstatně nižší daně na dům*."[322] Budoucnost krajanských aktivit označila za problematickou z důvodu ubývání členů. Na počátku třetího tisíciletí přicházeli mladí lidé do zámoří především za prací a neměli potřebu sdružovat se v krajanských komunitách: *„Je tam pár mladších lidí, jak se říká pracovně, ale ty nemají ten vztah."*[323]

Exulantky z druhé skupiny se snažily rychle začlenit do severoamerické společnosti, splynout s ní. Navazovaly proto profesní a soukromé vztahy především s místními obyvateli a krajany nevyhledávaly. Tento postoj bylo možné vysledovat spíše u posrpnové exilové vlny nežli u vlny poúnorové. Bylo to způsobeno nedůvěrou v organizované aktivity, které exulantům připomínaly život v Československu řízený komunistickou stranou. Výjimku tvořil Sokol kvůli sportovním aktivitám, které nabízel.[324] Jana Krenová, která se usadila v New Yorku, byla toho názoru, že člověk vychovaný pod taktovkou komunismu se stal nedůvěřivý

---

[321] National Czech & Slovak Museum & Library, "Milada Kubikova-Stastny," *NCSML Digital Library*, accessed November 24, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4152.
[322] Rozhovor s Nadiou Wyble, Praha, 16. 4. 2010.
[323] Tamtéž.
[324] Ve své výpovědi toto shrnula Vesna Alince*: „Naše emigrační vlna se lišila od těch předchozích hlavně v tom, že jsme byli většinou mladí, vysoce vzdělaní a ochotní se přizpůsobit. Mnoho z nás nemělo zájem o spolkovou činnost, organizované akce se nám protivily. Výjimku tvořil Sokol, a to kvůli sportu."* Odpovědi na dotazník, Vesna Alince, 29. 4. 2010.

k jakémukoli organizování se.[325] Ani Nataša Novotná s manželem krajany cíleně nevyhledávali. Nikdy nebyli členy žádných spolků, snažili se být kosmopolitní. Krajané tvořili jen malé procento z okruhu jejich přátel.[326] Štěpánka Korytová-Magstadt navštěvovala Sokol a Komenského spolek, ale rovněž se snažila spíše o splynutí s americkou společností nežli o navazování vztahů s krajany. Hovořila výlučně anglicky a krajané z dřívějších exilových vln ji zajímali pouze z profesního hlediska.[327]

Také Helena Fierlinger se od začátku snažila splynout s novým prostředím a o setkávání s dalšími krajany příliš nestála. Nikdy se nestala členkou žádného krajanského spolku: „*Nechtěla jsem malé Československo v USA, chtěla jsem se zapojit do nové společnosti. Nikdy se ve mně neprobudil přílišný vlastenecký cit.*“[328] Jana Rašková poukazovala na individualismus jako jeden z charakteristických rysů exilu. Osudy, problémy, cesty každého exulanta byly rozdílné, což vedlo mnohé k rozhodnutí adaptovat se co nejrychleji v nové společnosti a splynout s ní: „*Většina z nás se rozhodla stát se Američany ve všech aspektech. Takže pro mě bylo důležité splynout s tím prostředím. Daleko důležitější než se stýkat s někým, kdo rovněž hledal, jak s tím prostředím splynout. [...] Protože nakonec s tou zemí splynout nějak musíte. A čím déle to trvá, tím obtížnější a řekla bych bolestnější to je*.[329] Dagmar Trantinová vnímala spolkovou činnost jako záležitost jednotlivých exilových vln, kdy každá byla něčím specifická. Současně bylo možné vysledovat v jejím vyprávění styčné body s výpovědí Jany Raškové, Heleny Fierlinger a Štěpánky Korytové-Magstadt. Příslušnost k určitému národu nebyla zárukou navázání přátelství a sdílení stejných hodnot: „*Řeč lidi nespojuje. Je to sice hezké, že mluvíme stejnou řečí, ale nespojí to lidi víc než na skleničku vína*“.[330]

Americké spolky vydávaly periodika, která informovala o dění v Československu, o kulturních akcích, či připomínala důležitá výročí. Mezi nejznámější periodika patřily již zmiňované *Svědectví* a *Proměny*, dále *Americké listy*, *Čas*, *Západ* či *Perspektivy*. Ženám byly určeny časopisy *Česká žena* nebo *Czechoslovak Woman*. Značný prostor byl věnován okupaci Československa v srpnu

[325] Jana Krenova k tomu říká: „*Nepřijela jsem do New Yorku, abych byla s Čechy.*“ National Czech & Slovak Museum & Library, “Jana Krenova,” *NCSML Digital Library*, accessed November 28, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4081.
[326] Rozhovor s Natašou Novotnou, Skype, 30. 4. 2010.
[327] Rozhovor se Štěpánkou Korytovou-Magstadt, Praha, 25. 3. 2010.
[328] Rozhovor s Helenou Fierlinger, Skype, 20. 3. 2010.
[329] Rozhovor s Janou Raškovou, Praha, 16. 4. 2010.
[330] Rozhovor s Dagmar Trantinovou, Skype 23. 2. 2010.

1968. *American Sokol* se na svých stránkách proti tomuto činu ostře vymezoval a informoval o protestní akci v Chicagu za účelem vyjádření podpory československým občanům. Vyzýval k protestům a zastavení této agrese.[331]

Spolková činnost v Kanadě byla motivována podobnými pohnutkami jako v případě USA. První spolky měly podpůrný charakter – pomáhaly příchozím v usídlení a integraci, staraly se o uchování kulturního dědictví. První velký spolek – Československý podpůrný spolek byl založen v roce 1913 ve Winnipegu. Češi se zapojili také do bojů první světové války (223. prapor). A angažovali se rovněž v druhé světové válce. Po roce 1939 bylo vytvořeno Československé národní sdružení v Kanadě (ČSNS) – později přejmenované na Československé sdružení v Kanadě (ČSSK), které pomáhalo zřizovat různé nadace ve prospěch Československa. Tyto nadace vybíraly peníze, které posílaly československé exilové vládě v Londýně. ČSNS pokračovalo ve své činnosti i po válce. Angažovalo se při získávání kanadského občanství a pomáhalo při obnovách poválečného Československa. Po únoru 1948 začalo sdružení sponzorovat Kanadský fond pro československé uprchlíky. Pomáhalo příchozím zajistit bydlení, zapsat je do kurzů anglického jazyka, jeho členové asistovali také při hledání zaměstnání. V šedesátých letech rostl počet poboček. Spolek pořádal taneční zábavy, divadelní představení a další kulturní akce. ČSNS vytvořilo rovněž dámský odbor, jehož hlavním úkolem bylo rozvíjet charitativní činnost a pomáhat uprchlíkům. Rovněž po srpnu 1968 podal pomocnou ruku nově příchozím. Po roce 1989 navázal spolek kontakty s vlastí. Řešily se zejména otázky dvojího občanství, dokončení restitucí osobních majetků, korespondenčního volebního práva a usnadnění návratu krajanů do vlasti.[332]

Češi a Slováci zakládali farnosti a stavěli kostely. Vliv církevních sborů na krajanský život byl výrazný zejména v 19. a na počátku 20. století, ale také ještě u exulantů po roce 1948. Zeslábl zhruba v polovině sedmdesátých let s příchodem nových, většinou v ateistickém duchu vychovaných krajanů, kteří o život církve neprojevovali zájem. Důležitým prvkem byla snaha o udržení češtiny a kulturních tradic, která se projevila zakládáním jazykových škol, divadel a dalších kulturních spolků.[333] Ve Winnipegu byl pořádán multikulturní folklorní festival – Folklorama, jehož se česká komunita pravidelně účastnila. Při výčtu spolků je třeba zmínit také

[331] American Sokol, č. 7–8, July – August 1968, s. 1.
[332] *Historie Čechů a Slováků v Kanadě a Českého a Slovenského sdružení v Kanadě*, www.cssk.ca/about/, 14. 7. 2024.
[333] V Torontu vzniklo *Nové divadlo*, ve Vancouveru *Divadlo Za rohem*. Tamtéž.

Sokol, jehož první pobočky byly v Kanadě založeny již mezi lety 1912 a 1915. Vydával dvouměsíčník *Věstník Sokolské župy kanadské*.

K důležitým centrům krajanského života patřil Masaryk Hall, později Masaryk Memorial Institute (MMI) ve Scarborough u Toronta. Členové československé krajanské komunity uspořádali finanční sbírku, pomocí které zakoupili v roce 1944 Masaryk Hall v Torontu. Probíhala zde výuka českého a slovenského jazyka, scházeli se zde Skauti, Sokolové v budově měli tělocvičnu a byla zde pořádána divadelní vystoupení a bazary. V objektu sídlila také restaurace. Oblíbené sobotní bingo se stalo na dlouhou dobu jediným stabilním příjmem spolku.[334] Brzy se však objevila myšlenka přenést tyto aktivity z města do přírody. Za tímto účelem byla zakoupena v roce 1948 farma nedaleko Scarborough. Kopcovitý terén, kterým protékala řeka, připomínal krajanům krajinu v Československu. K rekreaci byly vystavěny chaty a bazén. Farma byla zrenovována a sloužila jako administrativní pracoviště spolku. Každoročně byl na přelomu června a července pořádán Československý den. V roce 1960 byl spolek přejmenován na Masaryk Memorial Institute.[335] Spolkový život se přesunul do Scarborough, který se stal známým pod jménem Masaryktown. V roce 1991 spolek rozhodl o postavení stálého bydlení pro rodiny s dětmi a starší občany.[336] Mnoho krajanů považovalo Masaryktown za svůj domov. Dagmar Vavrušová zde vychovala dvě děti. Na Masaryk Memorial Institute vzpomínala jako na místo setkávání, kam se sjížděli Češi a Slováci, udržovali zvyky a tradice, tančili v krojích. Nacházel se zde památník obětem komunismu a také restaurace Praha.[337]

V Ottawě sídlil Český kulturní klub Ottawa. V Montréalu působil Komenského institut (Comenius Institute Montreal), jehož cílem bylo rozšiřovat znalosti v oblasti kultury a vzdělávání. Druhým spolkem, jehož hlavním cílem byla propagace české, zejména hudební kultury v Kanadě, byla Společnost pro upevňování vztahů mezi Kanadou a Českou republikou. Společnost pro vědy a umění vyvíjela aktivní činnost v Ottawě, Torontu, Montréalu, Edmontonu a Vancouveru.[338]

I v případě Kanady bylo možné zachytit dvojí přístup ke spolkové činnosti. Stejně jako v USA bylo i zde zapojení do krajanských aktivit vnímáno částí

[334] https://www.masaryktown.ca/history, 17. 7. 2024.
[335] Tamtéž.
[336] Tamtéž.
[337] Rozhovor s Dagmar Vavrušovou, Frenštát pod Radhoštěm, 14. 8. 2010.
[338] www.mzv.cz/ottawa/cz/vzajemne_vztahy/vztahy_mezi_cr_a_kanadou/stucna_historie_cesko_kanadskych_vztahu.html, 1. 8. 2024.

exulantek pozitivně, částí spíše neutrálně. Pro Otakaru Safertal znamenal divadelní spolek v Torontu možnost zůstat v kontaktu s krajany, propagovat českou kulturu a setkávat se s přáteli. Přičemž propagaci české kultury považovala za obzvlášť důležitou.[339] Alena Martinů z Montréalu vnímala spolkovou činnost jako součást svého života v zámoří (pomáhala s přípravou tanečních zábav a koncertů, přispívala do časopisu *Věstník*, děti chodily do Sokola, jezdily na tábory).[340] Naopak Alena Heitlinger nepovažovala příslušnost k českému národu za kritérium výběru přátel: *„Když jsem se s nimi nekamarádila v Praze, proč bych se s nimi měla kamarádit dnes.“*[341]

K nejznámějším kanadským periodikům patřily zmiňovaný *Nový domov* a *Kanadské listy*. Obě poválečné vlny exulantů hledaly informace v periodiku *Naše hlasy*, které vycházelo mezi lety 1955 a 1974. K nejčtenějším náboženským tiskovinám se řadily *Vinice* (Winnipeg, 1958–1966) a *Slavná naděje* (Windsor, 1974–1978). V Kanadě byly rovněž vydávány české a slovenské knihy, a to již od počátku 20. století, kdy založil prodejce biblí František Dojáček ve Winnipegu první nakladatelství. Na pozdější produkci se podílel Masaryk Memorial Press a Sixty-Eight Publishers manželů Škvoreckých.

Pád komunistického režimu v Československu položil před mnohé spolky otázku, jak v činnosti pokračovat, kam směřovat. Další výzvě pak sdružení čelila po rozpadu Československa v roce 1993. Zkušenost M. Kozlové potvrdila, že tyto události krajany zásadně ovlivnily: *„Víte, co bylo nejhorší? Po revoluci v Československu v 89 jsme se jako parta, co jsme se stýkali se Slováky, roztrhli. Do té doby jsme byli kamarádi, to jsme nevěděli, kdo je Čech nebo Slovák.“*[342] M. Kozlová hovořila konkrétně o Washingtonu D.C., nicméně každý spolek byl nucen na změny probíhající v Československu reagovat.

Specifickou roli v oblasti krajanských spolků hrál Československý ústav zahraniční. Byl zřízen v roce 1928 jako státní organizace za účelem evidence zahraničních krajanů a kulturní pomoci. Ústav byl založen z popudu prezidenta Masaryka u příležitosti 10. výročí vzniku republiky. T. G. Masaryk chtěl tímto

[339] National Czech & Slovak Museum & Library, “Otakara Safertal,” *NCSML Digital Library*, accessed December 18, 2023, https://ncsml.omeka.net/items/show/4168.
[340] Odpovědi na dotazník, Alena Martinů, 10. 8. 2010.
[341] Rozhovor s Alenou Heitlinger, Mariánské Lázně, 10. 8. 2010.
[342] Rozhovor s Marií Kozlovou, Praha, 7. 6. 2010.

poděkovat všem krajanům, kteří s ním v zahraničí spolupracovali. Stát se členem s sebou neslo určitou prestiž. Mezi členy patřil např. Tomáš Baťa, Alois Jirásek či Milada Horáková. K ústavu se hlásilo mnoho zahraničních krajanů. Pobočky ústavu vznikaly po celém Československu.

Ústav si kladl za cíl pomáhat krajanům, kteří zamýšleli vrátit se do vlasti, a byl prostředníkem mezi vládou a komunitami za hranicemi. K jeho povinnostem patřila organizace setkání mezi představiteli státu a krajanskými spolky. Vydával časopis *Naše zahraničí*. Za druhé světové války byla jeho činnost zakázána. Po jejím skončení se ústav snažil navázat na prvorepublikové aktivity. V tomto období se soustředil zejména na pomoc s koordinací reemigrace obyvatel zavlečených do koncentračních táborů nebo na práci v Třetí říši. Únorový převrat 1948 pak ducha a atmosféru ústavu změnil. Z prestižní občanské aktivity se stala součást ministerstva zahraničních věcí. Toto ministerstvo v poválečném období reálně převzalo kulturní a vzdělávací péči o krajany v zahraničí. Tak jako všechny instituce působil ústav v duchu komunistické vládní politiky.[343]

Ústav organizoval divadelní představení, vysílal hudebníky na plesy krajanů nebo choreografy do folklórních souborů. Pomoc se však dostala jen těm spolkům, které s režimem spolupracovaly. Oponenti nového režimu byli zařazeni mezi nepřátele státu a kontakty s nimi byly přerušeny. V této podobě se činnost ústavu udržela až do roku 1988. Nicméně i v tomto období přispěl ústav prospěšně k péči o krajany, například o krajanskou komunitu v Chorvatsku nebo o vídeňskou školu.[344]

Od listopadu 1989 se ústav změnil v občanské nezávislé sdružení a navazoval na tradici péče o krajany, jak byla poskytována v meziválečném období. Zpočátku se na něj někteří krajané dívali s nedůvěrou či skepsí. Došlo však k výměně celého vedení a značné části členské základny a rovněž metody práce doznaly změn. Svými projekty ústav pomáhal zahraničním školám, spolkům, folklorním souborům, přispíval na vybavení učeben, knihoven a sportovních zařízení, realizoval stavbu památníků T. G. Masaryka.[345]

Materiály vztahující se k činnosti ústavu jsou uloženy v Národním archivu v Praze ve fondu Československý ústav zahraniční. Kartony věnované období po roce 1948 nám dovolují utvořit si obrázek o tom, jak vládní garnitura chtěla, aby

[343] Československý ústav zahraniční, https://www.csuz.cz/z-historie, 21. 7. 2024.
[344] Tamtéž.
[345] Tamtéž.

bylo na exulanty pohlíženo. Ukazují, jak intenzivně probíhala v tomto období komunikace mezi vlastí a krajany, zda byla ze strany krajanských organizací vítána a do jaké míry ji režim využíval k šíření myšlenek v duchu komunistické ideologie.

Spolky v USA a Kanadě se pro potřeby ČÚZ dělily na pokrokové, loajální, reakční a utečenecké, přičemž ústav disponoval informacemi pouze o spolcích tzv. pokrokových. Čili s většinou spolků v zahraničí ČÚZ nekomunikoval a zejména ony neměly zájem o spolupráci s nástrojem komunistické vlády. Jak bylo uvedeno v *Situační zprávě o krajanském hnutí* z roku 1961, o tzv. loajálních spolcích byly známy jen kusé informace, v případě spolků tzv. reakčních a utečeneckých měl ústav povědomí pouze o jejich existenci.[346]

Mezi pokrokové spolky byly zařazeny například čtenářské kroužky sdružené kolem časopisů *Ľudové noviny* a *Nová doba*. Jak zmínila *Situační zpráva*, tyto spolky se věnovaly kulturní a společenské činnosti a udržovaly spolkový život. Mezi loajální spolky byly zařazeny České národní sdružení (ČNS), Svaz svobodomyslných, Moravské spolky a Západočeskobratrská jednota. ČNS zajišťovalo například zasílání léků, které se v ČSR nevyráběly, do vlasti. Mezi reakční spolky byly zařazeny například Jednota českých dam a pánů nebo tělovýchovná jednota Sokol, které úzce spolupracovaly s utečeneckými organizacemi. Utečenecké spolky pak reprezentovala Rada svobodného Československa či Československá národní rada v Americe. Co se týče Kanady, za jediný pokrokový spolek byl uznán Slovenský podpůrný spolok v Torontu, který udržoval stálý styk s ČÚZ a zabýval se propagací ČSSR.[347]

Situační zpráva se věnovala rovněž krajanskému tisku a jeho vztahu k Československu. Z jejích závěrů vyplývá, že jen malá část časopisů se stavěla loajálně ke stávajícímu zřízení. Kromě výše zmiňovaných amerických *Ľudových novin* a *Nové doby* hodnotily režim pozitivně ještě kanadské *Ľudové zvesti*.[348]

Na spolky, které s režimem sympatizovaly, se ČÚZ snažil působit zasíláním časopisu *Československý svět* a dalších propagačních materiálů. Mládežnickým souborům pak poskytoval zpěvníky, notový materiál a kroje, podle kterých si pak soubory šily jejich potřebné množství pro svá vystoupení. Dále ČÚZ distribuoval české a slovenské učebnice, krajanské kalendáře a československé filmy. Svou

[346] Národní archiv Praha, fond: Československý ústav zahraniční II, kart. 70, inv. č. 105, Situační zprávy o krajanském hnutí 1945–1967, s. 2.
[347] Tamtéž.
[348] Tamtéž, s. 6-7.

činností se ústav snažil proniknout více mezi krajany žijící v centrech těžkého průmyslu, mezi ty, kteří pracovali v odborářském hnutí a rovněž mezi politické činitele.[349]

ČÚZ si kladl za cíl vyzbrojit krajanské funkcionáře i řadové členy spolků argumenty a materiálem k propagaci ČSSR a k potírání „nepravdivých a reakčních" zpráv, které se o zemi šířily. K tomu sloužily mimo jiné i zájezdy krajanů do vlasti, během nichž jim byly prezentovány „výdobytky a pozitiva" života v socialistické společnosti, zatímco odpočívali v lázních či ROH zotavovnách. Jednalo se například o ochotnické soubory či zájezdy učitelů. Jejich funkcionáři se účastnili odborných školení, aby mohli po návratu vyvracet „lživou protičeskoslovenskou propagandu". Krajané se do ČSR sjížděli například při příležitostech výročí vypálení Lidic nebo výročí ukončení druhé světové války.

Rovněž návštěvy jednotlivců využíval ústav k šíření prokomunistické propagace v zahraničí. Krajanům byl nabídnut program (návštěva kulturních památek, divadla, restaurace), během nějž na ně bylo ideologicky působeno za účelem jejich národního uvědomění. Krajané se účastnili také spartakiád. První celostátní spartakiády v roce 1955 se zúčastnilo 156 kanadských krajanů a tři z USA.[350] V následujících letech konání spartakiád počet účastníků ze zámoří mnohonásobně vzrostl. Delegátům výprav byla ze strany funkcionářů věnována velká péče s cílem ukázat vlast v co nejlepším světle. Americké a kanadské orgány podobným návštěvám nepřály. Krajany od nich odrazovaly a po návratu mnohé z nich pozvaly na pohovor před americký výbor pro vyšetřování neamerické činnosti.

Dle představitelů ČÚZ se ústav potýkal s obtížemi zejména z důvodu malé možnosti osobního poznání situace v jednotlivých zemích. Musel se spolehnout na dopisy a občasné návštěvy krajanů, přičemž kusé informace o činnosti spolků a pořádaných akcích neumožnily pracovníkům ústavu vytvořit si celkový obraz o krajanském životě v konkrétní zemi. Rovněž přístup k tisku spolků, které byly protikomunisticky orientované a s oficiálními vládními orgány a institucemi nekomunikovaly, byl problematický.[351]

---

[349] Tamtéž, s. 9.
[350] Národní archiv Praha, fond: Československý ústav zahraniční II, kart. 74, inv. č. 106, Zájezdy krajanů do ČSR (1949-1956), s. 8.
[351] Národní archiv Praha, fond: Československý ústav zahraniční II, kart. 70, inv. č. 105, Situační zprávy o krajanském hnutí 1945–1967, s. 11.

Téma krajanských spolků a komunit se ukázalo být v procesu usazování exulantek v nové zemi tématem klíčovým. Život v novém domově kladl na příchozí velké nároky a spolky nabízely pomocnou ruku – byly místem odpočinku a podpory, kde mohli příchozí navíc načerpat potřebné informace pro život v nové společnosti. Pomáhaly s hledáním zaměstnání, bydlení, se zvládnutím anglického jazyka a pořádaly dokonce i kurzy, jak se stát správným americkým občanem.[352] Současně nabízely společnost lidí se stejnými kořeny, se stejnou historií, zvyky a tradicemi. Umožnily uprchlíkům zažít prvek známého v neznámé společnosti. Některé exulantky braly spolky jako nedílnou součást svého života v zámoří. Pro mnohé se staly nepostradatelným záchytným bodem, bez nějž by jejich adaptace na nové prostředí a postupná asimilace proběhly daleko obtížněji. Největšímu zájmu se těšil spolek Sokol. Nepotvrdil se můj předpoklad, že se do činností spolků zapojily všechny exulantky. Některé pohlížely na činnost krajanských spolků s nedůvěrou a od zapojení se do krajanských aktivit se distancovaly. Vedla je k tomu především snaha o rychlé začlenění do severoamerické společnosti či nechuť k organizovaným aktivitám jako důsledek života v socialistickém Československu. Mnohé spolky pokračovaly ve své činnosti i v 21. století, některé však stály před velkou výzvou a tou byl úpadek zájmu o spolkovou činnost.

[352] JEŘÁBEK, V.: *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce*, s. 40.

5.5 Kontakt s vlastí před rokem 1989 a reemigrace

Kontakt s vlastí před rokem 1989

Odchod do exilu znamenal pro uprchlíky zátěž. Proces adaptace a asimilace často komplikoval stesk po domově. Proto se většina uprchlíků snažila udržovat korespondenční a telefonický styk s rodinnými příslušníky v zámoří, přičemž frekvenci ovlivňovala finanční dostupnost telefonického spojení. Nadia Wyble hovořila s matkou díky jejímu povolání, které jí umožňovalo do zámoří zavolat, jinak by si telefonáty nemohla finančně dovolit: „*Takže zaplať Pánbůh, že maminka občas [zavolala].* [...] *Stýskalo se mně, bez diskuze.*“ Zbytek komunikace obstarávaly dopisy.[353]

Dagmar Vavrušová si vyměňovala s bratrem a matkou dopisy, jelikož tito nevlastnili telefon. Ve své výpovědi se zamýšlela nad přínosem udržování styků s přáteli, což je téma, které se stalo styčným bodem výpovědí. Po usazení v Kanadě se rozhodla své přátele, kteří zůstali v Československu, nekontaktovat a soustředit se na rychlou adaptaci na nové prostředí a navázaní nových přátelství v Kanadě: „*Já jsem to opravdu za sebou odsekla. Přišlo mi lepší se zaměřit na to, co musím dělat teď.*“[354] Dalším důvodem, proč exulantky omezovaly kontakt s vlastí, byla bezpečnost. Obávaly se dopadu vzájemné korespondence a telefonátů na život příbuzných v Československu.

Za určitých podmínek bylo možné realizovat cesty rodinných příslušníků do zámoří. Povolení vycestovat z Československa obdržel většinou pouze jeden rodinný příslušník, aby byl zaručen jeho návrat zpět a zabránilo se tak jeho případnému odchodu do exilu. Benevolentnější pravidla platila pro občany v důchodovém věku. Těm stát v odjezdu nebránil, čehož využili rodiče M. Kozlové i jejího manžela a v USA je dvakrát navštívili. Odchod svých dětí schvalovali: „*My jsme rádi, že jste utekli, protože jsme se aspoň všichni trošku podívali do světa.*“[355] Rovněž rodiče Jany Raškové jezdili do USA díky tomu, že otec byl v penzi a matka v domácnosti.

Mnohé exulantky využily před rokem 1989 možnost navštívit vlast. To bylo možné v případě, že získaly kanadské či americké občanství, popřípadě měly

[353] Rozhovor s Nadiou Wyble, Praha, 16. 4. 2010.
[354] Rozhovor s Dagmar Vavrušovou, Frenštát pod Radhoštěm, 14. 8. 2010.
[355] Rozhovor s Marií Kozlovou, Praha, 7. 6. 2010.

občanství dvojí. Narátorky byly překvapeny stavem československé společnosti. Popisovaly všudypřítomnou šeď a přetvářku. Barbara Reinfeld dvakrát navštívila Československo v šedesátých letech. Cítila náznak naděje, která se společností šířila v souvislosti s Pražským jarem. Nicméně i přesto vnímala atmosféru jako pochmurnou. Lidé byli poznamenáni restrikcemi režimu: „*Celková atmosféra mi připadala stále pochmurná, ačkoli byla všude cítit naděje. Rozhovory se podobaly těm poválečným – ta a ta osoba se vrátila z vězení, tamten byl vězněn komunisty, toho mučili*.“ B. Reinfeld se proto rozhodla znovu Československo navštívit až po roce 1990.[356] Podobně popsala stav společnosti Dagmar Lawrenz: „*Před revolucí bylo všechno šedivé, lidé byli zachmuření*.“[357] Helena Fierlinger hodnotila poměry v Československu v roce 1981 jako smutné, neutěšené a bez nadějných vyhlídek: „*Lidi neměli naději, že by se situace změnila, byli rezignovaní. Kamarádi byli pořád stejní, ale jinak byly poměry neutěšené*.”[358]

Nezřídka byla návštěva provázena nepříjemnou zkušeností s autoritami, či s občany s nepřátelským postojem k exulantům. Mnohé exulantky přiznaly, že se při svých návštěvách Československa před rokem 1989 cítily stísněně a nejistě. Policejní kontroly vyvolávaly obavy. Majda Kallab Whitaker navštívila Československo v srpnu 1969. Uvědomovala si atmosféru strachu, který se pojil s výročními protesty: „*Byla jsem vyděšená. Lidé měli obavy z další vojenské aktivity nebo výročních protestů. [...] Vzpomínám si, že jsem měla noční můry, že mě chytí, že mě zavřou do vězení. [...] Věděla jsem, že bych v této zemi nechtěla uvíznout. Užívala jsem si setkání s bratranci a sestřenicemi, ale ta ponurá atmosféra byla velmi depresivní*.”[359]

Už jen samotný přechod československých hranic byl pro mnohé exulantky nepříjemným zážitkem. Anne McKeown, která žila s rodiči v USA, navštívila zemi v roce 1973. Na hranicích s Rakouskem byla podrobena zevrubné kontrole. Cestovala automobilem, který pohraniční hlídka dlouho prohledávala za přítomností vojáků se samopaly: „*Dívali se nám pod auto za pomocí zrcátek, zkoumali ho zevnitř. Děsivé, opravdu děsivé*.“[360]

---

[356] National Czech & Slovak Museum & Library, “Barbara Reinfeld,” *NCSML Digital Library*, accessed January 19, 2024, https://ncsml.omeka.net/items/show/4014.
[357] National Czech & Slovak Museum & Library, “Dagmar Lawrenz,” *NCSML Digital Library*, accessed January 19, 2024, https://ncsml.omeka.net/items/show/4026.
[358] Rozhovor s Helenou Fierlinger, Skype, 20. 3. 2010.
[359] National Czech & Slovak Museum & Library, “Majda Kallab Whitaker,” *NCSML Digital Library*, accessed January 20, 2024, https://ncsml.omeka.net/items/show/4133.
[360] National Czech & Slovak Museum & Library, “Anne McKeown,” *NCSML Digital Library*, accessed January 20, 2024, https://ncsml.omeka.net/items/show/4011.

Milada a Naďa Dobiášovy navštívily Československo do roku 1989 celkem desetkrát. Pobývaly u příbuzných v Plzni. Během svých pobytů byly hlídány Státní bezpečností, která sledovala, kam chodí a s kým se stýkají. To byl také důvod, proč se někteří přátelé rozhodli se sestrami nevídat.[361] Stejnou zkušenost měla Jana Rašková s manželem. Byli sledováni a manžel byl jednou Státní bezpečností zadržen. Proto při svých návštěvách kontaktovali jen minimum osob, aby je neuvedli do potíží. Po roce 1989 naopak přátele kontaktovali a styky obnovili.[362] Do konfliktu s autoritami v Československu se dostala rovněž Ivana Edwards, která se při jedné ze svých návštěv nezaregistrovala na příslušném úřadě. Hrubé jednání ze strany úředníků na ni silně zapůsobilo a přimělo zvážit další návštěvy vlasti: „*Z chování toho úředníka jsem byla úplně v šoku. Jeho jednání bylo hrubé. Zástupce vlády a jednal se mnou jako bych byla zločinec a on vězeňský dozorce. [...] Silně to na mě zapůsobilo. Dobře to ilustruje způsob, jakým komunisti jednali s lidmi.*"[363] Moc komunistické strany se neomezovala na hranice státu. Někteří exulanti se setkali se sledováním i v zámoří. Jana Pulkrabek s manželem byli během návštěvy Československa hlídáni, odposloucháváni a po návratu do USA jejich sledování pokračovalo. Důvodem bylo manželovo zaměstnání ve firmě Genetic Engineering, které vládu zajímalo.[364] Změnu přinesl až pád komunistického režimu v listopadu 1989, který lidem vrátil optimismus, naději a možnost bez obav cestovat do vlasti.

Reemigrace

V rámci dějin samostatného československého státu se otázka reemigrace stala aktuální hned po jeho vzniku. Vraceli se zejména krajané z Vídně, Německa a USA. Mezi lety 1918-1921 přesídlilo do nově vzniklého státu přes 10 000 Čechů a Slováků z Ruska.[365] Mnohem větší vlna reemigrace přišla po roce 1945. Čítala okolo 200 000 lidí. V prvních dvou letech se jednalo o reemigraci samovolnou, která se týkala

[361] Milada a Naďa Dobiášovy, The Czechoslovak Talks, www.czechoslovaktalks.com/pribehy/sestry-dobiasovy, 16. 2. 2024.
[362] Rozhovor s Janou Raškovou, Praha, 16. 4. 2010.
[363] National Czech & Slovak Museum & Library, "Ivana Edwards," *NCSML Digital Library*, accessed January 20, 2024, https://ncsml.omeka.net/items/show/4072.
[364] Rozhovor s Janou Pulkrabek, Praha, 7. 9. 2010.
[365] BARŠOVÁ, A. – BARŠA, P.: *c. d.*, s. 213.

zejména lidí vězněných v koncentračních táborech nebo na nucených pracích. Mezi lety 1947–1950 šlo již o organizovanou akci. Přesídlením krajanů z Rumunska, Bulharska, Volyně, USA, Kanady, Argentiny a dalších států se zabýval stát, zejména ministerstvo sociální péče. K poválečné imigrační vlně se řadí rovněž příchod 13 000 Řeků, kteří uprchli mezi lety 1946 a 1949 ze svých domovů v důsledku občanské války, a také přesídlování slovenských Romů.[366]

Mezi lety 1949 a 1989 jsme se v důsledku politického vývoje v Československu nesetkali s výraznější snahou o přistěhování do země. Z tohoto důvodu neexistovala, na rozdíl od vnitřní migrace, ani výrazněji definovaná imigrační politika. Ústava z roku 1960 definovala pouze azyl, který měl být poskytován cizím státním příslušníkům pronásledovaným za hájení zájmů pracujícího lidu, za účast na národně osvobozovacím boji, za vědeckou a uměleckou tvorbu nebo za činnost na obranu míru. Množství cizinců usazených na území našeho státu nebylo vysoké. V osmdesátých letech se jejich počet pohyboval kolem 28 000 (cizinci s povoleným trvalým pobytem), cizinců s dlouhodobým pobytem pak bylo 9 000.[367]

Pokud hovoříme o migračních pohybech v tomto období, je třeba zmínit rovněž pracovní migraci v rámci Rady vzájemné hospodářské pomoci, která se rozvíjela zejména v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století. Kromě pracovníků z Polska působili v socialistickém Československu zejména občané Vietnamu. Zvyšování kvalifikace či poskytnutí zaměstnání bylo realizováno také v případě obyvatel Kuby, Mongolska, Angoly, Severní Koreje, Laosu a Kypru.

Problematika reemigrace po roce 1989 zahrnuje jednak návrat občanů ze zemí bývalého sovětského bloku, jednak reemigraci ze Západu.[368] Československo neorganizovalo hromadný návrat uprchlíků do vlasti, jak tomu bylo po druhé světové válce. Záleželo tedy na exulantech samotných, zda měli o návrat zájem. Jak uvedl Zdeněk R. Nešpor ve své sociologické studii o reemigrantech, bylo obtížné rozlišit, ke které vlně vracející se patřili. Podle dostupných dat přicházely nejpočetnější

[366] Tamtéž, s. 216–217.
[367] Tamtéž, s. 217–218.
[368] K otázce reemigrace po roce 1989: FRÝDLOVÁ, P.: *Ženy mezi dvěma světy: deset životních příběhů žen, které odešly do ciziny a po letech se vrátily*. Praha 2008; NEŠPOR, Z. R.: *Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty. Prolegomena k sociologickému studiu českých emigračních procesů 20. století se zvláštním zřetelem k západní reemigraci 90. let*. Praha 2002; NEŠPOR, Z. R.: *Reemigrace českých západních emigrantů v 90. letech 20. století z hlediska ekonomické sociologie*. In: Sociologický časopis, roč. 41, 1/2005, s. 31–55.

skupiny reemigrantů z Německa, USA, Kanady, Švýcarska a Rakouska. Nejvíce jich bylo zaznamenáno mezi lety 1991–1994.[369]

Prvotní radost z pádu komunistické moci a euforii z toho, že návrat „domů" bude možný, vystřídaly pochybnosti. Změnit (opět) svůj zaběhnutý způsob života a vrátit se zpět do vlasti vyžadovalo dlouhé zvažování. Většina exulantů byla v té době v zahraničí již usazena, našla si práci, začlenila se do společenských struktur, navázala přátelství a do určité míry přijala kulturu hostitelské země. To je samozřejmě stálo mnoho úsilí a překonání překážek. A nyní měli pracně vybudované pozice opustit a znovu začít od začátku. Kořeny a vazby v Československu většina exulantů stále měla, přesto nebylo rozhodnutí jednoduché. Tuto situaci vystihl exulant S. Karásek: „*Přišel listopad, začal jsem balit. Bolševik je na lopatě, jedeme domů. Najednou jsem si všiml, že balím sám*".[370]

Hana Semerád si procesem rozhodování prošla bezprostředně po změně režimu v listopadu 1989. Zvažovala návrat do vlasti, kde by mohla zúročit zkušenosti, kterých v Kanadě nabyla. Po zvážení se však rozhodla v zámoří zůstat, protože ačkoli si pád režimu velmi přála a její znalost jazyků a další zkušenosti mohly být pro nově se formující stát přínosem, uvědomovala si své zakořenění v kanadské společnosti, ve které v tu dobu pobývala již 21 let: „*Já jsem tak nad tím přemýšlela a říkala jsem si 'Bože, vždyť já bych se tam vlastně měla vrátit. Já jsem se naučila řeči, já bych jim mohla říct, jak věci tady choděj.' [...] Ale pak jsem si najednou uvědomila, že [...] vlastně už tam nepatřím.*"[371]

Anně Balev se návrat do Československa jevil na první pohled rozumně, po důkladnějším zvážení však spíše problematicky. Léta v exilu formovala myšlení exulantů natolik, že návrat do společnosti, ve které byla demokracie řadu let potlačována, se zdál být nemožný. A. Balev byla v USA zainteresována profesně i osobně, cenila si zejména svobody projevu, kterou země nabízela. Proto se rozhodla možnosti reemigrace nevyužít. Život v zámoří jí formoval do té míry, že se československé společnosti odcizila: „*Změnila jsem se, a proto si myslím, že už by mě zpátky zcela nepřijali.*"[372] Stejný názor sdílela i Alena Heitlinger. Kanadu považovala za svůj domov. O přesunutí profesního i osobního života do

[369] NEŠPOR, Z. R.: *Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty*, s. 57.
[370] Tamtéž.
[371] Rozhovor s Hanou Semerád, Skype, 7. 5. 2010.
[372] National Czech & Slovak Museum & Library, "Anna Balev," *NCSML Digital Library*, accessed February 3, 2024, https://ncsml.omeka.net/items/show/4008.

Československa neuvažovala: „*A dneska [...] Praha už není mým městem. Velmi se změnila, pořád ji miluju, ale už se mi po ní tolik nestýská*.“[373]

Sametová revoluce tedy postavila exulantky znovu před nutnost učinit rozhodnutí, zda opustit vlast, tentokrát definitivně. Prostor, který tomuto tématu exulantky věnovaly, ukázal, jak složité pro ně bylo se se situací po roce 1989 vyrovnat, a odhalil potřebu tyto myšlenky sdílet. Mnoha exulantkám však tento bolestný proces pomohl definitivně se smířit s odchodem a s novým domovem. Výstižně situaci shrnula Helena Stossel: „*Poprvé v životě jsem šťastná. Trvalo mi dlouho si to uvědomit. Bylo pro mě těžké k takovému závěru dojít. Praha bude vždycky mým městem, mým domovem, ale žít už bych tam nemohla. [...] Můj domov je zde a dalo mi práci si to uvědomit. Je to velká úleva*.“[374]

Druhou skupinu exulantek pak tvořily ty, které možnosti návratu do Československa využily. Většinou je k tomu vedly rodinné důvody. Helga Gazdová se rozhodla natrvalo vrátit do České republiky v roce 2003 a usadila se v Olomouci. Manželé Gazdovi byli po odchodu z vlasti v roce 1969 odsouzeni k vězení, H. Gazdová k deseti měsícům, její manžel ke čtrnácti. Do roku 1989 proto navštěvovala pouze svou matku v Německu a do Československa se podívala až po pádu komunistického režimu v roce 1989. Ve výpovědi přiznala, že ve změnu režimu nedoufala: „*Já jsem nikdy nevěřila, že se sem podívám. A když jsme přijížděli – to jsme jeli z Frankfurtu autem [...] z hranic do Prahy jsme hrozně brečeli.*“ H. Gazdová se setkala s rezervovaným postojem k reemigrantům a ve svých vzpomínkách několikrát zmínila kulturní střet, který po svém návratu zažila.[375] D. Vavrušová si reemigraci vyzkoušela během ročního pracovního pobytu na Univerzitě Tomáše Bati ve Zlíně na počátku druhého tisíciletí. Výsledkem bylo ocenění zázemí, které si v Kanadě vytvořila, a rozhodnutí vrátit se natrvalo do zámoří.[376]

Reakce obyvatel Československa, resp. České republiky na reemigranty ze Západu byly v devadesátých letech 20. století značně ambivalentní. Zvědavost a snad i národní hrdost, že se vrací ti, jež šířili českou a slovenskou kulturu ve světě, vystřídaly nedůvěřivost a zášť. Rozšířila se představa, že navrátilci byli v zahraničí

[373] Rozhovor s Alenou Heitlinger, Mariánské Lázně, 10. 8. 2010.
[374] National Czech & Slovak Museum & Library, “Helena Stossel,” *NCSML Digital Library*, accessed February 3, 2024, https://ncsml.omeka.net/items/show/4067.
[375] Rozhovor s Helgou Gazdovou, Olomouc, 27. 11. 2009.
[376] Rozhovor s Dagmar Vavrušovou, Frenštát pod Radhoštěm, 14. 8. 2010.

neúspěšní, a proto se vrátili zpět. Navíc s úmyslem využít ekonomického know-how pro vlastní obohacení na úkor české populace.[377] Sociologické výzkumy přitom ukázaly, že reemigranty vedly k návratu v naprosté většině jiné než ekonomické důvody. Dvě třetiny reemigrantů byly v zahraničí pracovně a sociálně úspěšné a návratem zpět si spíše uškodily.[378] Byla to především rodina, kvůli které se rozhodli přesídlit zpět.

Vesna Alince potvrdila, že krátce po pádu režimu se mnozí dívali na reemigranty s nedůvěrou: „*My jsme tady trpěli a vy jste se měli dobře*.“[379] Rovněž Štěpánka Korytová-Magstadt, která se v roce v roce 1993 rozhodla pro reemigraci, měla zkušenost s negativním postojem k reemigrantům. Setkala se s názorem, že odchodem do zahraničí člověk zradil vlast: „*Ty jsi odcestovala a my jsme to tady museli protrpět*.“ Rovněž ji zaskočila neochota přijmout názory a zkušenosti exulantů, kteří chtěli po návratu přispět k rozvoji společnosti: „*Nás to nezajímá, ty máš připomínky na zlepšení, ale my to chceme dělat českou cestou*.“[380]

Ani ze strany reemigrantů neprobíhalo začlenění do postsocialistické společnosti vždy hladce. Ze svých nových domovů byli zvyklí na odlišné pojetí vztahu jednotlivce a kolektivu. V polistopadovém Československu převládal tzv. individualismus spotřeby, pro který byla charakteristická snaha o maximální přínos kolektivu ve prospěch individuálního či rodinného konzumu, aniž by za to bylo společnosti něco vráceno zpět.[381] Pro příchozí bylo naopak samozřejmostí angažovat se ve společenských záležitostech, zajímat se o dění v komunitě a přispívat k jejímu rozvoji. Nezájem o kolektivní prospěch a s tím spojená závist mezi jednotlivci reemigranty překvapovaly. Naráželi rovněž na nízkou míru plnění neformálních dohod, které v hostitelských společnostech platily a bylo možno se na ně spolehnout. Naopak nedůvěra v instituce a autority, a především formalismus úředních institucí zde byly silně zakořeněny a ztěžovaly jim každodenní život. Neustálé prokazování totožnosti, písemná fixace všech pracovně-partnerských dohod, a především tvrdé vyžadování formálních náležitostí pro výkon povolání bez ohledu na zkušenosti ze zahraničí či individuální schopnosti odradily mnohé reemigranty od trvalého usídlení

[377] NEŠPOR, Z. R.: *Reemigrace českých západních emigrantů v 90. letech 20. století z hlediska ekonomické sociologie/ The Re-Emigration of Czech Western Emigrants in the 1990s from the Perspective of Economic Sociology*. In Sociologický časopis / Czech Sociological Review, vol. 41, no. 1, 2005, s. 31–55, www.jstor.org/stable/41132107, 25. 7. 2020, s. 51.
[378] Tamtéž.
[379] Odpovědi na dotazník, Vesna Alince, 29. 4. 2010.
[380] Rozhovor se Štěpánkou Korytovou-Magstadt, Praha, 25. 3. 2010.
[381] NEŠPOR, Z. R.: *Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty*, s. 75.

ve vlasti a přiměly je k návratu do společnosti, s jejíž mentalitou se ztotožňovali a jejíž životní postoj jim vyhovoval více.[382]

Kapitola věnovaná udržování kontaktů s vlastí před rokem 1989 a reemigraci přinesla zajímavá zjištění. Hlavní roli v této oblasti hrála korespondence, méně už telefonické spojení, popřípadě – za určitých podmínek – návštěvy rodinných příslušníků v USA či Kanadě. Podobnosti ve výpovědích narátorek jsem nalezla v jejich vzpomínkách na návštěvu Československa před pádem komunistického režimu. Předlistopadovou společnost charakterizovaly pochmurná atmosféra, rezignovanost a šeď. Radost a euforii z pádu režimu vystřídaly váhání a nejistota, jak s touto situací naložit. Přání se stalo skutečností – demokracie byla obnovena, avšak kromě pocitu zadostiučinění vyvolaly tyto události otázku nad dalším směřováním jejich cesty. Po mnoha letech v zahraničí, kdy už byl život exulantek ukotven, kdy překonaly mnohé překážky, byly znovu postaveny před dilema rozhodování. Převážná většina se rozhodla do Československa natrvalo nevrátit.

U některých exulantek vyvolala nutnost opětovně potvrdit své rozhodnutí pro život v zámoří otázku po vlastním ukotvení. Ve výpovědích jsem se setkala se zamyšlením nad začleněním do jedné či druhé společnosti. Yvette Kaiser Smith cítila, že nezapadá ani do jedné z nich: „*Tady [v Chicagu] žiji většinu svého života a taky sem úplně nezapadám. Jsem spíš Čechoameričanka než Američanka. A když přijedu do Prahy, jsem úplná cizinka. Nepoznají, že jsem Češka. Je to zvláštní*.“[383] Stejný postoj sdílela i Dagmar Vavrušová. Exulantky často trápila otázka, zda se rozhodly správně, zda žijí na „správné“ straně oceánu: „*Myslím si, že [...] sedíme na dvou židlích, že je to takové hledání spokojenosti a vyrovnanosti, které stále se nám jeví, že jsou někde jinde*.“[384] Většině dotazovaných však definitivní rozhodnutí zůstat v USA či Kanadě pomohlo smířit se s odchodem z vlasti a s novým domovem.

[382] Tamtéž, s. 76–77.
[383] National Czech & Slovak Museum & Library, “Yvette Kaiser-Smith,” *NCSML Digital Library*, accessed February 5, 2024, https://ncsml.omeka.net/items/show/4241.
[384] Rozhovor s Dagmar Vavrušovou, Frenštát pod Radhoštěm, 14. 8. 2010.

ZÁVĚR

Problematika československého exilu se od devadesátých let 20. století stávala předmětem výzkumu historiků. Zatímco mužům byla v rámci exilových studií věnována pozornost, životní osudy žen nebyly ve větší míře zpracovány. Rigorózní práce si nekladla za cíl postihnout životy exulantek v celé jejich šíři a hloubce. Zaměřila se na vybrané aspekty života žen. Doplnila poznatky o československém exilu mezi lety 1948 a 1989 o zkušenosti žen a současně přinesla nový pohled na dění v Československu v tomto období z hlediska vnímání každodennosti a společenské atmosféry dané výzkumem pramenů osobní povahy. Poznatky získané na základě analýzy a komparace dostupných pramenů byly zasazeny do historických souvislostí a pomohly dotvořit obraz o československém exilu v druhé polovině 20. století. Životní osudy exulantek byly rozmanité, formované odlišnými hybateli, ovlivněné různými okolnostmi. Přesto bylo možné v pluralitě příběhů nalézt styčné body, které odchody žen do exilu charakterizovaly.

Padesátá a šedesátá léta se nesla ve znamení postupného přehodnocování původně pozitivně vnímaných změn ve společnosti započatých po druhé světové válce. Některé narátorky přiznaly, že si dopad politického dění na život občanů v období svého dětství a dospívání neuvědomovaly, a toto období považovaly převážně za šťastné a spokojené. Analýza většiny výpovědí však poukázala na negativní dopad restrikcí režimu na rodiny exulantek. Nemožnost studovat či vykonávat zvolené zaměstnání, nucení ke spolupráci s StB, konfiskace majetku, falešná obvinění z protistátní činnosti, hrozba věznění, mučení či pohrůžka vysokých trestů odnětí svobody vedly ženy k rozhodnutí republiku opustit.

Konec šedesátých let 20. století charakterizovalo výrazné uvolnění poměrů. Styčným bodem ve výpovědích byl důraz na naději, optimismus a euforii, které společnost prostupovaly. 21. srpen 1968 pak znamenal konec těmto nadějím. Komparace pramenů potvrdila, že srpnová okupace hluboce národem otřásla a vyvolala další vlnu odchodů do exilu. Sedmdesátá léta a počátek let osmdesátých se nesly v duchu rezignace. Dlouhodobá nespokojenost s politickým a ekonomickým vývojem v zemi, nemožnost svobodně cestovat, vyjádřit svůj názor a rozvíjet svůj potenciál na poli pracovním přiměly opět mnohé ženy k odchodu.

Z pramenů vyplynulo, že nejvíce žen odešlo ve dvou vlnách – po únoru 1948 a po srpnu 1968, což koresponduje s dosavadními poznatky. Zvýšený zájem o odchod do zahraničí pak bylo možné vysledovat ještě v první polovině osmdesátých let 20. století, kdy byly útěky motivovány jak politickými, tak ekonomickými důvody. Velký prostor věnovaly ženy momentu rozhodnutí opustit vlast. Považovaly za nutné vysvětlit motivy a důvody, které je k jejich rozhodnutí vedly.

Oficiálně zakázaná cesta do západních zemí byla náročná a nebezpečná. Část věnovaná útěkům přes hranice ukázala pluralitu způsobů, jakými ženy hranice překračovaly (nepovolený průjezd automobilem, útěk letadlem, pěšky pomocí převaděčů). Společným jmenovatelem byl strach o sebe a své blízké. Posrpnové exulantky využívaly dovolených v Jugoslávii, odkud přecházely do Itálie a Rakouska. Ženám-vědkyním se nabízela možnost studijních zahraničních pobytů, popřípadě ženy následovaly své muže na jejich studijní či pracovní pobyty v zahraničí a zde společně žádali o azyl.

Vyřízení formalit, které exulantkám umožnilo jejich přesun do zámoří, bylo časově náročné. Útočiště nalezly buď v uprchlických táborech, v ubytovnách, či u příbuzných. Komparace pramenů ukázala, že začátky v nové zemi nebyly pro ženy lehké. Potýkaly se s nedostatečnou znalostí jazyka, z čehož pramenily těžkosti spojené s hledáním zaměstnání. Absolvování jazykových kurzů jim otevřelo cestu k hledání adekvátního povolání.

Jakkoli bylo budování nového domova náročné, snažily se ženy co nejdříve adaptovat na nové prostředí. S překonáním náročných situací jim pomáhaly organizace jako AFCR a ACEP a také krajanské organizace, které udržovaly český a slovenský jazyk, zvyky a tradice. V otázce zapojení do krajanských organizací bylo možné vysledovat dva přístupy. Část žen usilovala o splynutí se společností a se zemí, která se stala jejich druhým domovem. Druhá skupina zapojení do těchto spolků hodnotila pozitivně. Největší oblibě se těšil Sokol. Co se týče asimilace, tedy hlubšího začlenění do společnosti, komparace ukázala, že proběhla úspěšně u většiny exulantek a stala se také důvodem pro setrvání v Kanadě či USA po roce 1989. Proces asimilace byl v některých případech zpomalen překážkami, které byly ženám kladeny ze strany rodičů-přistěhovalců, jejichž začlenění do společnosti probíhalo obtížně.

17. listopad 1989 přinesl krajanům pocit radosti a zadostiučinění, ale zároveň je postavil před nelehkou volbu. Pro návrat se rozhodlo jen malé procento respondentek, které se mnohdy potýkaly s nepochopením a nepřijetím ze strany české a slovenské společnosti. Svou roli sehrál jednak pocit ublížení, kdy byly exulantky vnímány jako ty, které vlast v době nouze opustily a tím zradily, jednak strach z odlišného pohledu na společnost a její fungování, který s sebou ženy po mnoha letech strávených v demokratické společnosti přinesly. Většina exulantek byla však již v této době do americké či kanadské společnosti dobře začleněna a návrat do vlasti vyhodnotila jako komplikovaný. Vztah s vlastí udržovaly exulantky na bázi občasných či pravidelných návštěv.

SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

Prameny

Immigration History Research Center (Minneapolis, Minnesota, USA)

Fondy:

American Council for the Emigrés in the Professions, 1960–1980

American Fund for Czechoslovak Refugees (New York, N.Y.), 1948–1990

American Sokol Organization, Western District, Scrapbook, 1975–1978

Periodika:

American Sokol, č. 7,8/1968

Czechoslovak woman, č. 3/1966

Čas, č. 9/1949

Denní hlasatel, č. 182/1949

Národ, č. 260/1949

Nedělní New Yorské listy, č. 42/1949

Svornost č. 20/1949

Západ, roč. 1979–1989

Zpravodaj Chicago, roč. 1960–1975

National Czech and Slovak Museum and Library (Cedar Rapids, Iowa, USA)

Recording Voices & Documenting Memories of Czech & Slovak Americans

Canadian Museum of Immigration at Pier 21 (Halifax, Kanada)

Oral history collection

Centrum pro československá exilová studia při KHI FF UP Olomouc

Fond Československý zahraniční ústav v exilu, 1949–1969

Fond Kanada

Fond USA

Fond Rada svobodného Československa, 1949–1983

Národní archiv v Praze

Fond Československý ústav zahraniční II

Libri prohibiti

Periodika:

Listy, roč. I, srpen 1970

Svědectví, roč. IX, č. 34–36/1969

roč. XX, č. 78/1986

Zápisník, roč. II, únor–duben 1959

Ústní rozhovory Jitky Králové s narátorkami s časovým a místním určením jejich odchodů do exilu (materiál v osobním držení)

Zdeňka Brodská – 1976, USA (Michigan), rozhovor dne 9. 6. 2010.

Helga Gazdová – 1969, Kanada, rozhovor dne 27. 11. 2009.

Helena Fierlinger – 1967, USA (Vermont), rozhovor dne 20. 3. 2010.

Alena Heitlinger – 1968 Velká Británie, 1975 USA (Kent), rozhovor dne 10. 8. 2010.

Jana Jílková – 1969, Kanada, rozhovor dne 14. 6. 2010.

Štěpánka Korytová-Magstadt – 1978 Velká Británie, 1982 USA (Nebraska), rozhovor dne 25. 3. 2010.

Marie Kozlová – 1968 Afrika, 1975 USA (Washington, D.C.), rozhovor dne 7. 6. 2010.

Hana Matoušková – 1971, USA (Ohio), rozhovor dne 29. 5. 2012.

Nataša Novotná – 1968 Velká Británie, 1972 Kanada, rozhovor dne 30. 4. 2010.

Jana Pulkrábek – 1969 Švýcarsko, 1975 USA (New York), rozhovor dne 7. 9. 2010.

Jana Rašková – 1968, USA (New Jersey), rozhovor dne 16. 4. 2010.

Hana Semerád – 1968, Kanada, rozhovor dne 7. 5. 2010.

Dagmar Trantinová – 1987, USA (Massachusetts), rozhovor dne 23. 2. 2010.

Dagmar Vavrušová – 1983, Kanada, rozhovor dne 14. 8. 2010.

Nadia Wyble – 1982, USA (Arizona), rozhovor dne 16. 4. 2010.

Prameny osobní povahy – písemná dotazníková šetření s časovým a místním určením odchodu žen do exilu (materiál v osobním držení)

Vesna Alince – 1968, Kanada, dotazník dne 29. 4. 2010.

Jitka Kirchner – 1968, Kanada, dotazník dne 25. 4. 2010.

Alena Martinů – 1988, Kanada, dotazník dne 10. 8. 2010.

Jarka Milerová – 1970 Bolívie, 1974 Kanada, dotazník dne 30. 4. 2010.

Pavla Piťha-Rowe – 1965 Kanada, 1967 USA (Maryland), dotazník dne 19. 6. 2010.

Tištěné prameny, paměti, vzpomínky

Bilková-Brestowská, Ester: Aj slnko kráča na západ…Nitra 2005.

Čelovský, Bořivoj: Šel jsem svou cestou. Opava 1996.

Havlíčková, Helena: Dědictví. Kapitoly z dějin komunistické perzekuce v Československu 1948–1989. Olomouc 2002.

Josten, Josef: Československo žaluje... Praha 1993.

Krejčí, Jaroslav: Mezi demokracií a diktaturou: domov a exil. Praha 2006.

Lefeuvre, Ivanka: Migrace 1982: deníkové záznamy signatářky Charty 77 vystěhované v rámci akce „Asanace“ z Československa. Praha 2014.

Outratová, Jana: Dvakrát v jedné řece. Praha 2004.

Prameny k dějinám III. odboje. Svazek třetí. Olomouc 1995.

Rollerová, Věra: Každá česká ženská může přežít, pokud jí nevadí vysavače, aneb How to be a homemaker. Zlín 2001.

Šuchma, Miloš. Vzpomínky Čechokanaďana. Praha 2021.

Žídková, Eva: Naším snem byla Kanada. Útěk z Československa se dvěma kufry, dětmi a psem. Brno 2018.

Literatura

Baršová, Andrea – Barša, Pavel: Přistěhovalectví a liberální stát. Imigrační a integrační politiky v USA, západní Evropě a Česku. Brno 2005.

Barteček, Ivo: Česká krajanská komunita v Latinské Americe – možnosti a meze výzkumu. In: Sborník prací historických, XIX, Acta Universitatis Palackianea Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica 31/2002. Olomouc 2003, s. 377–382.

Barteček, Ivo: Československý antifašistický exil německého jazyka v Mexiku. Olomouc 1999.

Barteček, Ivo: Vystěhovalectví do Latinské Ameriky. In: Češi v cizině, 9, Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR. Praha 1996, s. 172–197.

Barteček, Ivo: Vystěhovalectví a dějiny vystěhovalectví – občanský nebo národnostní princip? Příklad vystěhovalectví do Latinské Ameriky z Československa v letech 1918–1938. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Philosophica. Historica 27/1996, s. 205–211.

Bárta, Milan (ed.): Člověk v soukolí StB. Praha 2020.

Bártík, František: Zemřelé nesvobodné pracovní síly v oblastech produkce uranové rudy 1946 až 1986. Příbram 2011.

Bašta, Jiří: Lidové milice 1948–1969. Nelegální armáda komunistické strany Československa. Praha 2013.

Bauer, Zdeněk: Jáchymovské tábory – peklo, ve kterém mrzlo: trestanecké tábory na Jáchymovsku a exemplární pranýřovací tresty pro odpírače těžby uranové rudy. Praha 2019.

Benčík, Antonín – Domaňský, Josef: 21. srpen 1968. Praha 1990.

Benčík, Antonín – Richter, Karel: Vražda jménem republiky. Tragický osud generála Heliodora Píky. Ostrov: Ostrov 2006.

Bláhová, Ivana – Blažek, Lukáš – Boštík, Martin – Stará, Tereza. Jménem republiky! Osm případů zvůle komunistické justice. Praha 2015.

Bolomský, Karel – Nosková, Alena – Otáhal, Milan: Svědectví o duchovním útlaku 1969–1970. Dokumenty. Normalizace v kultuře, umění, vědě, školství a masových sdělovacích prostředcích. Praha 1993.

Bouček, Miroslav – Klimeš, Miloslav: Dramatické dny Února 1948. Praha 1973.

Brabec, Vladimír a kol.: Osmašedesátý očima tří generací. Praha 2018.

Brandes, Detlef – Ivaničková, Edita – Pešek, Jiří (eds.): Uprchlíci a azylanti v zemi sousedů. Československo a Německo v letech 1933 až 1989. Praha 2019.

Brod, Toman: Osudný omyl Edvarda Beneše 1939–1948. Československá cesta do sovětského područí. Praha 2002.

Brouček, Stanislav: Češi v cizině – k interpretaci autobiografických textů. In: Sborník prací historických, XIX, Acta Universitatis Palackianea Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica 31/2002. Olomouc 2003, s. 351–356.

Brouček, Stanislav. Kandidáti další existence (z osudů české Novodobé Emigrace). Praha 2004.

Brouček, Stanislav – Hrubý, Karel – Měšťan, Antonín (eds.): Emigrace a exil jako způsob života. II. sympozium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu. Praha 2001.

Břeňová, Halina: …aby se nezapomnělo. Vzpomínky a dokumenty o životě, práci a zápasech Dr. Jána Papánka. Praha 1994.

Břeňová, Halina: Život pro jiné: Ján Papánek 1896–1991. Praha 1995.

Buijs, Gina (ed.): Migrant Women. Crossing Boundaries and Changing Identities. Providence 1993.

Bunža, Bohumír: Rada Svobodného Československa. Praha 2000.

Burešová, Jana: Proměny společenského postavení českých žen v 1. polovině 20. století. Olomouc 2001.

Burešová, Jana – Miller, Jaroslav – Trapl, Miloš: Český exil v Austrálii (1948–1989). Praha 2016.

Burešová, Jana – Pelikánová, Jitka (eds.): Studium z dějin emigrace. Svazek 6. Olomouc 2010.

Burešová, Jana – Trapl, Miloš: Bohumil Laušman – Proměny života sociálně demokratického politika s nástupem komunistické moci v Československu. Olomouc 2009.

Bursík, Tomáš: Přišli jame na svět proto, aby nás pronásledovali: trestanecké pracovní tábory při uranových dolech v letech1949–1961. Praha 2009.

Carioti, Antonio – Pelikán, Jiří: Jiří Pelikán – nepohodlný exulant. Rozhovor s Antoniem Cariotim. Praha 2015.

Císařovská, Blanka – Prečan, Vilém: Charta 77: Dokumenty 1977–1989. Praha 2007.

Coser, Rose L. – Anker, Laura S. – Perrin, Andrew J.: Women of Courage (Jewish and Italian Immigrant Women in New York). Westport 1999.

Čapka, František – Lunerová, Jitka: 1948: Vítězný únor. Cesta k převratu. Brno 2012.

Čelovský, Bořivoj: Emigranti. Dopisy politických uprchlíků z prvních let po „Vítězném únoru“ 1948. Šenov u Ostravy 1998.

Čelovský, Bořivoj: Politici bez moci: První léta exilové Rady svobodného Československa. Šenov u Ostravy 2000.

Československý exil 1938-1989 v zahraničních archivech: sborník příspěvků z vědecké konference konané ve dnech 21.–22. listopadu 2007 na Univerzitě obrany v Brně. Brno 2008.

Čermák, Josef: Fragmenty ze života Čechů a Slováků v Kanadě. Zlín 2000.

Čermák, Josef: The Story of Czechs and Slovaks in Canada. It All Began with Prince Rupert. Luhačovice 2018.

Černý, Bohumil: Emigrace Židů z Českých zemí v letech 1938–1941. In: Kárný, Miroslav – Kárná, Margita (eds.): Terezínské studie a dokumenty. Praha 1997, s. 55–71.

Denčevová, Ivana – Stehlík, Michal a kol.: Rozděleni železnou oponou. Praha 2015.

Diamant, Jiří: Psychologické problémy emigrace. Olomouc 1995.

Dubovický, Ivan: Češi v Americe a česko-americké vztahy v průběhu pěti staletí. Praha 2018.

Dvořáková, Zora: Politikové na útěku: osudy změněné 25. únorem 1948. Praha 2004.

Eckertová, Eva: Kameny na prérii. Čeští vystěhovalci v Texasu. Praha 2004.

Eliáš, František – Jermář, Jaromír a kol.: Historie emigrace z českých zemí. Sborník referátů ze semináře, který se konal při příležitosti Setkání krajanů v Mladé Boleslavi 22.–25. 6. 2000. Mladá Boleslav 2001.

Emmert, František: Rok 1968 v Československu. Praha 2007.

Evans, Sara M.: Born for Liberty. A History of Women in America. New York 1989.

Exil a domov. Odchody a návraty. Záznam konference 10.–11. prosince 1992 v Praze. Praha 1993.

Fencl, Pavel (a kol.): Králové Šumavy. Die Könige des Böhmerwaldes. Praha 2012.

Filípek, Jan: Odlesky dějin československého exilu. Praha 1999.

Formanová, Lucie – Gruntorád, Jiří – Přibáň, Michal: Exilová periodika. Katalog periodik českého a slovenského exilu a krajanských tisků vydaných po roce 1945. Praha 1999.

Frýdlová, Pavla: Ženy mezi dvěma světy. Deset životních příběhů žen, které odešly do ciziny a po letech se vrátily. Praha 2008.

Fučíková, Renáta: Historie Čechů v USA. Praha 2019.

Gabaccia, Donna R.: Foreign relations: American immigration in global perspective. Princeton 2012.

Gabaccia, Donna R.: From the Other Side: Women, Gender, and Immigrant Life in the U.S., 1820–1990. Bloomington 1994.

Gabaccia, Donna R.: Immigrant Women in the United States (A Selectively Annotated Multidisciplinary Bibliography). Westport 1989.

Gabaccia, Donna R.: Seeking Common Ground (Multidisciplinary Studies of Immigrant Women in the United States). Westport 1992.

Gímeš, Emil – Koudelka, František: Počátky normalizace na severní a střední Moravě. Praha 1996.

Goněc, Vladimír (ed.): Česko-slovenská historická ročenka 2005. Brno 2005.

Grebeníček, Miroslav a kol.: Osmačtyřicátý. Sborník studií. Praha 2009.

Gruntorád, Jiří: Katalog knih českého exilu 1948–1994. Praha 1995.

Hanzlík, František: Krajané a československý zahraniční odboj 1938–1945 v dokumentech a fotografiích. Praha 2010.

Hanzlík, František. Tajné služby na cestě KSČ k moci 1945–1948: Únor 1948 – výsledek nerovného zápasu. Praha 2021.

Hanzlík, František: Únor 1948: výsledek nerovného zápasu. Praha 1997.

Hanzlík, František – Konečný, Karel: Československý vojenský exil pro obnovu demokracie v Československu po únoru 1948. Brno 2009.

Hanzlík, František – Konečný, Karel – Polley, Ivana: Československá obec legionářská v exilu 1949–1989. Praha 2013.

Hart, Vratislav: Jak to vlastně bylo. Praha 2008.

Haváč, Ondřej: Exil a identita: posrpnový exil v Rakousku a Švýcarsku. Brno 2022.

Havlíček, Dušan: Listy v exilu. Olomouc 2008.

Historie emigrace z českých zemí: sborník referátů ze semináře, který se konal při příležitosti Setkání krajanů v Mladé Boleslavi 22.–25. 6. 2000. Mladá Boleslav 2001.

Hodboď, Jakub – Goll, Jan – Ulvr, Václav (eds.): Neviditelné oběti komunismu v zemi javorů. Sborník studentských prací. Liberec 2006.

Holborn, Louise W.: The International Refugee Organization: A Specialized Agency of United Nation, its history and work 1946–1952. London 1956.

Hrubý, Karel – Brouček, Stanislav (eds.): Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století. Sympozium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu. Praha 2000.

Hrubý, Petr: Nebezpeční snílci. Australská levice a Československo. Brno 2007.

Hrubý, Petr – Kosatík, Pavel – Pousta, Zdeněk: Rozchod 1948. Rozhovory s českými poúnorovými exulanty. Praha 2006.

Chada, Joseph: The Czechs in the United States, Washington, D.C. 1981.

Iggers, Georg G.: Dějepisectví ve 20. století: od vědecké objektivity k postmoderní výzvě. Praha 2002.

Ivanov, Miroslav: Justiční vražda aneb Smrt Milady Horákové. Praha 2008.

Jaklová, Alena: Čechoamerická periodika 19. a 20. století. Praha 2010.

Jaklová, Alena: Proměny etnické a kulturní identity českých přistěhovalců ve Spojených státech amerických. Interpretace analýz čechoamerického periodického tisku 19. a 20. století. Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky. Praha 2014.

Jech, Karel: Soumrak selského stavu 1945–1960. Praha 2001.

Jeřábek, Vojtěch: Českoslovenští uprchlíci ve studené válce. Dějiny American Fund for Czechoslovak Refugees. Brno 2005.

Jiránek, Jiří – Barteček, Ivo: Češi a Slováci v Chile ve 20. století. Olomouc 2013.

Jirásek, Zdeněk: Československá poúnorová emigrace a počátky exilu. Brno 1999.

Jirásek, Zdeněk – Trapl, Miloš: Exilová politika v letech 1948–1956. Počátky politické organizovanosti a činnosti poúnorové emigrace a vznik Rady svobodného Československa. Olomouc 1996.

Josefovičová, Milena: Z Československé akademie věd do exilu: s vědci o vědě. Praha 2011.

Junek, Marek a kol.: Svobodně! Rádio Svobodná Evropa 1951–2011. Praha 2011.

Kabátová, Hana: Benešovy dekrety: nejvýznamnější dokumenty v plném znění. Pardubice 2002.

Kalinová, Lenka: K sociálním dějinám Československa v letech 1969–1989. Praha 1999.

Kalvoda, Josef: Sovětizace Československa: příčiny a důsledky. Přeložil Vladimír Petkevič. Kladno 2023.

Kalvoda, Josef: Studená válka 1946–1989. Svoboda znamená zodpovědnost. Kladno 2001.

Kaňáková, Martina (ed.): Čechoslováci ve světě. Praha 2019.

Kaplan, Karel: Kořeny československé reformy 1968 I. Praha 2000.

Kaplan, Karel: Kořeny československé reformy 1968 II. Praha 2002.

Kaplan, Karel: Kořeny československé reformy 1968 III, IV. Brno 2002.

Kaplan, Karel: Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy 1956–1968. Společnost a moc. Brno 2008.

Kaplan, Karel: Nebezpečná bezpečnost. Historie působení StB jako mocenského nástroje KSČ 1948–1956. Praha 2021.

Kaplan, Karel: Nekrvavá revoluce. Praha 1990.

Kaplan, Karel: Pět kapitol o únoru. Brno 1997.

Kaplan, Karel: Pravda o Československu 1945–1948. Praha 1990.

Kaplan, Karel: Proměny české společnosti (1948–1960). Venkov. Praha 2012.

Kaplan, Karel: Poúnorový exil 1948–49. Liberec 2007.

Kaplan, Karel: Únor 1948. Komentované dokumenty. Praha 2018.

Kaplan, Karel – Jech, Karel: Dekrety prezidenta republiky 1940–1945: dokumenty. Brno 2002

Kaplan, Karel – Paleček, Pavel: Komunistický režim a politické procesy v Československu. Brno 2001.

Kaplan, Karel – Tomášek, Dušan: O cenzuře v Československu v letech 1945–1956. Praha 1994.

Kárník, Zdeněk – Kopeček, Michal (eds.): Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu, sv. I-VIII. Praha 2003–2011.

Knapík, Jiří: Děti, mládež a socialismus v Československu v 50. a 60. letech. Opava 2014.

Knopp, František: Česká literatura v exilu 1948–1989. Praha 1996.

Kocian, Jiří – Devátá, Markéta (eds.): Únor 1948 v Československu: nástup komunistické totality a proměny společnosti. Praha 2011.

Kolář, Pavel – Pullmann, Michal: Co byla normalizace? Studie o pozdním socialismu. Praha 2016.

Konečný, Jan: YMCA: její vznik, dějiny a význam. Praha 1929.

Konečný, Karel: Český poúnorový exulant plukovník Adolf Kučera a několik poznámek k problematice českého vystěhovalectví a exilu v Minnesotě. In: Sborník prací historických, XIX, Acta Universitatis Palackianea Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica 31/2002. Olomouc 2003, s. 357–361.

Konečný, Karel – Motlíček, Tomáš (eds.): Emigrace. Sborník historických prací Centra pro československá exilová studia. Olomouc 2006.

Konečný, Karel – Motlíček, Tomáš (eds.): Emigrace. Sborník historických prací Centra pro československá exilová studia II. Olomouc 2008.

Konečný, Karel – Motlíček, Tomáš (eds.): Studie z dějin emigrace. Sborník studentských prací. Olomouc 2003.

Králové Šumavy/ Die Könige des Böhmerwaldes. Katalog výstavy. Praha 2012.

Kratochvil, Jan a kol: Český a slovenský exil 20. století. Praha 2002.

Kratochvil, Jan a kol: Český a slovenský exil 20. století. Praha 2003.

Křen, Jan: Dvě století střední Evropy. Praha 2005.

Křen, Jan: V emigraci. Západní zahraniční odboj 1939–1940. Praha 1969.

Kudrna, Ladislav (ed.): Fakta a lži o komunismu. Co byla normalizace. Praha 2022.

Kuklík, Jan: Znárodněné Československo: od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě. Praha 2010.

Kunešová, Květuše – Tauchmanová, Věra a kol.: Kanadská zkušenost. Češi v Kanadě: Emigrace a návrat. Hradec Králové 2018.

Kybal, Vlastimil – Barteček, Ivo (eds.): Po československých stopách v Latinské Americe. Olomouc 2003.

Ličko, Miroslav J.: Ako chutí cudzina. Bratislava 1999.

Linková, Marcela – Straková, Naďa (eds.): Bytová revolta: Jak ženy dělaly disent. Praha 2017.

Luňák, Petr: Západ. Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce. Praha 1997.

Madry, Jindřich: Sovětská okupace Československa, jeho normalizace v letech 1969–1970 a role ozbrojených sil. Praha 1994.

Machková, Zora: Český exil, emigrace a krajané. Přehled archivních pramenů z let 1939–2014 uložených v Národním archivu. Praha 2015.

Mandelíčková, Monika: Displacement z pohledu migračních studií: československá uprchlická vlna po roce 1948 jako příklad displaced persons. In: Sociální studia, roč. 1, 2/2004, s. 155–169.

Mandelíčková, Monika: Historie v exilu. Československá exilová historiografie v letech 1948–1989. Olomouc 2017.

Mandelíčková, Monika: Nebraska – česká emigrace – dosavadní poznatky a další možnosti výzkumu. In: Sborník prací historických, XIX, Acta Universitatis Palackianea Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica 31/2002. Olomouc 2003, s. 373–376.

Mandelíčková, Monika: Repatriace československých exulantů po roce 1948 a komunistická kampaň za návrat domů. In: Konečný, Karel – Motlíček, Tomáš (eds.): Studia z dějin emigrace. Sborník studentských prací. Olomouc 2003, s. 9–19.

Marlinová, Olga: Amerika – země snů? In: Propsy – časopis pro moderní psychologii, roč. 4, 1/1998, s. 8–9.

Mašková, Tereza – Ripka, Vojtěch: železná opona v Československu. Usmrcení na československých státních hranicích v letech 1948–1989. Praha 2015.

McDermott, Kevin – Stibbe, Matthew (eds.): Czechoslovakia and Eastern Europe in the Era of Normalisation 1969–1989. Palgrave Macmillan 2022.

Mencl, Vojtěch – Bárta, Miloš – Felcman, Ondřej – Belda, Josef: Československo roku 1968. 2. díl. Počátky normalizace. Praha 1993.

Mencl, Vojtěch – Hájek Miloš – Otáhal Milan – Kadlecová Erika: Křižovatky 20. století. Světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách. Praha 1990.

Michálek, Slavomír: Ján Papánek – politik, diplomat, humanista (1896–1991). Bratislava 1996.

Michálek, Slavomír: The American Fund for Czechoslovak Refugees and Its Leader Ján Papánek. In: Mazurkiewicz, Anna (ed.): East Central Europe in Exile Volume I: Transatlantic migrations. Newcastle upon Tyne 2013, s. 49–64.

Miller, Olga K.: Genealogical Research for Czech and Slovak Americans. Detroit 1978.

Miller, Jaroslav: Czechoslovakia exiled: František Váňa and Hlas domova. Praha 2021.

Morava viděna z vnějšku. 22. výroční světový kongres Československé společnosti pro vědy a umění 26. června – 4. července 2004. Olomouc 2004.

Motlíček, Tomáš – Šmeral, Jiří: Průvodce po fondech a sbírkách Centra pro československá exilová studia při Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. Olomouc 2007.

Muriel, Blaive: Promarněná příležitost. Československo a rok 1956. Praha 2001.

Němec, Jiří (ed.): 150 let krajanského ochotnického divadla v USA 1868–2018. Praha 2019.

Nešpor, Zdeněk R.: Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty. Prolegomena k sociologickému studiu českých emigračních procesů 20. století se zvláštním zřetelem k západní reemigraci 90. let. Praha 2002.

Nešpor, Zdeněk R.: Reemigrace českých západních emigrantů v 90. letech 20. století z hlediska ekonomické sociologie. In: Sociologický časopis, roč. 41, 1/2005, s. 31–55.

Novák, Jan: Za vodou (šest rozhovorů). Praha 2009.

Novák, Miroslav: Pražské jaro 1968. Přerušená revoluce? Praha 2021.

Otáhal, Milan: Normalizace 1969–1989. Příspěvek ke stavu bádání. Praha 2002.

Otáhal, Milan: Opozice, moc, společnost 1969–1989: příspěvek k dějinám "normalizace". Praha 1994.

Otáhal, Milan – Vaněk, Miroslav: Sto studentských revolucí. Studenti v období pádu komunismu. Životopisná vyprávění. Praha 1999.

Pacner, Karel – Houdek, František, Koubská – Libuše: Čeští vědci v exilu. Praha 2007.

Paleček, Pavel: Exil a politika. Historici o nejnovějších dějinách a o sobě. Tišnov 2004.

Papež, Josef: Československý Orel v exilu. Župa svatováclavská 1948–1990. Brno 2005.

Pažout, Jaroslav (ed.): Informační boj o Československo/v Československu (1945–1989). Praha 2014.

Pecka, Jindřich: Spontánní projevy Pražského jara 1968-1969. Brno 1993.

Pejčoch, Ivo: Hrdinové železné opony. Cheb 2008.

Pejčoch, Ivo: Přechody přes železnou oponu. Příběhy odvážlivců, kteří se rozhodli riskovat a odejít přes důkladně zabezpečené a střežené hraniční pásmo. Cheb 2011.

Pejčoch, Ivo: Útěky za železnou oponu. Cheb 2009.

Pejčoch, Ivo: Ženy v třetím odboji. Kurýrky zpravodajských služeb, převaděčky a příslušnice protikomunistických odbojových skupin. Cheb 2014.

Pejskar, Jožka: Poslední pocta: památník na zemřelé československé exulanty v letech 1948–1989. Praha 1989–1994.

Pelikánová, Jitka: The Czechoslovak Women in Exile in the USA and Canada after 1968. In: Contributions of Czechs and Slovaks to Science and Technology in the 21st century. New York 2011, p. 183–194.

Pelikánová, Jitka – Reitingerová, Lucie: Eduard Fusek (nový pramenný fond v Centru pro československá exilová studia při Katedře historie na FF UP v Olomouci). In: Emigrace – Historické práce Centra pro československá exilová studia. Svazek 6, Olomouc 2010, s. 119–123.

Pernes, Jiří: Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský". Praha 2005.

Pešek, Jan – Vondrášek, Václav: Slovenský poválečný exil a jeho aktivity 1945–1970: Mýty a realita. Bratislava 2011.

Petráš, Jiří – Svoboda, Libor: Československo v letech 1954-1962. České Budějovice 2015.

Polách, Vladimír P.: Americký ústav v Československu (1931–1950) jako součást česko-amerických kulturních vazeb. Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky 4/2023. Praha 2023.

Polách, Vladimír P.: Československá emigrace do Norska po srpnu 1968: základní údaje. In: Emigrace. Sborník historických prací Centra pro československá exilová studia. Olomouc 2006.

Polách, Vladimír P.: Krajané v USA a druhá světová válka. Studie na pozadí krajanského tisku. Olomouc 2017.

Polišenská, Milada. Zapomenutý "nepřítel" Josef Josten: Free Czechoslovakia Information na pozadí československo-britských diplomatických styků 1948–1985. Praha 2009.

Polišenský, Josef: Úvod do studia vystěhovalectví do Ameriky. Díl I. Obecné problémy dějin českého vystěhovalectví do Ameriky 1848–1914. Praha 1992.

Polišenský, Josef: Úvod do studia dějin vystěhovalectví do Ameriky. Díl 2. Češi a Amerika. Praha 1996.

Portelli, Alessandro: What Makes Oral History Different? In: Perks, Robert–Thomson, Alistair: The Oral History Reader. Londýn 2015, s. 63–74.

Přibáň, Michal: České krajanské a exilové noviny a časopisy po roce 1945. Olomouc 1995.

Pulec, Martin: Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989. Praha 2006.

Pullmann, Michal: Konec experimentu: přestavba a pád komunismu v Československu. Praha 2011.

Rákosník, Jakub: Sociální stát v Československu: právně-institucionální vývoj v letech 1918–1992. Praha 2012.

Rákosník, Jakub: Sovětizace sociálního státu: lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960. Praha 2010.

Rákosník, Jakub – Šustrová, Radka: Rodina v zájmu státu: populační růst a instituce manželství v českých zemích 1918–1989. Praha 2016.

Raška, Francis D.: Dlouhá cesta k vítězství – Československá exilová hnutí po roce 1968. Praha 2015.

Raška, Francis D.: Opuštění bojovníci. Historie Rady svobodného Československa 1949–1961. Praha 2009.

Raška, Jan: Freedom´s Voices: Czech and Slovak Immigration to Canada during the Cold War. Waterloo 2013.

Rechcígl, Miloslav, ml.: American Learned Men and Women with Czechoslovak Roots. Publikováno on-line 2020.

Rechcígl, Miloslav, ml.: Czechoslovak American archivalia. Ostrava 2004.

Rechcígl, Miloslav, ml.: Notable American Women with Czechoslovak Roots. Bloomington 2019.

Rechcígl, Miloslav, ml.: Postavy naší Ameriky. Praha 2000.

Rechcígl, Miloslav, ml.: Pro vlast. Padesát let společnosti pro vědy a umění (SVU). Praha 2012.

Roubíková-Švehlová, Jana: Dcery nepřátel státu. Psychologický odkaz. Praha 2011.

Ruiz, Vicki L. – DuBois, Ellen C. (eds.): Unequal Sisters: A Multicultural Reader in U.S. Women´s History. New York 2000.

Rychlík, Jan: Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848–1989. Praha 2007.

Rychlík, Jan: Československo v období socialismu: 1945–1989. Praha 2022.

Rychlík, Jan: Překračování hranic a emigrace v Československu a východní Evropě ve 20. století. In: Securitas imperii 29, 2016, č. 2, s. 10–72.

Secká, Milena: Americký klub dam. Krůček k ženské vzdělanosti. Praha 2012.

Secká, Milena – Křesťan, Jiří – Kahuda, Jan: České archivy a prameny k dějinám zahraničních Čechů. Sborník příspěvků z mezinárodního vědeckého sympozia 27.–28.6.2006 v Českých Budějovicích v rámci 23. světového kongresu Československé společnosti pro vědy a umění. Praha 2007.

Seller, Maxine S. (ed.): Immigrant Women. Philadelphia 1981.

Storchová, Lucie a kol.: Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě. Praha 2014.

Suk, Jiří: Labyrintem revoluce. Praha 2003.

Svoboda, Libor – Rokoský, Jaroslav: Kolektivizace v Československu. Praha 2013.

Svoboda, Libor – Tichý, Martin: Cesty za svobodou. Kurýři a převaděči v padesátých letech 20. století. Praha 2014.

Syrný, Marek (ed.): Politický exil zo Slovenska po februári 1948 v československom a východoeurópskom kontexte Studenej vojny. Turany 2021.

Šatava, Leoš: Migrační procesy a české vystěhovalectví 19. století do USA. Praha 1989.

Šmeral, Jiří: Průvodce po fondech a sbírkách Centra pro československá exilová studia při FF UP v Olomouci. Olomouc 2009.

Špetko, Jozef: Líšky kontra ježe: slovenská politická emigrácia 1948–1989: analýzy a dokumenty. Bratislava 2002.

Štěpán, Jiří: Československý exil ve Švédsku v letech 1945–1989, Hradec Králové 2011.

Štěrba, Francisco C. – Barteček, Ivo (eds.): Češi a Slováci v Latinské Americe. Olomouc 2008.

Štrbáňová, Soňa – Kostlán, Antonín (eds.): Sto českých vědců v exilu. Praha 2011.

Tarant, Zbyněk: Židovská paměť a reflexe holocaustu v Izraeli a Spojených státech. Plzeň 2013.

Thompson, Paul: Voice of the Past: Oral History. New York 2000.

Tchoukarine, Igor: Českoslovenští turisté v Jugoslávii: od Stalinovy smrti po Pražské jaro. In: Paměť a dějiny 13, 2019, č. 2, s. 14–22.

Tigrid, Pavel: Politická emigrace v atomovém věku. Praha 1990.

Tindall, George B. – Shi, David E.: Dějiny Spojených států amerických. Praha 1994.

Trapl, Miloš: Centrum pro československá exilová studia. In: Sborník historických prací XVII, Acta Universitatis Palackianea Olomucensis Facultas Philosophica, Historica 29/2000. Olomouc 2001, s. 257–260.

Trapl, Miloš: Česká politická emigrace ve 20. století (1914–1989). In: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století. Sympozium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu. Praha 2000, s. 36–45.

Trapl, Miloš: Exil po únoru 1948. Počátky politické organizovanosti a činnosti poúnorové emigrace a vznik Rady svobodného Československa. Olomouc 1996.

Trapl, Miloš: Krajanské spolky ve Švýcarsku po vzniku Československa. In: Zpravodaj, časopis Čechů a Slováků ve Švýcarsku, 9/1998, s. 33–34.

Trapl, Miloš – Jirásek, Zdeněk: Exilová politika v letech 1948–1956. Olomouc 1996.

Trapl, Miloš – Skoupý, Arnošt – Kouřil, Miloš: Československý exil a krajanské hnutí ve Švýcarsku v letech 1945–1989. I. Od května 1945 do srpna 1968. Olomouc 2004.

Ulč, Ota – Kropáčková, Alena: Profil a motivace československých emigrantů v osmdesátých letech našeho století. In: Sociologický Časopis, roč. 31, 4/1995, s. 473–483.

Urbášek, Pavel: Vysokoškolský vzdělávací systém v letech tzv. normalizace. Olomouc 2008.

Vaculík, Jaroslav: Češi v cizině – emigrace a návrat do vlasti. Brno 2002.

Vaculík, Jaroslav: Češi v cizině 1850–1938. Brno 2009.

Vaněk, Miroslav: Metoda orální historie ve výzkumu soudobých dějin. Praha 2004.

Vaněk, Miroslav (ed.): Mocní? a Bezmocní? Politické elity a disent v období tzv. normalizace. Praha 2006.

Vaněk, Miroslav: O orální historii s jejími zakladateli a protagonisty. Praha 2008.

Vaněk, Miroslav a kol.: Orální historie. Metodické a „technické“ postupy. Olomouc 2003.

Vaněk, Miroslav – Krátká, Lenka (eds.): Příběhy (ne)obyčejných profesí. Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace. Praha 2014.

Vaněk, Miroslav a kol.: Sto studentských revolucí. Studenti v období pádu komunismu – životopisná vyprávění. Praha 2019.

Vaněk, Miroslav (ed.): Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence. Praha 2009.

Vaněk, Miroslav – Krátká, Lenka (eds.): Příběhy (ne)obyčejných profesí. Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace. Praha 2014.

Vaněk, Miroslav – Mücke, Pavel – Pelikánová, Hana: Naslouchat hlasům paměti: Teoretické a praktické aspekty orální historie. Praha 2007.

Vaněk, Miroslav – Mücke, Pavel: Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie. Praha 2015.

Vaněk, Miroslav – Urbášek, Pavel (eds.): Vítězové? Poražení? Životopisná interview. Díl 1, 2. Praha 2005.

Veber, Václav: Osudové únorové dny. Praha 2008.

Vilímek, Tomáš – Tůma, Oldřich (eds.): Česká společnost v sedmdesátých a osmdesátých letech. Sociální a ekonomické aspekty. Praha 2012.

Vlha, Marek: Mezi starou vlastí a Amerikou. Počátky české krajanské komunity v USA v 19. století. Brno 2015.

Vojtěchovský, Ondřej – Pelikán, Jan: Z dovolené do emigrace. Jugoslávie jako tranzitní země pro československé emigranty v období normalizace. In: Paměť a dějiny 13, 2019, č. 2, s. 3–13.

Volná, Kateřina (ed.): Bezpečnostní aparát, propaganda a Pražské jaro: sborník k mezinárodní konferenci pořádané v Praze ve dnech 7.–9. září 2008. Praha 2009.

Weatherford, Doris: Foreign and Female (Immigrant Women in America, 1840–1930). New York 1995.

Wilson, Daniela H.: Na obou stranách železné opony. Ostrava 2017.

Wittlichová, Lucie (ed.): Vzkazy domů. Příběhy Čechů, kteří odešli do zahraničí (Emigrace a exil 1848–1989). Praha 2012.

Zach, Aleš: Kniha a český exil 1949–1990: bibliografický slovník nakladatelství, vydavatelství a edic. Praha 1995.

Zaoral, Roman: Soupis českých krajanských a exilových spolků v Torontu po roce 1945. In: Emigrace z českých zemí. Mladá Boleslav 2001, s. 125–174.

Zenkl, Petr: Mozaika vzpomínek. Exil (ed. Miloš Kouřil). Olomouc 1997.

Internetové zdroje

www.bac-lac.gc.ca

www.cssk.ca

www.csds.cz

www.czechoslovaktalks.com

www.jstor.org

www.krajane.net

www.libpro.cz

www.masaryktown.ca

www.mzv.cz

www.nacr.cz

www.pametnaroda.cz

www.pier21.ca

www.postbellum.cz

www.thecanadianencyclopedia.ca

www.totalita.cz

www.ustrcr.cz

www.womensmemory.net

www.zahranicnicesi.com

www.zakonyprolidi.cz

zenyvdisentu.soc.cas.cz

Články dostupné online

Cajthaml, Petr: Rada Svobodného Československa (pokus o vrcholovou organizaci českého a slovenského exilu). http://www.totalita.cz/vysvetlivky/rsc.php, 26. 4. 2024.

Gruntorád, Jiří: Exilová periodika po roce 1968. http://www.zahranicnicesi.com/docs/gruntorad_periodika.pdf, 9. 10. 2023.

Raška, Jan: 1968: Pier 21 and the Prague Spring Refugees. www.pier21.ca/research/immigration-history/fifty-years-on-pier-21-and-the-prague-spring-refugees, 18. 2. 2024.

Troper, Harold: Immigration to Canada. The Canadian Encyclopedia, publikováno online 22. 4. 2013, www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/immigration, 19. 7. 2024.

SEZNAM ZKRATEK

ACEP – American Council for the Emigrés in the Professions

AFCR – American Fund for Czechoslovak Refugees

AV ČR – Akademie věd České republiky

BBLA – Benevolent and Literary Association

CČES – Centrum pro československá exilová studia

CIC – Counterintelligence Corps (Kontrarozvědka)

ČNS – České národní sdružení

ČSDS – Československé dokumentační středisko nezávislé literatury

ČSNS – Československé národní sdružení v Kanadě

ČSSK – Československé sdružení v Kanadě

ČSSR – Československá socialistická republika

ČSM – Československý svaz mládeže

ČÚZ – Československý ústav zahraniční

DP – Displaced persons

FF UP – Filozofická fakulta Univerzity Palackého

HIAS – Hebrew Immigrant Aid Society

IHCR – Immigration History Research Center

ICEM – Intergovernmental Committee for European Migration

IRO – International Refugee Organization

NA – Národní archiv

NKVD – Narodnyj komissariat vnutrennich děl (Lidový komisariát vnitřních záležitostí)

RAF – Royal Air Force

ROH – Revoluční odborové hnutí

StB – Státní bezpečnost

SVU – Společnost pro vědy a umění

UNRRA – United Nations Relief and Rehabilitation Administration

USA – United States of America

VUT – Vysoké učení technické

YMCA – Young Men´s Christian Association

YWCA – Young Women´s Christian Association

SUMMARY

The thesis *Czechoslovak Women in Exile in the USA and Canada in the Second Half of the 20th Century* deals with the topic of exile. It is focused on the Czechoslovak women who fled the communist Czechoslovakia and settled down in the USA and Canada between 1948 and 1989. The aim of the thesis is to contribute to the knowledge of the Czechoslovak exile by adding to the experiences of women and at the same time bringing a new perspective to the events in Czechoslovakia during this period. The knowledge gained through the analysis, interpretation and comparison of available sources was placed in a historical context and helped to complete the picture of Czechoslovak exile in the second half of the 20th century.

Methodologically, the thesis is based on several sources of inspiration. Apart from Czech and foreign exile research, these include the method of oral history and historical microprobes. The primary sources for the thesis are housed in the Immigration History Research Center at the University of Minnesota in Minneapolis, National Czech and Slovak Museum and Library in Cedar Rapids, in the Canadian Museum of Immigration at Pier 21 in Halifax and in the Centre for Czechoslovak Exile Studies at Palacký University in Olomouc.

The life stories of emigrant women were diverse, shaped by different drivers and influenced by different circumstances. Nevertheless, in the plurality of stories it was possible to find points of contact that characterised the emigration of women. The fifties and sixties were marked by a gradual reassessment of the initially positively perceived changes in society that had begun after the Second World War. An analysis of most of the testimonies pointed to the negative impact of the regime's restrictions on the emigrant women's families. The inability to study or pursue their chosen occupations, being forced to cooperate with the StB (Czechoslovak state police), confiscation of property, false accusations of anti-state activities, the threat of imprisonment, torture or the threat of heavy prison sentences led the narrators to decide to leave the Czechoslovak Republic.

The end of the 1960s was characterised by a significant relaxation of conditions. The point of contact in the accounts was the emphasis on hope, optimism and euphoria that permeated society. A comparison of the sources confirms that the August occupation of 1968 deeply shook the nation and triggered another wave of

exile. The 1970s and early 1980s were marked by a spirit of resignation. Long-term dissatisfaction with the political and economic development in the country, the inability to travel freely, to express their opinion and to develop their potential in the field of work led many citizens to emigrate again.

The sources show that most women left in two waves – after February 1948 and after August 1968, which corresponds with the existing knowledge about emigration. Increased interest in emigration can be traced back to the first half of the 1980s, when emigration was motivated by both political and economic reasons. An important aspect that preceded emigration was the moment of decision. The comparison showed how difficult this dilemma was and the weight women gave to it.

The journey behind the Iron Curtain was difficult and dangerous. The section on escapes across the border showed the plurality of ways in which women crossed the border (unauthorised passage by car, escape by plane, on foot with the help of smugglers). The common denominator was fear for themselves and their loved ones. After the August 1968, emigrant women took advantage of holidays in Yugoslavia, from where they crossed into Italy and Austria. Women scientists were offered the opportunity to study abroad, or the women followed their husbands on their study or work stays abroad, where they jointly applied for asylum.

It was time-consuming to complete all the formalities that allowed the exiles to move overseas. They found refuge either in refugee camps, hostels or with relatives. A comparison of the sources shows that the beginning in the new country was not easy for the women. They struggled with a lack of language skills, which led to difficulties in finding employment. The completion of language courses opened the way for them to find adequate employment.

As challenging as building a new home was, the women tried to adapt to their new environment as soon as possible. Organizations such as the American Fund for Czechoslovak Refugees and the American Council for the Emigrés in the Professions helped them overcome the difficulties, as did compatriot organizations that maintained the Czech and Slovak language, customs and traditions. Two approaches could be traced in the question of involvement in compatriot organizations. Some women sought rather to merge with the society and the country that had become their second home. The other group evaluated their involvement in these associations positively. The Sokol was the most popular. As far as assimilation, i.e. a leaner

integration into society, the comparison showed that it was successful for most of the women exiles and also became a reason for remaining in Canada or the USA after 1989. The process of assimilation was in some cases slowed down by the obstacles imposed on the women by their immigrant parents, whose assimilation was slow.

November 17, 1989 brought a sense of joy and satisfaction to the compatriots, but at the same time it presented them with a difficult choice. Only a small percentage of respondents chose to return, and they often faced misunderstanding and rejection from Czech and Slovak society. The feeling of being wronged, when the emigrants were perceived as those who had left their homeland in times of need and thus betrayed it, and the fear of a different view of society and its functioning, which the emigrants brought with them after many years spent in a democratic society, played a role here. Most of the women exiles, however, were already well integrated into American or Canadian society by this time and assessed their return to their homeland as complicated. The relationship with the homeland is maintained by the expatriates on the basis of occasional or regular visits.